

Kovács András Ferenc

Alekszej Pavlovics Asztrov hagyatékából

Etűdök hőseposzhoz

(Borisz Paszternaknak barátsággal)

*Nagyapám visszatért Urálból –
Hozott egy faragott dobozt...
Egy hős előd Szibériában
Ragadt – s nem ragadott kobozt.*

*Többé nem írt dalt, verseket –
A cári önkény bekasztlizta...
Mindvégig elvű szittyja volt,
S ha szláv is – főként dekabrista.*

*Egy ősöm elfeledt mezőkön
Kaszálva hét határon át –
Lelt egy kopott, kincstári csengőt,
Mely őrzi még csaták nyomát.*

*Golyók sebzette rézkolomp –
Csak ez maradt rám nagyapától.
Horpadt harang, de rég kihullt
Kozák ígáslovak nyakából.*

*Idős apám is földre roskadt,
Eltűntek fent barátaim –
Kortársaim mind elfeküdtek
A névtelen fagy árkaiban.*

*Mindegy – közülük, hogy ki volt
Hozzám gonosz, rossz, és ki túl jó?
Most visszahoznám mindüket –
Sírjuk kavargó, éji, dúlt hó...*

*Végtére egyformák vagyunk mi –
Egyemáshoz egyre közelebb
Hajlunk reszketve, mint a szilfák,
Ha már fergeteg közeleg...*

*Ha szélvész száguld, súlyos ég
Haragja sújt le körbe-körbe –
Vén törzset s lombos ágakat
Egyként gyötörve, összetörve.*

*Hány ellentét, hány azonosság
Hajtja veszendők versenyét!
Hasonlóak – s különbözők, mint
Hajnali erdőn berkenyék...*

Termelési tájlíra

*Gyári lakótelepek lobogása
Iramlik a sarkövi szélben inogva!
Pirkad a menny, noha mostoha, Dása,
S a füst harapása kemény, de pirongva*

*Puffad a hősi kohó – lohadása
Ma késik... A tájba, akárha pirogva,
Fagy foga vásik... A kor rohanásra
Való, hisz a lépte hatalmas, iromba –*

*Döngve, tiporva kihajt hadiparra,
De fegyverüzéri jövőt üzemeltet
Üzleti elv, s horizontra kivarrra*

*A hit, mit a pártos erők tüze keltet!
A gépi jelen hat – a hófok, a tégely,
A néptömeg álma, ha horkol a kétely.*

Scherzo Macabre

Novogyevicsjében bandukolva, Dása,
Ihletett s kísértett hantok horpadása...

*Alekszej Pavlovics Asztrov, a Doktor,
Most meghalok és kijelentem ezennel:
Túl sok rossz helyre vetett oda rosszkor
A Sors, de fölérni se mertem eszemmel,*

*Miért történt – csakis így, soha másképp
Az Élet? Itália, Párizs, Odessza
Elszállt! Buta Korszak vasfoga vás, tép
Belém... S recitálhat a cári podesztá*

*(Már kommunista) nekem, s noha győztem,
Bármerre cibált kanyarogva a horhos –
Itt fekszem, itt pihenek meg az Őszben
Én, ama szinte poéta, csak Asztrov, az orvos.*

*De meghagyom, ülj helyt, várj haza, Dása –
Ne varrj zokogón a zakómra akasztót...
Lelkemnek itt sose lesz maradása –
Hozzád visszaröpül, s csupa csókot ad Asztrov!*

(Drága, örökre szeretlek, ajaj, de a strófa katasztrófi!)

Szerelmi noktürn

(Dásának – kinek másnak?)

*És végül velem maradnak a varjak
A szív fölött köröttem idebenn
Szabad lesz hosszú hallgatást szavaljak –
Vers lesz világ lesz újra idegen*

*És nézem – rezzen nyírfa ring a hársfa
Éger fenyő fűz korai juhar
S nem várok többé vágyra ritka társra –
Szavak közén úr pora kifuvall*

És messze tart az égi egyedüllét
Csillagforgásba húlnak mindenek –
Szerelmem inkább mégis veled ülnék
De túlról éji lombok intenek

És már lefekszem – elrebbent szemem még
Filmet pörögtet sok semmit viszen
A mélybe – s én csak melletted szeretnék
Ébredni majd mint fény szelíd vizen

És nézni végül üdvözülten ifjan
Téged nem tudván mi történt velem –
És így marad ha tán időtlen így van
Minden verssorban megtört életem

Ötvenes évek. Önarckép

És körbe-körbe járkal évre év,
mint börtönudvaron rab, cellamély
sötétjén vétlen lélek, s fent nagy éj
partján sosem dereng föl végre rév,
kikötni hely, se megnevezni név –
nincs semmi, senki megnevezhető.
Csak tudni kell: ez egy lemeztető,
az rácsos ablak, ez vér, az fehér...
A szó alakja elvész, majd felér
a nyelv hegyére, s máris megfagyott
a csend jegén... Mondhatni: megvagyok,
tömbházi létben, újdun bőrzekék
közt régi árny, ki rója körzetét,
lakótelepre ingáz napra nap –
némulva fájnak, nem jajonganak,
fegyelmezettek s jók az emberek, de
szabadságuk törvénytelen pereg le.

Petőcz András

Másnap

Feljegyzések a háborúból

Orchies városába küldöm

*Olyan volt ez, mintha csak kopogtam volna,
röviden, négyszer, balsorsomnak ajtaján.*

Camus

*Atyámfiái előtt idegenné lettem,
és anyám fiái előtt jövevényné.*

69. zsoltár

*Idegen és jövevény vagyok közöttetek:
adatok nekem temetésre való örökséget ti nálatok,
hadd temessem el az én halottamat én előlem.*

Mózes, 1. könyv, 23,4

Talán az Isten.

Talán az Úristen adománya mindez. Valahonnan néz minket, figyel, és néha mégiscsak megsegít.

Lehajol, felveszi, teszi bele a nejlonszatyrába. Aztán megint lehajol, ismét fel-emel egyet, szinte nem is nézi, csak teszi bele a szatyrába.

Váratlan ajándék.

Végig a parton, ameddig a szem ellát.

Nyilván az öregasszony is ezt gondolja. Mármost azt, hogy *váratlan ajándék*. Ismerem az öregasszonyt, itt lakik a sziklák között, abban az odúban, ahova soha nem ér el a víz.

Mondom, ismerem az öregasszonyt. Gersom, vagyis az öregember temetésén is ott volt.

Nem tudom, honnan ismerhette az öregembert. De ott volt a temetésén. Egészen közel ment a sírhoz, és egy kavicsot dobott a lepedőbe burkolt holttestre, bele, a sírgödörbe.

És mormogott is valamit.

Igen, itt lakik az az öregasszony abban az odúban, ott, a sziklák között. Ő lakik itt, meg valami gyerek.

Egy készülő regény első fejezete

Biztos az unokája.

A gyereket most nem látom. Csak az öregasszonyt. Ugyanazt csinálja, amit én.

Lehajol, felveszi, teszi bele a nejlonszatyrába.

Szedi a termést.

Amit talán tényleg maga az Isten terített elénk. Ide, a partra. Lehajolok, és fellemelem az egyiket. Kicsit a napba tartom.

A kora reggeli fény megcsillan a pirosas héjon.

Alma. Gyönyörű, érett alma.

Hogy hogyan került ide, a partra, nem tudom. Az egykori strandon végig, ameddig csak ellátni, almaszemek.

Talán a hullámvás sodorta ki ezeket az almákat.

Igen. Valószínűleg valami hajórakomány borult bele a tengerbe, és azt terítette ki nekünk az Isten, ide, a lábunk elé.

Az öregasszony, aki a sziklák között lakik, az odúban, ahova soha nem ér el a víz, már reggelizik.

Nyilvánvalóan napok óta nem evett normálisan, ahogy én sem.

Űl az egyik sziklán, műanyag zacskóba bugyolált lába a vízbe lóg, de nem érdekli.

Július van, ilyenkor hajnalban is meleg a tenger.

– Megsegít minket az Úr! Megsegít minket az Úr! – kiabálja bele a tenger zúgásába. Erős, szinte rikácsoló a hangja.

Most megmozdul.

Feltápáskodik, nehézkesen, aztán feláll a sziklára, amin eddig kényelmesen ücsörgött. Szürke haja lobog a szélben.

Itt mindig fúj a szél a tenger felől.

Áll az öregasszony a sziklán, így kiabál. Talán tényleg valamiféle túlvilági lényel társalog.

– Köszönöm, Uram! Köszönöm, hogy segítettél eddig is! Mindent túlélék, Uram! Ha úgy akarod, Uram! – ordítja bele a hullámverésbe.

Nem törődöm az öregasszonnyal. Van egy ócska katonai hátizsákom, abba szedem az almát.

Az öregasszonynak jó dolga van. Van hol aludnia, a sziklák közötti odú biztonságos.

Nekem még odúm sincs, ahova elrejtethném az értékeimet.

Én is itt lakom, a parton. Kicsit beljebb, a homokdűnéken túl. Amióta meghalt az a nagydarab, kövér, bajszos nő, azóta nem bérelhetek lakást. És azóta parcelálom sincs, ahol krumplit termesztethnék.

Van itt, a homokdűnéken túl, egy meredek hegyoldal. Annak az északi lejtője szinte mindig árnyékos. Ott lakom. A cserjék között. Ott vannak az értékeim. Ott van a gyöngysor, amit Jurij, a kopasz katona adott nekem, azért, mert bántott, valamint ott vannak Gersom, az öregember feljegyzései is, amit a vörös hajú lány őrizgetett, ameddig meg nem halt.

Ezek maradtak meg nekem. Ezek a legfontosabbak. Igen, ez a két dolog emlékeztet még arra, aki voltam.

Ebben a hónapban egyébként eső sem esett. És ott, a lejtőn, ahol lakom, van néhány tengerparti cserje, valamiféle védelmet azok is jelentenek.

Kora reggel van. Mégis furcsa, hogy ennyire magunk vagyunk.

Az öregasszony és én.

És ez a rengeteg alma! Ennyi almával úgysem tudunk mit kezdeni.

Megpakolom a hátizsákot, nejlonszatyrokat is kerítek még, azokba is teszek bőségesen. Nem tudom, meddig áll el ez az alma, de néhány napig bizonyosan. Gyűjtök még hozzá kagylót is, a későbbiekben.

Ma jót fogok ebédelni. Kagylót eszem almával.

Nekünk itt, ezen a partszakaszon, szerencsénk van. Minket békén hagyott a háború.

Néha-néha ugyan becsapódik egy-egy eltévedt rakéta, olyankor meghalnak néhányan. Nem annyira itt, a parton, sokkal inkább a városban, M.-ben. Szerencse kérdése is ez az egész.

Hogy túl tudjuk-e élni.

Mondják, hogy a szomszédos település nem járt ilyen jól. Hogy annak a tengerparti részét teljesen elborítják a bombakráterek.

Hogy miért éppen a part? Hogy miért épp az a rész kapott annyi találatot?

Senki nem tudja.

Mondják azt is, hogy arrafelé teljes a káosz. Mindenki fél, és mindenki a másikat okolja a történetekért. És mindenki azt hiszi, hogy hamarosan úgyis megjönnek. Megjönnek azok, akik el akarják foglalni ezt a területet. Hogy ez ellen nem lehet semmit sem tenni. Hogy ők az erősebbek.

Nem tudom.

Nem tudunk semmi biztosat.

Az öregasszony rikácsolását már alig hallom. Pontosabban, hallom, ahogy kiabál, de nem értem, hogy mit. És különben is: szinte mindig kiabál.

Persze lehet, hogy a hallókészülékem nem működik rendesen, és ezért nem értem az öregasszony kiabálását. Nem hallok jól, azóta, hogy a művelődési házat felrobbantották. Akkor sérült meg a dobhártyám. És a hallókészülékben az elem, azzal is baj lehet. Már nagyon gyenge.

Mindegy. Az öregasszonyról viszont azt képzelem, hogy ma jókedvű lesz. Ahogy én is az vagyok.

Jókedvű és elégedett.

Igen.

Ma biztosan elégedett és vidám lesz a szomszédom. Az öregasszony.

A part fölött katonai helikopterek. Nem félek tőlük, csak zavarnak. Zavar a jelenlétük.

Az egyik helikopter egészen közel jön. A propellerek által kavart szél kíméletlen erővel kap bele a hajamba, a ruhámba.

Hosszú, vörös hajam van.

Soha nem engedtem levágni, csak néha igazítottam kicsit rajta, épp a végéből vagdostam egy keveset, olykor-olykor.

Azt is csak ritkán.

Mindig is úgy éreztem, hogy a hosszú, vörös hajam én magam vagyok.
Hogy hozzátartozik az egyéniségemhez. Hogy ez a haj maga az identitásom.
Mindig így képzeltem.

Az anyám, emlékszem, gyakran mondogatott valami olyasmit, hogy a hajam majd megvéd engem.

– Nem tudom, honnan örökölted a hajad, lányom, de az biztos, hogy nagyon feltűnő. És azt sem tudom, hogy jót jelent-e, vagy esetleg rosszat ez a haj, de vigyázz rá, ápd, hogy mindig ilyen szép és egészséges maradjon, abból nem lehet semmi baj. Az ápdolt hajú nőket szeretik a férfiak – mondta az anyám még azon a napon is, amikor meghalt.

Még annak a napnak a reggelén is ezt mondta.

Vagyis éppen akkor, amikor a moziba mentünk. A művelődési házba. Amit aztán felrobbantottak a merénylők.

A robbanásban meghalt az anyám, de én nem. Ő meghalt, én viszont nem.

Túléltem a robbanást, ahogy túléltem a tornatermet is, később, ott, az iskolában.

Ahol olyan sok gyerek meghalt, köztük a legjobb barátnóm, Amélie is.

Most itt állok a parton, kezemben egy nagy zacskó alma.

A helikopter majdhogynem felettem köröz.

Semmi dolgom.

Aztán elindulok a homokdűnék felé, arra, amerre ideiglenes szállásom is található.

Megyek, és ahogy visszanézek, azt látom, hogy a katonai helikopterek is megindultak, nagy zúgással, épp az ellenkező irányba.

Lassan távolodnak a parttól a helikopterek. Nyilván valami történt.

Talán valami új feladatot kaphattak a pilóták.

Igen. Erről lehet szó.

Rádión vagy telefonon új feladattal bírta meg a pilótákat a számomra ismeretlen felségjelű katonai egység ismeretlen parancsnoka.

A helikopterek gyorsan és határozottan távolodnak. Mint akiknek sürgős dolguk van.

Talán a város fölé sietnek: azt gondolom. M.-ben lehet valami feladatuk. M. városát egyébként végképpen otthagytam. Vagy, ha nem is végképpen, de egy időre bizonyosan.

Most már itt akarom kihúzni. Várom, hogy végre befejeződjön. Pénzem már nincs, lakást bérelni úgysem tudok.

Kagylókon, rákokon tengődöm. Nekem a kevés is elég.

A helikopterek majdhogynem eltűntek a szemhatáron. Messzire mentek, és nagyon gyorsan, mint akiknek valóban sürgős a dolguk.

Nekem, persze, semmi sem sürgős. Hacsak az nem, hogy végre elolvassam Gersom, az öregember, vagyis az öreg barátom feljegyzéseit.

Megyek a szállásomra, lepakolom az almát, amit az Isten ajándékozott nekünk.

Mindannyiunknak.

Uram! Add, hogy most ne essen az eső!

Néhány napot szeretnék békésen eltölteni a szabad ég alatt.

1.

Valami ilyesmi a boldogság.

Fekszem egy hordágyon. Rohannak velem, nem tudom, hova.

Mintha álmodnék, olyan az egész. Érzem a rohanást, de nem látom. Csukva a szemem, nem tudom, és nem is akarom kinyitni.

Olyan, mintha be lenne ragadva a szemhéjam.

Volt már ilyen, kisgyerekkoromban, hogy beragadt a szemhéjam, akkor, amikor nagyon allergiás voltam, és emiatt gyulladt, gennyes váladék jött a szememből.

Az rossz volt.

Most is olyan. Hogy hiába is erőltetném, akkor sem tudnám kinyitni. De nem is akarom. Jó így, csukott szemmel.

Valaki matat az arcomon. Valamit az orromra és a számra tesz, hűvös levegőt érzek, megborzongok.

Jólesik a borzongás, érzem, hogy élek. Libabőrös vagyok, mindenütt, az egész testem tiszta libabőr.

Jó ez így, nagyon is jó.

Lélegzem, szívom a friss levegőt, eddig még azt sem tudtam, hogy ilyen jó dolog friss levegőt szívni. Hogy ennyire jó érzés magamba szívni a tiszta, simogató levegőt.

Megnyugszom. Ellazulok, ellustulok, minden rendben.

Megfeledekzem a hordágyról. Álmos vagyok.

Elalszom.

Aztán, amikor felébredek, már nem hallom a rohanó lépteket. A hordágy sem mozog úgy, ahogy eddig.

Motorzúgás. Valami autóban vagyok, talán mentők visznek, nem is tudom.

Még mindig csukva a szemem.

Nem tudom azt sem, hogy hol vagyok, és nem is érdekel. Semmi nem érdekel, csak a nyugalom. Az álom, amibe lassanként ismét belesüppedek.

Tudom, hogy valakik, valahova, visznek.

Gondoskodnak rólam.

Valami ilyesmi tehát a boldogság.

Túl vagy valamin. Valami véget ért. Valami elmúlt. Megkönnyebbülsz, akkor.

És nem bántanak. Nem vonnak felelősségre.

Ha már önmagadért sem vagy felelős, akkor már tényleg boldog vagy. Ha már senkiért sem vagy felelős.

Csak élsz, és megengeded, hogy gondoskodjanak rólad.

Csak élek, és megengedem, hogy gondoskodjanak rólam.

Minden másképpen van.

Elképzeltem valamit, és nem úgy van, ahogy elképzeltem. Lehet, hogy rosszabbul van, lehet, hogy jobban. De nem úgy, ahogy az korábban a képzeletemben megjelent.

Hiába képzelek el bármit is. Elgondoltam, mi is lesz majd a határon túl. És csak csillogást gondoltam. Napsütést meg nevetést.

Kórházat nem gondoltam, meg orvosokat se.

Persze, itt is vannak kórházak, meg orvosok is vannak. Ugyanúgy, ahogy ott is, ahonnan jöttem. Beszélnek hozzám. Idegen nyelven beszélnek az orvosok, az ápolók, nem értem mindazt, amit mondanak.

Gyógyszereket adnak.

A szememet lemosták, látok megint.

Nedves föld és könny és váladék keveréke, valami ilyesmi ragasztotta össze a szemhéjamat. Kaptam szemcseppet, azzal tisztogatják, nyugtatgatják a szemem. A szemcseppel. Minden reggel csepegtetnem kell.

Szerencsére most már nem akar összeragadni a szemhéjam. Most már látok.

Ez jó, mert nem látni, és nem is érteni, amit mondanak, az rossz.

Az nagyon rossz.

Reggel van. Már csepegtettek a szemembe, meg valami gyógyszert is kaptam, és reggelit. Jól érzem magam. Kíváncsi vagyok, hogy mi fog történni velem.

Jön egy középkorú nő. Kérdezi:

– Honnan jöttél, kislány?

Ezt most értem. A középkorú nő azon a nyelven beszél, ami annak az országnak a hivatalos, állami nyelve, ahonnan jöttem.

A bal fülemben ott a hallókészülék, amit még a régi hazámban kaptam az ottani orvosoktól. Működik. Érték mindent.

Minden szót.

Mondom a középkorú nőnek, hogy az alagútból.

Néz rám. Úgy tesz, mintha csodálkozna. Játszik. Nem őszinte. Biztosan tudom.

Biztosan tudom, hogy ő is pontosan tudja, honnan is jöttem. Nyilván megmondták neki. Nem mindennap kerül elő valaki a föld alól, csak úgy, váratlanul.

– Melyik alagútból? – kérdezi.

– Abból az alagútból, ami átvezet a határon – magyarázom. – Abból, amelyik a pincéből indul, Amélie-ék pincéjéből – teszem hozzá.

A középkorú nő megsimogatja az arcomat. Aztán azt mondja:

– Most már minden jó lesz, meglátod. Pihened kell. Főleg aludnod. Hogy egy kicsit jobban legyél.

Néz rám a középkorú nő, nézi az arcomat. Megnyugtató a nézése. Behunyom a szemem. Jólesik, ahogy simogat.

Megbocsátom neki, hogy játszott velem. Hogy úgy tett, mintha nem tudna semmiről.

Kicsi keze van a középkorú nőnek, kicsi és illatos. Mint a kamillavirág, olyan. Olyan a szaga. Ahogy az arcomhoz ér, önkéntelenül is a tenyere felé fordítom az orromat.

Szinte belebújok a tenyerébe.

Mélyet lélegzem az orromon keresztül.

Az anyám kezének soha nem volt ennyire finom az illata.

MONDJÁK, HOGY MÉG HETEK MÚLVA IS fekete föld jött a hajamból.

Fekete földdarabok.

Hiába mosták a hajamat az ápolónők. Megmosták egyszer, megmosták másodszor, semmi változás. Jöttek belőle a földdarabok még a mosás után is. Finom, porhanyós földdarabok.

Mindent nap megmosták a hajamat, de hiába. Fekete föld jött belőle, apró szemű fekete föld. Finom por jött belőle, még évek múlva is.

Néha még ma is, sok-sok évvel a háború után, még ma is fekete föld hullik a hajamból. Apró, fekete porszemek.

Mint a korpa, olyan, csak éppen fekete.

Egy ismerősöm – nem olyan régen – azt mondta, hogy szerinte valójában fekete korpa van a fejbőrömön. Hogy ez valami betegség, azt mondta.

Én tudom, hogy nem így van.

Hiába is mond ilyet az ismerősöm. Én nem vagyok beteg. Semmi bajom, azt leszámítva, hogy kicsit süket vagyok, mert megsérült a fülem abban a merényletben, amit a művelődési ház ellen követtek el a terroristák.

Még ott, a régi hazámban. Amikor is olyan sokan meghaltak, köztük az anyám is.

Szóval, annyi az egész, hogy még ma is porhanyós fekete föld jön a hajamból. De ez csak azért van így, mert túlságosan is sokat voltam lent, a föld alatt.

Ennyi az egész.

Persze, mindig is szerettem a fekete föld illatát. Korábban is szerettem, kislánykoromban.

Igen, az jó. Az jó, nyáron kimenni a szántóföldekre. Oda, ahol igazán fekete a föld.

Érezni, ahogyan illatozik. Ahogyan átjárja a testemet a fekete föld könnyed illata.

Mondom, korábban is öröm volt a számomra a fekete föld szaga. De most még sokkal inkább boldog vagyok, ha magamba szívhatom. Mert ilyenkor újból és újból átjárja a testem az a megnyugvás, amit akkor éreztem, amikor magamhoz tértem a mentőautóban.

Mondják, hogy senki nem tudta, honnan is kerültem elő. Egyszer csak ott voltam, ájultan hevertem valami hegyoldalban. Félig betemetve földdel. Véletlenül találtak rám járőröző határőrök.

Mondják azt is, hogy a határőrök azt hitték, halott vagyok. Először nem is a mentőt hívták, hanem a rendőröket. Azt hitték, valami bűncselekmény áldozata lettem. Azt hitték, elraboltak, megerőszakoltak, és aztán megöltek.

Nem is tudom, hogy miket is gondoltak magukban a határőrök.

Mondják még azt is, hogy a fülemben is föld volt. Földdarabok voltak a fülkagylómban.

Végül is a mentőket már a rendőrök hívták. Valamelyik rendőr észrevette, hogy lassan ugyan, de lélegzem.

Az élve eltemetett lány.

Másnap ilyen címmel jelent meg híradás rólam az egyik legolvasottabb itteni napilapban.

Meg az interneten is.

Újságírók jöttek, meg fotósok, a kórházba. Nem szeretem az újságírókat. Ismerem őket még otthonról. Kérdezgettek eleget akkoriban is, régen, azután, hogy kiszabadultam a tornateremből.

Azután, hogy túléltem a túszejtést, a robbantásokat, hogy túléltem mindazt, amiben a barátnőim meg az iskolatársaim meghaltak.

Amiben Amélie is meghalt.

Soha nem szabad még magamnak sem megbocsátanom! Nemhogy a terroristáknak. Amikor Amélie elindult a fegyveres terrorista utasítására! Tudta jól, hogy az utolsó útjára megy. Helyettem indult el. Nekem kellett volna akkor meghalnom. Nekem, és nem neki.

Mert Amélie szeretett élni.

Jobban, sokkal jobban szeretett élni, mint én.

Emlékszem, eleget kérdezgettek akkor is az újságírók, meg aztán a pszichológusok is. És akkor sem törődtem velük. Sem az újságírókkal, sem az orvosokkal. Akkor, amikor kiszabadultam a tornateremből. És most sem érdekelnek. Hagyjanak békén! Nem érdekel senki, nem akarok foglalkozni senkivel.

Atjöttem az alagúton. Igen. És aztán? Most itt vagyok.

Ez a lényeg.

Hiába kérdeznak bármit is, nem emlékszem semmire. Nincs kedvem emlékezni. Csak a patkányokra emlékszem. Csak a patkányokra emlékszem, ott lent, a föld alatt.

Meg arra, ahogy elsötétedik minden.

Nem tudom, végül is hogyan kerültem elő az alagútból.

Mondják, hogy földes meg nedves volt az arcom, az egész testem, a ruhám, mindenem, amikor rám találtak. Mondják, hogy sápadt voltam, hogy nem reagáltam semmire, és hogy a testhőmérsékletem egészen a kórházba szállításig nem volt több, mint 21 Celsius.

Mondják azt is, hogy egy csoda, hogy még élek.

Nem érdekel, hogy mit mondanak. Beszélhetnek összevissza.

Most már minden jó lesz.

Csak Amélie-t! Amélie-t nem akarom elfelejteni, soha.

Soha nem szabad őt elfelejtenem.

Kiss Benedek

Nyitnak a shopok, pubok

*Az arcok romos magánya
többet mond, mint a hivalgó paloták.
Hol a történet? Romos szájszögletekben
omladoznak a históriák,
s amikor egy-egy koporsófödél lecsapódik,
mindig vesz valamit a történelem,
belőlük élünk, belőlük élnénk,
ha el nem rúgnánk magunktól őket idegesen,
már megint a háború, megint a Gulág,
a recski évek – elég legyen!*

*Hisz nyitnak a shopok, pubok, klubok,
utazhat ki akar, vissza se kell jönnie.
Kit csalna vissza a Tiszához
az interkontinentális bip-bap-zene,
hiszen itt, mondják, nincs történet,
csak teljenek mesékkel a temetők,
mi röpködni akarunk, akár a pille,
ha egy napot, hát egy napot,
aztán húzhatják ránk is a szemfedőt.*

Szétrúgott palackok

*Kibányászták már szívem tárnáit,
minek itt a sok kihűlt kohó?
Valamikor aranyat talált itt
bányász, szerető, kicsinyes csaló.*

*Akkor voltam gazdag, vagy ma koldus
vénen, tallózva adósok között?
Gyönyörű az éjszaka ma is, holdas,
kifosztott tárnáim fölött örködök.*

*S hogy gazdag voltam, békességgel tölt el.
Ennek ezüst fénye ma a hold.*

*Másokkal mindig többet törődtem,
mint saját bankóimmal, tudván, jól van ez, jól.*

*Ez az én kincsem, a barátság,
ha ők boldogok, nekem elég nézmem,
tökálarcos bohóc, hogy ne lássák,
rejtett lehetek hajnali miséken.*

*S a fiúk? Azokkal sokat kóboroltunk,
nem ettünk, de kiittunk pár palack eget,
tellett a barátsággra. Ez a múlt. A múltunk.
Ma már ha visszarúg pár szétrúgott üveg.*

*Ma már örülök, ha magamnak van bora,
s valami delírium-félében beköszön a világ.
Meg sem ismerem, ha egy-egy cimbora
még benéz a pókhálófüggönyön át.*

A végső bűn előtt

*Inni akar belőlem a szarvas,
de vérem alkoholos.
Pedig a szívem hatalmas,
s érte vériszamos.*

*Leszállna rám a fecske is,
ám szemem tava sós nagyon.
Kontinentális, interkontinentális
napokat erőszakol rám a gnóm hatalom.*

*Forradalomról álmodom én,
s akkor a szarvas is, fecske is
tisztá vizet talál.
Vagy jön a tisztátalan halál,
ki már csak végső
bűnünkre vár.*

Péter Márta

A ciprusi

magánrondó

*kioldja az időt tekintetéből
ajtónyitászni fényekre akasztja*

*meztűnik előtte egy arc máriával
míg kertek csaholják lépteit*

*ujjaiban madártalan szárnyak
egyedül játszó angyal a reggel*

*nem is lehetne pontosabb mása
a halálnak
mint maga az ember*

(Csajka Gábor Cyprian – 1972)

Elég ez is.
Talán minden megtörtént már.
Talán csak némely árnyalat érdekes.
Abban élhetünk még kicsit.

A 101 zen történetet is megírták már, de a dolgok alján mindig marad valami, valami személyesnek és véglegesnek hitt nyomorúság, *magánnyomorúság*, mert nehéz a földtől elszakadni. Kísérletek vannak. Sokszoros nekilódulások. Hogy keressünk, keressük Őt.

Talán megérdemeltem volna egy Mestert.

Ám Őt végül csak magunkban találjuk.
Ha.

A 101 zen történetből a 82. címe: Semmi sem létezik. Egy Yamaoka Tesshu nevű zen tanítvány sorra látogatva a mestereket eljutott egy bizonyos Dokuonhoz is, akinek szerette volna megmutatni, hol tart a megvalósításban, ezért így szólt

hozzá: A tudat, a Buddha és az érző lények végül is nem léteznek. A jelenségek valódi természete az üresség. Nincs megvalósítás, nincs káprázat, nincs bölcs és nincs középszerű ember. Nem létezik átadás, és nincs mit kapni. – A csendesen pöfékelő Dokuon nem szólt semmit, csak bambuszpipájával hirtelen ráhúzott Yamaokára, mire a fiatalember feldühödött. Ha semmi sem létezik – érdeklődött a mester –, akkor honnan származik ez a harag? Hát ez az! A nagy kurva bölcsesség, ami azonnal elenged. Magunkra hagy, átvert gyerekké tesz akár túlérett testben. Szóval neveltségessé válik, igen, épp a hitünk tárgya, vagyis önmagunk. Merthogy minden hit, amely az emberbe fészkeli magát, az embert erősíti. Az énjét, egyediségét, a megismételhetlent. A transzcendentális felől a mulandót! És akkor az előbbi is odavész. A magasságba vágó lény pedig ott áll kifosztottan, beleverve saját kicsiny *szerűségébe*, saját magától semmisülve. De mégis, benne a tágasság, a végtelen realizációja, az ellenállhatatlanság tudata. Messzi sejtés, hogy aláhullottunk, de valamilyen delejes erő rögzült sejtjeinkben. És megfeszülünk tőle.

102. történet Ikszedik variáns (árnyalat)

A föloldhatatlanság, ég és föld ellenvilága nyomta a *ciprusi* lelkét. Meg a testét, kezdettől fogva. A pólusok közé feszült, talán ezért is volt olyan hosszú, végtelen, ég felé magas.

Ciprusinak hívom. Nekem így sikerült. Különben még igaz is, hiszen a Cyprian Kamil Norwid után magára vett név jelentése: ciprusi férfi. Talán ezért (miatta) találtam ott magam egyszer a szigeten is, a tengerből hosszú karjával Szíriának nyúló földtest északi felén. A név hatott rám, delejes erővel.

A ciprusinak gyönyörű teste volt! Az Úristen talán társául alkotta, csak közben meggondolta magát. Miért vajon? Az biztos, hogy sok mindennel felékítette e fiú-férfit, aztán meg így, félig ékesen lependerítette maga mellől. Nehéz volt a földi ébredés, s talán nem is sikerült egészen. Némely levelében ugyan el lehetett csípni sorokat, amelyekből úgy tűnt, megbékélt a földiséggel. *En, látod, a Földé vagyok, mert megtanított rá, milyen jó az, ha szeretnek, és ha szerethetek* – írta egyszer, de elég hamar kiderült, hogy minden szó, minden érzés, hangulat és benn lobbogó tettvágy a való határán messze túlesik, megfoghatatlanul gomolygó szépség és ígéret, gyönyörű és veszedelmes álmom. A szenvedés ígérete. Zuhanás fölfelé. Mint a Földnek e különös tüneménye, s tán tényleg csak *ideérkezett* volt, ez a nem egészen földi lény (férfi-lény) különösen vonzott. Olykor szinte az ígézet végzetes jelével nyitotta lelkem maga felé. És a másokét is, persze. Különben néha még ő is rácsodálkozott a szereposztásra. Rácsodálkozott magára. *Képzeld, te vagy a férfi. Tudod? – ezt mondta az egyik női sejttem* – írta egy másik levélben. A borítékon a szolnoki cím. Már nem létezik nekem, eltűnt a ház, a padlás, a pince, a nagy eperfa, a macskák elpusztultak, a daganatos kutyának is vége lett. Elhamvasztották, valaki szétszórta a kertben. De annyi kutya és macska

porlad már egykori kertünkben, gyerekkorom és anyám gyerekkorának társai, sorban. Legtöbbjüket fekete hajú Dobrova nagyanyám hantolta el, akinek nevére persze fölfigyeltél; most is látom sovány alakját, amint gödröt ás a fák között. Talán még a nap is süt. Kissé finoman is hangzik ez a mából visszafelé, de Te, a ciprusi, érted ezt, hiszen a szépség és múlás halálos-könnyű vegyületei jártak benned. Szolnokra akartál jönni, csinálni valamit, bármit, és álmomban egyszer meg is érkeztünk oda, ám a pályaudvar közelében leheveredtél a *fűbe*, nekem meg indulnom kellett, hogy kiváltsam anyám gyógyszerét. Otthagytalak a gondolattal, hogy mire fölébredsz, engem már nem találsz magad körül. Aztán felébredtem, és nem találtalak.

Örökös menetben voltál. Az első percek, vagy szerencsés időben órák után lelked másfelé riadt, kiszállt testedből, s őrizetlen bolyongott akármily tájon. Ültél az asztalnál, hullámzó fényben. Szeretted gyertyát gyújtani. Szeretted a fényt a sötétben. Szeretted a saját hiányodat másban. Szeretted a dolgokat magaddal betölteni és folytonos kényszerűséggel fordulni minden és mindenki felé. Aztán meg hirtelen eltűnni. És szeretted e fortélyt ismételni. Mondtam neked: égi kurva vagy! Kurva az egekből! Kicsit móríkáltad magad. És az a kis halvány, épp csak íznyi romlottság is milyen ártatlanul fénylett izmaidon, amikor *meztelen libbentél asztalomhoz. A géppel volt valami, csak egy percet kértem, de a fiú nem várhatott: rá kellett figyelni! Tudom, még követelődző vagyok... De majd megtalálják medrüket ezek a kurva energiáim; rengeteg van. De bírok velük, mert Te szereted őket, tudom.* Gyönyörű voltál megint, pedig amikor újból, akárhányszor láttalak, nem is nagyon voltak izmaid, vállaid is alig, inkább egy fenséges csontkompozícióból néztél felém. Majdnem megkérdeztem, hol vagy. Talán már útnak indultál? Különben is ez volt a témánk, ha beszélünk, ha nem. A Keleti pályaudvar. De sokáig a Délinél találkoztunk. Onnan mentünk Gazdagrétre, Éva lakásába. Kis garzon volt, a legfelső szinten. Némelykor, kései órán, kiálltunk *erkélyezni*, bámultuk a szemközi csupaszságot, mert arrafelé még nem voltak házak, talán csak egy újkori szent hely volt készülöben.

Vajon test nélkül is fölismernénk egymást?

Zöldes lepedő a földön, kalligrafikus vonalak futnak rajta, a műved. Fölveszi súlyunkat, külvalónkat. Összetartó tagjaink egyszeri *idomrendben*, szépen, nyugalomban. És némán kérem, ne beszéljen túl sokat!

A költő.

A költő, aki magát egykor és azonnal *jógiként* jelentette. Olykor közel voltál hozzá, talán gyermekként a legközelebb, majd a vég felé gyorsulva.

Az voltál. Végül és valóban.

A tantrikus ösvény is

Tiéd

Ahogy beszéltél Éváról, hálás voltam neki, hogy a kis lakást (az egyik pesti cellát) Neked fönntartotta, hogy ott lakhatsz, hogy ott lehetünk. Már férje halála után menekültél hozzá, pár hétre Udinéba; mesélted, visszafelé, a búcsúölelés-

nél nagyon eleven *baráti* érzéseid támadtak. Miért is akadt mondatodba ez a jelző... Átéreztem Éva helyét/helyzetét a te szereposztásodban. Ha igaz volt, ahogy elbeszélted. Mindig és minden igaz volt, úgy, ahogy minden pillanat önmagában az. Különböztél is erről, talán a Pannon ABC-ben. Másokról is meséltél, folyvást és sokat. Életed szinkronképekből rakódik befejezetlenségében is egészé, a jeles barátokon túl a „sok valódi és önjelölt özvegy” miatt. Nekem viszont egy hivatali kérdés után lett világos, jelölt özvegy vagyok – elég a műfajból az is. Csak mégis muszáj a szó, talán mert sokáig és sokat kellett tudnom rólad, és most ez a darab élet mintha elveszne, odalenne, mintha meg sem történt volna, mintha nyomait csak beleképzelném vonásaimba. Valahogy látnom kell az időt, ami én is voltam, ami az enyém is volt e nyugtalan szinkronitásban. Most az együtt futó sorok mindent kitöltenek. Mindent kiírnak, átírnak, elírnak, szétírnak, minden összecsúszik, fedésbe kerül, átjárja egymást, éppen úgy, ahogy te létezted (létezed) magad másokban. A végső káosz világosságával. Beleszólted magad másokba, aztán testedben csomóztad össze mind; a *másokat*.

Özvegyeid A Férfiak is,
A Házak, Tárgyak,
Gondolatok,
És vállalom a Mind
között az
Egyikséget,
mert
Melletted dolog volt
Között is
Lenni

Kérdés mégis, hogy ki és kit enged be, kinek ad helyet. Meddig tart az *én* védekezése. Egyszer Codie-ról meséltél – úgy vélted, *annak a történetnek másról kell szólnia*. De a történetek mindig ugyanarról szólnak, ugyanazt csomagolják ki. Ezért is gondolom néha, hogy már minden megíródott (talán ezért írnak annyian egymástól), s csak a mód, a tudatba, *érzékibe* hatolás éle ejthet még tisztító sebet. Te ezt nagyon értetted. Néhány társnak talán komoly erejébe is telik majd a megbocsátás, amiért egy búcsúírás nemzedéked legjobb elméjének nevezett. Kihívsz másokat, még halálodban is. Sokan sajnáltak vagy lesajnáltak (próbáltak lesajnálni), aggódtak vagy feszengtek, bizonytalanul. Nem érezték magukat általad, és nem akartak jól érzékelni téged. Nehéz volt benned biztos pontnak lenni. A sok év alatt azért kialakult egy kicsi névsor, akikre igent mondtál, fenséges szigorral. Mert fenséges volt e lány szigorúság, tényleg; áttetsző, metafizikai igazságként nyert alakzatot.

Úgy érzem, sőt tudom, biztos lábakon áll a metafizikám, erre ma, írás közben jöttem rá.
– Az Írószövegség itt a szomszédban, mindkettőnknek szomszédban volt. Hogy ott mi történt, azt is előadtad, kezéd alatt reccsent az asztal. Apám paroxizmusa éledt meg hirtelen, pedig egészen másféle feszültség volt az.

Újraolvasom a leveleidet, költészet és filozófia mind, igéző fájdalom, képeslapjaidon a piros és kék sorok, a menekülés szavakba dermedt képei, de a dátumokból kihurkolódik az idő, kioldódik az egyetlen *konkrétum*. Ahogy eloldódna az ember is. Egyik levélműved Csokonai Lillához címzett soraival kezded: „*Én reményilem, hogy mi néhány nap múlva egymásban megörvendezhetünk, és az addig való aggodásunk fűszerszáma fog lenni jövődő gyönyörűségünknek.*” Aláhúztam, de tudom, amúgy is *fölfigyeltél volna a ragocskára és a szóra.* – a lezárás pedig egy hajlékony betűfontat (könnyű pecsét), meg egy másik szó. Sokszor mondtad, sokszor kimondtad (sokaknak). Nyilván szükségleted volt az ismétlés, lényed kiáradása, áradás más felé, a másik felé, amely saját *élő* létedet bizonyítja. *Sajátmagaságotad*. Beleverted a szót a fejembe, hogy Te legyél a minden, hogy betöltsél egészen, hogy ne legyen már semminek hely. Olykor mégis gondolnom kellett rá, mert gondoltattál, hogyan kopik minden, érdesednek a szavak, még a te szádon is. És haldoklik a jógi. És ha majd olvashatom szavad: miként olvashatom még? Az előbbi levél is... Alkotás lett, majdnem csak az. Így tudtam, így voltam képes akkor el/fogadni. De menjünk még vissza Éva lakásába!

Erre a térre gondoltam, amikor azon a téli napon telefonáltam: *Ha akarod, mindig ott vagyok nálad, ha akarod, nem létezem. MÁSHOL NE KERESS.*

Mélyerőből lendültek így a szavak, mert már nagyon közel volt Ő (Te), de hirtelen jött a gondolat, hogy talán megretten szabadságának akár csak képletes hiányától is *Féltem, hogy elveszítem a cellámat, a négy fehér falat.* Folyvást menekült, láttam Pannónia utcai rejtékét is, de újabbnál újabb címekeket talált, aludt itt és ott, s amikor valakinek elárulta hajlékát, hamarosan továbbállt. Szinte tüntetően menekült. Kereste a nem létező helyet, ahol végre dolgozhat. Ahol békén hagyják. Ahol egyedül lehet. De azért úgy hiszem, teljesen eltűnni, a *nemtudottba* merülni mégsem szeretett volna. A jógáról (jógiról) való szó is itt billent, pedig létének egyik *helye* volt e praxis, testét is ez tartotta ki (a jóga kitartottja volt), bár sokszor féktelen vágyással lódult meg ebben is. Ismerte a saját, belsőből mozduló, ellenállhatatlan erőt, és örömmel áldozott neki.

Arra már nem emlékszem, hogy az előbbi telefon melyik gazdagréti korszakhoz köthető, hiszen találkoztunk ott akkoriban is, amikor Újpesten laktunk mind a ketten, én az Erzsébet utcában. Ő Zsuzsával a szellemtelepen, vagyis a régi temető helyén álló egyik tizemeletesben. Két kutyájukat is ismertem, szépek, érzékenyek voltak, és még a Karcag utcából panaszkodott a ciprusi, hogy kevés eledelét is kizsarolják tőle négy lábú társai. Hosszan ecsetelte nyeldekli várakozásukat, aminek rendes vége az lett, hogy minden falatot nekik adott. *Kikönyörögték a számból.* Néhányszor sétáltunk az észak-pesti városrész elhagyott, haldokló utcáin is, ablaktalan házak mellett, talán épp hajléktalanok vackoltak benn, olykor kínos neszezésre figyelve surranó alakokat láttam (képzetelemben?), valaki cigit kért... Mentünk tovább, a ránk szabott ütemben, nem váltottunk tempót. És beszélt, csak mondta és mondta, elnyúló segélyhangon fűzte szavait. Jelentésszerű komolysággal kért, hogy szeressem, nagyon, nagyon. Mint egy háborúba induló. Meg is riadtam e mélyről fölbukó csöndes könyörgésen, amely mintha valami biztos pontért esdekelné a szétcsúszó magánvilágban. Akkor indult a németkéri költözés, s bizonyos szorongást éreztem benne a jövődő miatt. De én jobban már

nem szerethettem, ő pedig menni készült... A saját sorsát cipelte, attól rettegett. Csak e rettegésben osztozhattam.

A gazdagréti lakásban állt egy kanapé is, egy valamikori perc áldozata, ugyanis „Tapi” alatt megroggyant a bútor. A ciprusi elpantomimezte az esetet, én pedig vidulva sajnáltam Évát. Volt humorérzéke a ciprusinak, vagy ahogy anyám hívta, Cypinek. Nekem nem jött számra így. Anyuhoz különben elég sokat telefonált Szolnokra, s lassan bizonyos hangokban melengetett kapcsolat fejlődött köztük, szinte hiányoztak egymásnak, egymásról udvaroltak nekem. *Anyád szeretetében jó volt megfürödni; egyfajta „testi” kapcsolat is kialakult közöttünk, egyáltalán nem a szavak által, gondolhatod. Csak éreztem, hogy befogad a teste is – nem „szeretőként”, de nem is „anyaként”, hanem a Te nőiességedből kihajló virágként, szíromkehelyként.* Szegény anyám, még halála előtt két héttel is mondogatta, hogy nem jött el Cypi. Mintha becsapták volna. Nagyon várta. Valójában én akartam így. Nem gondolhattam már akkor anyám magányára (az is egy föloldhatatlan létmagány volt), hiszen az alváshiány agyongyötört; csak túlélni akartam, csak a percek, legfeljebb az órák jelezték még a lehetséges távlatot. Pedig már felszámoltam a házat, velem lakott már reszketeg, életkínzott anyatestem, s talán a ciprusinak is vágya lett volna a találkozás, saját anya-fiú kapcsolatát forgatva magában. Késő volt. Késő lett. Soha sem találkoztak. De a tematika maradt. Emlékszem, egyszer, egy másnemű hangulatban váratlanul azt hallom tőle: ha nekem ilyen mamám lenne...! Párszor összefutott a fiammal, érzekelte hullámhosszainkat – az ő anya-Mártája más volt neki, mint én a fiamnak. Szerettem volna, ha fölnő, ha kitölti önmagában a fájdalom helyét. Lehetetlen vágy volt, nem válthatta meg azt, ami ereje volt. A sebezhetőséget. A sebeztséget. *Sebes a lelkem térde.* Kellettek neki e fájdalmas, széthorzsolt felületek, az érintés és érintődés pontjai. *Bekötözöd a sebeim. A sebeim, amikkel másokat sebeztem meg.* Valami végzetesen csúszni kezdett, a részek, a magánvilág részei csak keringtek egy súlyos, nehéz, magára csukódó gondolatban, a fellobbanások és kihunyó vágyak, az akarat és ernyedé megadás váltólázában. Alig lehetett tenni valamit, néztem, kértem, figyeltem, szorongtam. Ne aggódj! – ma is hallom, annyiszor mondta. De a hiányban tisztán illeszkedtünk.

Gazdagrét. Szép név. Gyanúsán az. A formák természetét, a bomló, tűnékeny *valóság* valóságnak tűnését éltük a *rét*en. Izmaid finoman táncoltak a zokogástól. Nem voltál néma ebben, fiúsan férfias sírásnak adtad magad. Lesimítottam rólad a tengert. A tengerrel simítottalak, mert *A tengerről jöttünk visszafelé...* Ott ültél a földön, a szekrénynek dőlve, széthagyott tagokkal, én lábadnál, a sötétség árnyában hagytam el magam. Igen, nemtelenül, hangtalanul *lenni*, vigaszra várni, ez volt a legközösebb *különélményünk*. Vártunk. Vártuk. A teljesíthetetlen. És álmodtunk. Te rólam, egy *áziásat*: *Piros salaváriban ülsz egy kicsi, „fényfekete” / kancán. Mosolyogsz, az arcod bőre hűvös, / a melled, az öled is őszintén hűvös, / kápolna, tavaszi kőből.* S közben egyre éreztük a másféle művet. A mélység örvényét és a lét erejét bennünk. Muladharat. Tökéletes egyensúlyban voltunk, készen a halálra. Ez volt a nyugalom, *kápolna* a mindenlét-imájához. A forróság és hűvösség kereszt alakzata. Merülés a testi lét alá, az erők közvetlen szemlélete. Sokszor csak feküdtünk, kívül a világon, vagy inkább kihajítva onnan, hogy ki akaratából, nem kutattuk.

Mert „a sors elvesz” és összerendel és elvesz... De minden van, ahogy van, ahogy testünk minden sejtjében ott a súly. A létnehezék. Létnehez a világ. És a széthajló éjszakai árnyak közt ott állt Misima. *C' est Lui*. Már akkor megidézted a *Rémet*. Idézted. Idéztük mindig. Mintha ez lett volna együttes lényegünk legszilárdabb pontja. Húzott magába, befelé, lefelé, föl... Fogyott testünk, apadt otthonunk. Csak feküdtünk a földön, egymás mellett, szorosan és nem szoros engedékenységben. Kötődve és félelmes szabadságban. Együtt is magunkban, rábízva az alaktalan Ismerősre. Azt hiszem, valamiképp élveztük e dermedt szeánszot. Utazásainkat. A szeppekü állomásai. Misima állomásai. Kettétört élete. Csodáltad. *C' est Lui*. – Áll a fénykép hátán, amit felbélyegezve, mégis borítékban küldtél. Letakarom Mishima egyik arcfelét, aztán váltok. Két ember, két személy, baljós kétféleség. Melyik vette kézbe a vakizasit, hogy a hasüreg mélyén írja meg veled a végzetes ábrát? Áhítattal magyaráztál a rövid kardról, átszellemülten a szeppekuról és nyomorúságos esetben a rituálé befejezéséről, amelyben a szenvedő elveszti szenvedése értelmét is. Méltatlan vég.

Egy fél emlék rajtam is, *tiszta, józan hasadon a kaszabolás*, fiam érkezének nyoma. Hangját ismerted, s vagy tíz év után találkoztatok is, közel a végidőkhöz. Együtt vacsoráztunk. Szemérmesen, finom lassúsággal emeltél a szádhoz minden falatot. Elfogadtad. Mintha adtál volna.

A Te fiadat azonban én már tényleg a végidőben, vagy inkább után láthattam csak. Urnádat hantolta a temetőben. Ahogy mondtad is, más alkat, Juditra ütött. A mamájára. – Ezt a szót nem kimondtad, hanem kilehelted, párás, szomorú áhítattal engedted át egy távoli, sosemvolt békés vadonból. Ez is valami vágyott életállag volt, légnemű teljesületlenség, amit a szentendrei sír őslakója, *konok öreganyád, lelked gazdája* bélelt ki mégis anyai meleggel. Neki *soha nem voltak kívánságai*. Amikor meghalt, *nem maradt utána csalódottság*. *S hogy nem maradt, ez is az ő szeretetműve*. Te is az vagy. Szeretetmű. Azt hiszem, tényleg az akartál lenni. Készítgettél gyógyteákat ismerős betegeknek, ajánlgattad erőidet, még családi bajokban is találtál szót. Nagy volt a várakozás körülötted, minden értelemben. Élvezted is, de olykor nyomott. Lebegve permetezted véredet... Mennél gyöngébb voltál, annál inkább. Egyszer megjelentél a próbaterem ajtajában, csak pár szóra, aztán kikísértelek a lépcsőfordulóig; te le, én vissza föl, ám félúton, a függőleges kötővonalán még összekapaszkodtunk. Aztán fölemeltelek. Húztalak magamhoz, egy megfeszülő íj közeledett, minden közeledett, minden Te, és magam is csodálkoztam, oly könnyű voltál. *Márta megmentett* – mesélt Juditnak. Megmenthető sorsától az ember? Megmenthető bármitől is? És a kék sorok között a pirossal írt szavak, *Segíts. Csak Te tudsz... Megint csak Te segítesz nekem. Utoljára kérhetek erőt tőled*. Tudom, mások is őriznek ilyen lapokat, leveleket. Sokszoros segélykiáltást. Tudom, megvesztegetően lágy tekintettedben (legvégül) felolvadt minden ellenállás. Sokan nyíltak meg neked, sokan várták tőled a teljesülést, a megnevezhetlent.

És elhiszem, hogy amit
Másnak mondtál,
Nekem mondtad,
Amit nekem,
Másnak is.
Elhiszem, igen,
Hogy befogadtad,
Bennfoglaltad a
Lényeket.
Hogy ölelted mind,
Ölelni akartad.
És, persze, a
Nőlényeket kicsit
Jobban,
Erősebben.
Elhiszem.

Volt idő, amikor kérdéseiddel olykor engem is zavarba hoztál, mintha láttad volna bennrekedt szavam. Szerettem ezt a hiperérzékenységet, megerősítette a feledett tudományt. Benned még élt, élő birtokodként, csak *durva tested* nem volt már elég durva. Eléggé nyers, hogy elbírja e világ sötétebb felét. Természetesen büszke voltál a testedre, hiszen megcsináltad, gyönyörűnek. Templommá tetted. Hogy műved fönnmaradjon, fotózásba kezdteél Diner Tamással. Közös képeket is akartál, de valahogy elmaradt, mint annyi más. Most melléd gondolom a Dinamikus torzót, a torzómat (a Lussától megörökült pillanatot). Talán a neveknek, a címek születésének is van alkímiája. Ez a torzóság a maga öngyötrő energiáival valahogy tényleg illik hozzám. De hol a kiteljesedés? Csak a halálban érnek össze a dolgok? Akkor olvashatom majd azt a verset, amely a többivel együtt odalett? A Torbágy utca kukáiban turkáltál füzetkéd után, a rothadó szennyben kerested nyomod. Hiába. Pedig napokig kutattad, kétségbeesve kérdezgetted a környékelieket. Vajon hol végezték? Egyszer talán még előkerülnek, talán még feltámadnak, talán az lesz a sorsuk.

Ahogy élsz tovább a képen is, amit a Tantrával együtt adtál. Életed egyetlen könyvével. Halálodban majd (a „hátrahagyottakból” hiányosan megjelent után) több is lesz, és még annál is több: rólad. Ja, Norwidodra ütsz, sok mindenben. Még bizonyos nyomorúságok az életvégen, még az is rokonít vele. A választottak szegénysége lengett körül mindig, valamilyen áttetsző burok, második aurád, védelem és fogság zárlata. Menekülés helyben. Menekülés mindenütt. Akárhol. Szentendrén, Pesten, Budán, Németkéren... Szeretted a lengyeleket, szlovákokat, *tótočka* nagyanyádat. A vonzalom olykor átszínezte apró ragjaidat, odaforduló szavaidat, kecses tárgyként mutatva föl minden kis nyelvi ritkaságot.
Hangfűzérkét.

A kép most is itt van (az enyém, *ahol nem nézek senkire*, vajon hol?). Fekete keretben sötét lap, rajta hajlékony fekete vonal, szanszkritből ihletett jel. És te a klasszikus

asanában, lótszülésben. Nézel ránk, akik egyszer majd a képet nézzük. Józan meztelenséged, mint az újszülötté, világvégien ártatlan. Hasfaladat nem tudom leírni, inkább érzem, de még csak nem is kezem áramában. Talán az izmaimmal. Van egy kis aszimmetria a jobb és bal oldal között, tested súlypontja, úgy tűnik, jobbra billen. De az optika miatt lehet ez bal is. A női pólus. A lábíód anatómiája egészen különleges, ilyen magas boltozat nincs is a világon, mert valahogy nem járásra formázták. Azt mondják, kevésbé teherbíró alkatot mutat. Kezed, szinte készenlétben, a térdeden fekszik. Nyakadban még ott az ezüstlánc. Később már nem láttam rajtad. Eltűnt vagy elajándékoztad? Egyszer nekem is adtál egy régi karikagyűrűt, ezüsből, talán a *nagyid* hordta valamikor, bár lehet, hogy férfié volt, mert egyetlen ujjamon sem maradt meg. Ez is egy darab történet, finom kis nehezék, hurcolom tovább, mint a többit. A kis bekeretezett kép viszont teljesen súlytalan, ide-oda rakosgatom az asztalon, ide-oda teszek, nem szólsz semmit, csak nézel, és engeded, hogy nézzelek. Tulajdonképpen a falra is akaszthatnám, de jobban illik hozzád a szabadság e téren is.

De nem voltál szabad
Magadtól nem

Fogva tartottad lelki-fizikai valódat, saját börtönöd volt, nemigen volt oda bejárása másnak. Ebben a börtönben létezted át gyötrődéseidet, ebben róttad az utcákat révülten, ebben lebegtél, és ebben feküdtél kábán, míg *büntető álm* ereszkedett rád a végességben. És közben éber voltál, éles, tiszta és hideg, mint a tű, mint a penge, mint egy nagy vágószerszám, karmikus bárd. Folytonos átalakulásban. *Még nem vagyok készen, most menekülnek kifelé a démonok; rémülten huzigálják ki belőlem a farkukat.* Mintha a démonok újabb démonokat nemzenének bennünk. – Csinálok neked egy képet, mondtad egyszer, de nagyon sokáig, évekig csináltad. Utolsó májusodban hívtál föl velem, mint egy engesztelő ajándékkal. *Egy nagyonba került a bekeretezése.* A beszélgetés valahogy mégis szerencsétlen volt. Bántás, frusztráltság, idegenül könnyű szenny. A szenny is kétarcú, kétarcú lehet, mint e világon bármi, és *a világ közönségességébe – varázslatos poklába, ezüstszerű mocsarába* bele lehet halni, nyom nélkül eltűnni, beleenyészni. Vajon milyen volt a kép, amely mégiscsak elkészült, és hol, kinél van most? Vagy megsemmisült (megsemmisítetted)? Talán nincs már ez a múlt sem. Együtt vesznek el a dolgok. A különféle életek.

Egy régi táncban Halál asszony voltam
A halál velem van

És velem vagy
Te, aki
Karmikus tehetetlenségébe haltál bele, és
Tiéd e szó,
E könnyű és halálos szerkezet, persze.
Te érezted így

Elfogyott az erőd. Az (élet)akaratom, a vágyad. A vágyerőd, mely kitartott volna, amely megtartott volna e világban. *Majd látni fogod, sajnos, milyen nagy, nagy és közönséges büntetések várnak rám – nem csupán miattad, hanem az egész életemért.* Ugye megbocsátasz magadnak azért a teljességért, ami az egész életed volt!? Föloldoztad a bűnöket, föloldoztad a világ bűneit bennünk, még gyengeségeiddel is fénylő nyomokat hagytál.

Egy júniusi napon (utolsó júniusodban) többször is telefonáltál. *Írtam neked egy verset. Egy kicsit szomorú.* Tényleg szomorú volt, búcsúszomorú, mert már az utánról szólt. (A vers most Mártánál – anyaseben. Jó helyen. Hogy helyesen-e, csak Te tudod. Lehet, így oldod ki e kapcsolat régi csomóit. Egy Mártával. Velem.) Az Írószövetségről is beszéltél, hosszan, de hangod erőtlen volt. És elmesélted utcai rosszulletedet, léteidet is. *Le kellett ülnöm. Biztos, hogy infarktusom volt. Most már elmegyek az orvoshoz.* Sohasem mentél el. Ezért nem. Pedig a prospektúrán kiderült, ez már a tizedik volt. Adrian *mamájától*, Judittól tudom. És azt is, hogy *ott*, már és tényleg, boldog volt az arcod. A Xanaxot azonban orvos írta fel. Jól ismerted a szer fokozatait, erőset szedted. Egyszer gyomrodban hat tablettát hoztál, merthogy rég láttuk egymást... *Őrült drágaságom.* Miért teszed próbára mindig a tested. Mit csinálsz e szépséges anyaggal, amely még mindig szolgál, hűségesen, hiába sanyargatod. Más ezt ki sem bírta volna. Aztán éjjel egy körül felöltözöl, *most hazamegyek, és reggelig jógázom.* Használtad magad. A lelked használta, elhasználta a testedet. Hogy van az, hogy a lélek erősebb a testnél. De a test akarnokabb. Egész életünkben ez a meccs folyik. Aztán bedőlünk a sírba. Nem tudom, hogy képzelted el a halálodat – a pályaudvar még rendben, utoljára a Nyugatiit választottad, odavitt a lábad –, de arra talán nem gondoltál, hogy *ittléted* maradékát, tárgyaidat, pénzed is elrabolják. Mégis azt hiszem, túlzott jelentőséget nem tulajdonítanál neki, még csak nem is csodálkoznál. Meglehet, egyenesen te ajánlanád föl magadnál hordott vagyontádat a szerzésvágy rabjának. Öreg lelked mintha már mindent megtapasztalt volna egykor, valamikori életében; ismertél minden gyarlóságot. És közben mégis gyerek voltál, álomból kivetett álmodozó.

Zsuzsával biztos akadt rokon vonások, ha egy beszélős hajnali órán úgy véltétek, ideje engem is fölhívni. És meg is tettétek. Aztán Németkérre álmodtam magam (sok „álom” szólt rólad, sok beteljesedett), Zsuzsa pogácsát süített, békesség volt, egy másik éjen pedig ti érkeztetek a szolnoki házba, de akkor és ott én már menekülőre fogtam; átléptem a falakon. Kiléptem közületek. Talán túlzottan és fájdalmasan összeértek-gabalyodtak a különféle életek. *Erzsíről* is meséltél, a hármasszólásokról, finoman rámenős ottmaradásaidról, *ha nem tetszik, akkor is itt alszom!*, valahogy így idéztél föl egy éjszakai végszót. Nyilván tudtad, hogy ezt neked lehet, hogy helyed van ott. Szeretem a költőnőd verseit. Súlya, lendülete van bennük a reménytelenségnek is, kemények, szikarak. Önkiméletlenek. És beszéltél Juditról is, másik költőasszonyodról. Utóbbi mintha légiesebb kapcsolat lett volna, de ez csak a meséidből lerakódott finom üledék, a víz mélyén sejtett lágy homok, nem tudhatom. Semmit sem tudhatunk. De még a nevek is ismétlődnek körülöttem, körülöttünk. Erzsébet, Judit, Márta, Zsuzsa, Balázs, Gábor és nyilván lenne még. Judit a nővérem volt. A városi „nagykór-házban” végezte; egy punctio kapcsán tű érte a máját, véletlenül; az intenzíven

kikötözve, szép lassan elvérzett. Igazi kínhalált halt, s közben mi tehetetlenül asszisztáltunk. A halál okát csak a boncolási jegyzőkönyv árulta el. De ennek lassan húsz éve. Sándor unokatestvérem írt is róla egy szépet akkori lapjában, de az a szépség másféle volt, mint Judit. Személyes olvasatként értelmeztem az írást /ezt is/, tisztelve az alkotó szabadságát. Aki ír, végső soron magát írja. Saját ideáját. Egyszer azt is mondtad, hogy Juditot sohasem heverem ki. Tényleg így lehet, csak hogy már annyi halott borult rá e régi történetre, hogy nem tudom különválasztani a lelkeket. És most már Te is összefonod őket. Ahogy valami-képp az itt maradtakét is. Tiltakozhatunk műved ellen? Mit gondolsz, ciprusi? Lehet, hogy nem érdekelne különösebben, intézzük el. Látod, a harmadik személy helyett rég hozzád beszélek, ha rólad is. Közél vagy, még mindig, most igazán. Mindenkihez közel maradtál, hurcolunk magunkban. *Mint egy sámli*. És el is választasz minket. Mégis, mintha szeretném, akit te. Ez az érzés, amit hagytál, ez is tagadhatatlanul tőled való. Áttetszően könnyű, fölolvad benne a létezés valamikori fontossága.

És mégis itt vagyok. Még mindig itt. Nem új ez, megvolt rég is. Az öröksebek. Teljesen az anyémek. Ez maradt a mindenből. Mindenkiből.

És még egy kis darab élet. Maradt még nekem belőled valami. A hangod. Nem testamentumi részletként, csak véletlenül. Ha volnának véletlenek. Egy régi telefonod után elromlott a rögzítő, azóta ott élnek az üzenetek, közös sorsba zárva. Valaki anyámról érdeklődik, aztán apám nőtestvérétől pár szó, utána egy fiatal költő kérdez kritikájáról – kötetéről épp akkor írt az ÉS, de nevedet tőlem hallotta először –, s rögtön utána te. *Nullahathúsznégyenolcvoanháromnullahétnyolcvanöt... Nullahétnyolcvanöt... igen. Csörrents rám. Anyám kórházban van, vagy azt hiszem... csörrents rám és visszahívlak. Csak tudjam, mi a lófasz van. Sokszor meghallgattam. Hallgattalak. Hát a lófasz van, Cyprián, kiáltanám, ha hallanád. Kiáltom így is. A haláloed utáni napokban jógázni próbáltam, de nem ment. Csak feküdtem a földön, megadva magam, ellenállás nélkül. És akkor süllyedni kezdtem, be a padlóba, a földbe, a föld alá, iszonyú súly volt a testem, alig bírtam, összepréselődtem, szorultam befelé, magamba. Valaki rajtam állt, és valami benyelni készült. Ahogy te viaskodtál a rémmel, lökdösődtem én is a bardó felé. *De még ne, még nem szabad.* Írtad a régi lapra. Most már igen? Most már szabad? Igen, már *Azután* vagyunk. Már nem kell a szép, tiszta, megszántott földbe képzelned magad. Már nem kell elképzelni semmit. A valóság olyan egyszerű. Szimpla és közönséges. Fáradt voltál hozzá, *életfáradt*, és fáradt volt tested, szíved is.*

Eltűnök lenni Benned.

Eltűntél lenni bennünk.

Most már pihenj meg nagyanyád ölében, azt mondja neked most is, amit *legutoljára*: *Sokat szenvedtél, gyerekem... de azért csak jó legyél.*

Akárhol vagy

Mester

Nyilas Atilla

Az építő

*Megint egy régi barátommal álmodtam.
(A napokban már egyszer álmodtam vele.)
Valóságos feleségétől volt két gyereke,
de álmomban egy más nő is mozgott vele,
neki mintha egy szekérdereknyi lett volna,
máskor meg mintha neki is csak kettő,
vagy egy se, de most várt volna egy-kettőt.
Úgy tűnt föl, egyelőre megfér a két nő.*

*Barátom magasnak ígérkező házat épített,
derékszögű formái tömbházakat idéztek,
valami hatalmas falfelületen dolgozott,
apró, színes keramitkockákkal burkolton,
arra húzta föl az építőanyagot kézi erővel,
csiga segítségével, vagy csak úgy mászott
föl a vödörrel, zsákkal vagy téglakupaccal,
sután egyensúlyozva a sikamlós mozaikon.*

*Hány emeletes lesz a ház, kérdeztem tőle.
Egy se, pajtikám, nem lesz neki emelete,
a földszint meg hozzá talán még egy kicsi,
mondta, de hosszú, elférjenek a gyerekei.
Mind a tieid? — firtattam. A jó ég tudja,
de mindnek kell legyen apja, és inkább ő,
mintsem hogy egy sajátnak is más legyen,
tehát vállalja: annyian férünk, ahányan be.*

Iványosi-Szabó Tibor

A kocsmá szerepe egy hódoltsági mezővárosban

I. A kezdetek

Kollektív tudatunkban három épület, három létesítmény szinte azonosult a magyar falu fogalmával. Ez a három épület: a templom, az iskola és a kocsmá. Ezek így együtt a XIX. század második felétől-végéig szinte elválaszthatatlanul jelennek meg az egykor oly divatos falusi életképekben, novellákban és népszínművekben. Kollektív emlékezetünk valójában jóval korábbi emlékekből építkezik. Ezeknek a kiegyezés után a civilizáció magasabb szintjére ezrével eljutott falvaknak ugyanis már sok évszázaddal korábban, a középkorban létrejött az előfutárak. Már a XIV. században kialakult Magyarország területén kb. 800 olyan település, amelyek lélekszámukat, szervezettségüket és munkamegosztásukat tekintve a XIX. századi jelentősebb falvaink szintjén álltak.¹ Azonban ezeknek a szerepük a közigazgatásban, a kulturális életben és a különféle szolgáltatások terén lényegesen meghatározóbb volt, mivel legtöbbször egész tájegységük életét szervezték, irányították. Ezek többsége fejlődésük sok évszázados folyamataként már Mohács előtt mezővárosi rangot, mezővárosi autonómiát szerzett.

A három létesítmény igen eltérő történelmi fejlődés során vált a települések magjává. Jól tudjuk, hogy Szent István királyunk törvényeiben tíz falu számára rendelte el a közös templom felépítését. Ezeket az Árpád-korból jelentős számban fennmaradt műemlékeinket még ma is tömegüket és belső terület, arányaikat és külső megjelenésüket tekintve kieléltnek, csaknem tökéletesnek érezzük, bár — a kor technikai és anyagi adottságait figyelembe véve, érthetően — szerény méretűek. Nálunk csak a XIII–XIV. században vált általánossá, hogy az egyes falvak, mezővárosok saját „egyházat” kaptak földesuraiktól, ritkábban pedig a tehetősebbek — igényeik kiszolgálása és öntudatuk növelése érdekében — maguk építettek gyarapodó erőforrásaikból templomot, így növelve autonómiájukat és biztosítva a szabad papválasztást. Többek között a kecskeméti parasztság is saját erejéből emelte a XIV. század végén Szent Miklós püspök tiszteletére szentelt, ma is álló, legrégebbi templomát.

Az iskolák a Kárpát-medencében a nagyobb plébániák mellett már a középkorban megjelentek. Kétségtelen, hogy Kecskeméten, e népes mezővárosban már a XV. században működött ilyen iskola.² Tömegesen azonban a helyi igények és kezdeményezések, valamint a központi hatalom készítésére jobbára csak a XVIII–XIX. században honosodtak meg jelentősebb falvainkban.

¹ Mályusz Elemér: 1953.

² Később önálló épületet kapott. A XVI. század derekán a defterekben is fellelhető az Oskola utca. Iványosi-Szabó Tibor: 2001. 5. 90–96.

A kocsmák — egykoron korcsmák — elterjedését nem tudjuk hasonló egyértelműséggel behatárolni. Aligha kétséges, hogy a népesebb falvakban és a mezővárosokban már a középkortól működtek csapszékek, bormérések, amelyek csak hosszabb idő után intézményesültek folyamatosan működő kocsmává. Már itt érdemes leszögezni, hogy ennek az üzemnek, szolgáltatásnak a szerepe, rendeltetése a településeken belül a több évszázad során számottevően formálódott. Bár alapvető funkciójuk sok tekintetben változatlan maradt, bűn lenne ezeket a mai kricsmikkel, talponállókkaal azonosítani.

A kultúrtörténeti és a szociológiai folyamatokat követve a három létesítmény sorsában több mint figyelemre méltó változásokat tapasztalunk. A középkorban a templomok és az iskolák csaknem összenőttek. Ugyanakkor a falvakban és a mezővárosokban a templomok és a kocsmák is helyileg szorosan kapcsolódtak. Mi tagadás, a népesebb és rangosabb településeken belül is fellelhető köztük talán még fokozottabb mértékű szimbiózis. Már történelmünk korábbi századaiban is a királyi és érseki városok katedrálisainak alagsorába, pincéibe — miként Esztergomban, Egerben és Európa sok rangos városában ma is láthatjuk — sorra beépültek a kocsmák. A szőlőtermelő helyeken évszázadokon át rendkívül fontos feladatuk volt, hogy a szőlősgazdáktól beszedett dézsmaborokat az egyházi vagy világi földesurak ezekben tudták nem is annyira aprópénzre váltani. Ugyanezen létesítmények napjainkban az egyre rafináltabb turisztikai igényeket kielégítő vendéglőkké és „multifunkcionális” helyekké vedlenek át. Az viszont aligha kétséges, hogy ezeknek a sok évszázadon át működő kereskedelmi egységeknek legfontosabb feladatuk mindvégig a pénztermelés maradt.

Kecskeméten — miként a Homokhátság legtöbb mezővárosában — a kocsmák korábban megjelent, mint a közigazgatáson belüli rendszeres írásbeliség. Ezért kezdeti formálódásáról csak sejtéseink lehetnek. A kocsmák tartására utaló legkorábbi adatunk a hódoltság első éveiből származik. Az 1546. évi defterben, török adókönyvben a városra kivetett borvám összege igen szerény, mindössze 100 akcse, amely elenyésző része a Budára ilyen címen kirótt összegnek. Igaz, hogy Óbudára még ennél is kevesebbet, mindössze 75 akcsét vetettek ki. Azonban felkeltheti figyelmünket, hogy a későbbi török összeírások nem utalnak e térségen belül jelentősebb borforgalomra.³ Márpedig az kétségtelen, hogy az 1500-as években nemcsak Kecskeméten, hanem a térség több mezővárosában szervezett és tömeges szőlőtermesztésről szólhatunk.⁴ Hogy miért nincs ennek több nyoma a török defterekben, ennek pontos okait nem ismerjük. Elképzelhető, hogy összevonták a város egyéb adójának összegével. Az sem lehetetlen, hogy Kecskemét 1536-os szinte teljes elpusztítását⁵ és Buda 1541-es elfoglalását követő években a hadak járása miatt a szőlőtermesztés rendkívül súlyos károkat szenvedett, és ezért nem tudtak érdemi adót kivetni erre a termelési ágra. Viszont arra is utalunk kell, hogy ezek a lakosság és a város ismételt romlását eredményező évtizedek nem kedveztek volna egy addig nem létező mezőgazdasági kultúra kiépítésének, addig ismeretlen kereskedelmi létesítmény megszervezésének. Ezért jogos az a feltételezés, hogy a városi kocsmák Buda eleste előtt, esetleg Mohács előtt, tehát már a középkor végén működött a városban.

A rendi-feudális társadalomban a kocsmatartás az egyik beneficium regale, királyi előjog volt, amit később a földesuraknak engedett át az uralkodó. Az egyes mezővárosok sokat áldoztak annak érdekében, hogy ezt a bevételi forrást — a kötelező ellenszolgáltatás fejében — saját kezelésükbe vehessék. Nincs pontos értesülésünk arról, hogy Kecskemét ettől kezdve gyakorolta ezt az előjogot. Valószínűleg a vásártartási joggal együtt már

3 Mészáros László: 1979. 118–119., ill. Szakály Ferenc: 2001. 347–350.

4 Iványosi-Szabó Tibor: Forrás 2010. 4. 116–124.

5 „...Quamvis devastata forent per Immanissimos Turcas...” Hornyik János: I. 1860. 219–222.

a XIV. században, még királyi birtokként megkapta.⁶ Bár az 1546-ban kivetett borvám valóban nem nagy, de annak léte azt mindenképpen bizonyítja, hogy a város közössége gyakorolta ezt a jogát, működtette a kocsmáját.

Bármely intézménynek, bármely üzemnek egy nagyobb közösségben betöltött szerepét csak jelentősebb forrásanyag birtokában lehet igényesebben bemutatni. A hódoltság első szakaszából a mezővárosi kocsmákról csak Kecskeméten maradt fenn néhány nagyon rövid idézet. A mezőváros legkorábbi jegyzőkönyvének első lapjain két alkalommal is rögzítettek a városi kocsmák működésére utaló döntéseket: „*Balogh Ferencznél Walo Toth András Maradoth bírságon ilyen dologért, hogj az Caplarral ben Iwokkal meg haborodott [tár-saival együtt a csaplárral összekülönbözött]: adot bírsagoth fr. 6.*” A néhány sorral lejjebb levő részt ugyancsak Hornyik János jegyezte fel: „*Korcsmai garázdálkodásért bírság 6 for[int], ki megy belőle a hücszet, pálcapénz, szitil pénz.*” Ezek a tágabb összefüggésükből kiragadott mondatok lakonikusan megfogalmazott bírói döntések.

A tanácsnak sokirányú pénzbeli kötelezettsége miatt minden dénásra nagy szüksége volt, ezért gondosan ügyelt a bormérés előjogának érvényesülésére. Ezt a jogát minden bizonnyal már sok évtized óta részben a szokásjog, részben a városi statútumok alapján gyakorolta. Mindezt ugyancsak a legkorábbi jegyzőkönyvi bejegyzések igazolják. Az ellenszegülőkkal, a kurtakocsmát tartókkal szembeni szigorú és következetes fellépések sok évtizedre tekinthettek már vissza. Ezt igazolja a jegyzőkönyv 22. oldalán rögzített bejegyzés, az 1593. évben hozott bírói döntés: „*Kurta Korcsma bírság 8 forint, kimegy hücszet, csincsilla...*” Bár a jegyzőkönyv első éveinek anyaga nagyon hézagosan maradt fenn, 1595-ből és 1598-ból ugyancsak őrzünk ilyen tárgyú bírói döntést: „*Szabó Boldizsár kurtakocsmáért fizet fr. 4, den. 20.*”, ill. „*Kurtakocsmá és kurtaszék büntetetik.*”

A kereskedelemmel kapcsolatos előjogok tudatos és következetes gyakorlását mi sem bizonyítja jobban, minthogy a tanács közvetlen felügyeletét nemcsak a mézárszék és kocsmák működtetésére, hanem még a szélesebb körű borforgalmazásra is kiterjesztette. Nyilvánvaló, hogy erre alapozva rögzítették a jegyzőkönyv 355. lapján azt a részt, amelynek Hornyik sajnos csak tartalmát jegyezte fel: „*A Czeplédiek Kecskeméten vesznek borokat, 230 forint árút, a bortermelés tehát jó lábon áll.*”⁷

Tehát e néhány idézet, a töredékesen fennmaradt forrásanyag is meggyőzhet bennünket arról, hogy a hódoltság közepén levő mezőváros már az 1500-as években körültekintően és következetesen gyakorolta a borforgalmazással kapcsolatos előjogait, működtette saját kocsmáját annak érdekében, hogy a település közössége ennek hasznát minél jobban tudja kamatoztatni. Az is nyilvánvaló, hogy a tanács saját maga gondoskodott a kocsmák működtetéséhez szükséges tárgyi és személyes feltételekről, valamint az érdekeit ért sérelmek megtorlásáról, illetve kiküszöböléséről. Ezek alapján kétségtelen, hogy a XVII. század második felében már jóval több adat alapján igazolható gyakorlat nem új keletű, hanem már az előző évszázadban a török és a magyar állam, a földesurak és a városi közösség egésze által elfogadott módon történt.

6 Kecskemét 1391-ben már biztosan rendelkezett vásártartási joggal. Iványosi-Szabó Tibor: 2010/c.

7 Az idézett szavakat, mondatokat Hornyik János jegyezte fel a város jegyzőkönyveiből. Ezek többségét monográfiájában nem használta fel, így a nagyközönség számára ismeretlenek maradtak. Iványosi-Szabó Tibor: 1996. 25., 29., 41. és 50.

II. A városi kocsmá szerepe a XVII. században

1. A tanács hatásköre

A magyar alsó szintű közigazgatáson belül a városok és mezővárosok legfőbb irányítója már a középkor végétől egy, a közösség által választott testület, a tanács volt. Ez a testület valójában már a XIV. század óta szervezte az egyes települések életét.⁸ Ezekben a századokban a mezővárosi tanácsok legfontosabb feladatai — a helyi jogszolgáltatáson túlmenően — a különféle pénz- és természetbeni szolgáltatások feltételeinek gyors és maradéktalan biztosítása volt. Ennek elmulasztása gyakorta a település közvetlen létét fenyegette.

A városi kocsmá működtetésének jogi keretei a hódoltság második szakaszában tovább bővültek, finomodtak. Ezt a folyamatot a század derekától rendelkezésünkre álló feljegyzések alapján pontosabban tudjuk követni. A bírók, főbírók döntéseik során a tanácsi határozatok vonatkozó részeit ismételten idézték, kiemelték. Az egyik legkorábbi változat 1661-ből maradt ránk. *„Ugyanezen a napon, minekelőtte e dolog esett, lett ilyen végzése a becsületes tanácsnak, melyet az egész város előtt is megolvastanak és magyaráztanak. Senki az városbeliek közül (az kik szőlős emberek) szőlőjüket megsződvén, annak mustját, avagy borát az maga házánál el ne árulja, hanem köbölszáma az város pincéjére város szükségére beadja azon áron, az mint a szomszéd városokon és Cegléden ára szakad, pintszáma is úgy árultassék... Valaki ezen kívül fog cselekedni s ragadozni, az 12 forint büntetéseket el nem kerüli. De az magán való korcsmálkodás házanként senkinek meg nem engedtetik jelen való sok nyomorúságos nyavajáink fizetésink és kárvallásainkra nézve, kiki azért ez végzéshez és rendeléshez szabja magát, ha az kemény büntetést el akarja kerülni.”*⁹

A határozat szövegének elolvasásakor felfigyelhetünk arra, hogy nem utal egy fontos szokásjogra. Ugyanis azokon a településeken, amelyeken a hegyközségek, illetve a városi tanácsok a szőlősgazdától dézsmát szedtek, a gazdák Szent Mihály-naptól Szent György-napig árusíthatták saját boraikat.¹⁰ Itt viszont e tanácsi határozat alapján az árusítás teljes tilalmával állunk szemben, amelynek okát a rendelet az utolsó sorokban egyértelműen megfogalmazza. Az a tény, hogy szükségessé vált a státútumnak a népgyűlésen (az egész város előtt) történő „megolvasása” és elmagyarázása, azt sejteti, hogy korábban itt is élhettek a gazdák hagyományos jogaikkal. A magyarázatra pedig minden bizonnyal azért volt szükség, mert a korlátozás még nem tekintett nagyobb múltra vissza, és a tanács nem akart felesleges ütközéseket provokálni a város gazdáival.

Úgy tűnik, hogy a magisztrátus nem fogadott el semmiféle mentséget a rendeletét megsértőkkel szemben. *„Városunk beli Mihály Kovács vött volt egy karika fa bort házához maga szükségére, azonban volt egy általagos bor házánál, az melyet hárman tartottanak, közös bor lévén, abból az mennyit megittanak, azt is egy karika fából megtöltötte. Tovább menvén, házasodott meg egy legény házánál, annak is azon karika fából valamennyi kívántatott lakodalmára, rovásra annyit adott... Maga ismét az kit megivott cselédivel, külön rovasolta fel, melyekre való képest az mi tör-*

8 Iványosi-Szabó Tibor: 2008. I. 29–34.

9 A határozat szövege előtt egy kihágással kapcsolatos tanácsi végzést rögzítettek: *„Rác András fejős juhász felesége Kőrösről 2 átalaggal bort hozott és árulta pintit 12 dénáron alattomban... aki a bort hozatta s árulta, az város kapujában kivonattatván, veretessék meg, minthogy adózó jobbágy nem volt, az városból is kimenjen ez tilalmas dolgoknak cselekedetiért...”* A státútum keltezése: 1661. szeptember 10. Iványosi-Szabó Tibor: 1991. 12.

10 Égető Melinda: 1993. 106–107.

vényünk Mihály Kovácsot abbeli cselekedetiért 12 forinton marasztotta az elmúlt 1654. esztendőbeli tilalmas végzésünk szerint...¹¹

Célszerű e téren egy rövid kitérőt tennünk. Több helyen történik utalás arra, hogy Cegléd, Körös és Kecskemét, a „három város” a „minora regia regalia” használata során azonos módon járt el, illetve ismételten egyeztetve döntéseit. Az 1661. évi statútum is utal arra, hogy a város nem önkényesen szabta meg az árakat, amikor a gazdáktól a bort felvásárolta, hanem olyan áron vette azt meg, „az mint a szomszédos városokon és Cegléden ára szakad”. A bormérés előjogának védelmében is hasonló körülményekkel jártak el: „...nem csak az elmúlt esztendőben az három városnak bé vett szokása volt az, hogy a város tilalma ellen valaki kurta korcsmát árult, megbüntetődött... a mellett vagy a város szükségére fogattott a bor, vagy a [hordó] feneke ki szaggatott...”¹² Tehát mindezek alapján joggal tételezzük fel, hogy a Kecskeméten kialakult szokás és közigazgatási gyakorlat a hódoltság több más mezővárosában már évtizedekkel korábban meghonosodott.

A borforgalmazás előjoga ellen legtöbbször a kurtakorcsmát tartók vétettek. Bár a tanács évszázadokon át rendkívül szigorúan büntette az engedetleneket, évenként tucatjával kerültek a vétkesek a főbíró elé. A zugmérésért legtöbbször szigorú büntetést — miként a már idézett példák is mutatták — szabtak ki. „Tolvány Mátyás kurtakorcsmárosoknak orgazdája lévén, fizetett 6 aranyat.” „Mester Géci kurtakorcsmáros 12 forint.” Ezekben a tiltott helyeken igen élénk lehetett a forgalom: 1699-ben „Ros Benedek fia, hogy kurtakorcsmán ivott [fizetett] 2 ft. 38 den.” Vele együtt több mint harminc személyt bírságoltak meg hasonló módon.¹³

Dunántúlon a különféle hegyközségek, városok általában tiltották, büntették a vidékről történő borvásárlást.¹⁴ Erre vonatkozó adatokat itt is találunk. Az „új bornak álnokul való árulása” jegyzékében rögzítették: „Czigány Marci kécskei mustért fizetett tall. 1, timon 1.” Ezzel csaknem egy időben büntette a tanács azt is, aki más városbelieknek adott el bort: „Szívós Pálné hír nélkül eladván borait berényi embereknek, fizetett bírságot f. 12.”¹⁵ Tekintettel arra, hogy ezekben az évtizedekben Kecskeméten tömegesen fordultak meg idegen katonák, itt kénytelen volt a tanács a bor kivitelét következetesen ellenőrizni, korlátozni. Amikor 1683-ban rengeteg török és tatár katona fordult meg a városban, „Egy bolyári emberen vettünk 23 garast, aki hír nélkül bort vett. Palocz András is, hogy eladta borát hír nélkül, vettünk rajta tall. 5.” Buda visszafoglalása után pedig a német katonák tömegét kellett borral ellátni. Ezért még 1697-ben is meg kellett újítani a tilalmat: „Senki az itt való borokat más vidéki embernek hír nélkül ne merészelje kiadni...” Azonban a főurak igényeit olykor még a tanács is kénytelen volt figyelembe venni: „Vajszár István úr ecsegi tisztartóval, Mészáros Jánossal jöve hozzánk, az úr önagysága számára való borok vásárlására...”, majd néhány nap

11 A bírói döntés 1661. június 30-án született, de korábbi végzés alapján. Iványosi-Szabó Tibor: 1996. 76–77.

12 A kitétel azért idézték, mivel Zakri Miklósnét abban az évben már harmadszor ítélték el kurta-kocsmá tartásáért. Iványosi-Szabó Tibor 1996. 130.

13 Ezek csak kiragadott példák. Bács-Kiskun Megye Önkormányzatának Levéltára (később: BKMÖL) IV. Kecskemét város levéltára (később: IV. 1510; később Kecskemét város számadási iratai) a/ Másodbírói számadások (később a/). 1685. 14–15., ill. BKMÖL IV. 1510. i/ Főbírói számadások (később: i/) 1697 (a kötet oldalai számozatlanok).

1693-ban egy ökör átlagára 20, egy juh ára 2,5 forint volt. Iványosi-Szabó Tibor: 1985/b 220–223.

14 Székesfehérvár város a borcsempészeket a városból való kiltással büntette. 1773-ban hozott határozata alapján a városba illegálisan bevitt bort elkobozták. Kállay István: 1972. 53.

15 BKMÖL IV. 1508. Kecskemét város Adópénztárának iratai (később: 1508) c/ Adólajstromok (később: c/) 1665. 230–232.

múlva rögzítették: „...elmentenek Vajszár úrék, vásárolván elégséges borokat az úr őnagysága számára, akóját grossos 8.”¹⁶

A tanács a szabályozó-ellenőrző jogkör birtokában érthetően nemcsak az országos vásárok és heti piacok működésének rendjét felügyelte, nemcsak a mézsárszékek nyitva tartását határozta meg, hanem a szeszés ipar forgalmazásával kapcsolatos feltételeket is részletesen szabályozta. „Hogy az váras pincején ennek utána délelőtti prédikációig bort ne áruljanak, ne adgyanak... Senki sem a pincén, sem háznál vasárnapon égett bort, sem pálinkát, akármely részegítő italt ne merészljen árulni. Ismét: Másünnen behozott égett bort, pálinkát az várasban megvenni és árulni ne merészljen... Senki idegennek, sem szolgának sem másoknak boltjában bor ivónak szállást ne adjon, mert mind az bor ivó, mind az bor gazdája megbüntettetik; elsőben ad flor. 12 büntettetik minden kedvezés nélkül, aztán száz pálcával megvertetetik, az ki mindezek ellen cselekszik.”¹⁷

Ez a néhány idézet is kétségtelenné teszi, hogy a hódoltsági mezővárosok a magyar királyság jogrendje alapján jártak el, a magyar királyság pénzét használták. A közösség alapvető érdekeit szem előtt tartva védtek előjogaikat, szigorúan, de körültekintően fogalmazták meg rendeleteiket, és következetesen, a törvényes kereteket betartva érvényesítették azokat a megszegőkkel szemben.

2. Létesítmények és személyi feltételek

Az Alföld korabeli kocsmáinak felszereltségéről — jelenlegi ismereteink alapján — csak nagyon hézagos és vázlatos képet tudunk megrajzolni.

A városi bormérések, kocsmák az esetek többségében a tárolóhelyekből, a pincékből, csapszékekből nőttek ki. Kecskeméten a különféle tanácsi nyilvántartások és státutumok szövegei 1633-tól maradtak meg. Ezekben ismételtlen található a város pincéjére történő utalás, amely segíti a korabeli valóság felidézését. Az adószedő bíró 1665. évi lajstromába jegyezték föl: „Körösről az alsó pincébe 14 terő bort [hoztunk], terhét tall. 50... Item az mely bor elfutott az alsó pincében, hozott be csaplár az árában tall. 10.” Tekintettel arra, hogy itt már egy alsó pincére történt utalás, érthető, hogy volt a város kocsmájának saját pincéje. Mivel ebbe a létesítménybe minimum 14 terő, azaz 14 szekéren szállított, tehát legalább 28–30 darab 5–6 hektoliteres hordó fért el benne, nem egy közönséges verem lehetett, hanem feltétlenül számottevő méretű és jól megépített pince volt. Egy újabb feljegyzés tovább bővíti ismereteinket: „A csapszéknek, avagy az öreg felső pincének a mézsárszék felől való sarkán két lépésnyire egy verem tele búzával...” Az öreg jelző ekkor nemcsak valaminek a korára, hanem a méretére is utalhatott. Tehát a felső pince az előzőnél nemcsak korábban készült, hanem még akkor is működött, és minden bizonnyal amannál méretesebb lehetett. Néhány évtizeddel később a megnövekedett forgalom és az előrelátóbb gazdálkodás, a nagyobb készletezés miatt ez a két létesítmény is kevésnek bizonyult. Ezt jelzi, hogy 1697. december 16-án „Becsületes főbíró Király István uram által kiküldetvén adószedő Markó András, csaplár Nagy István, váras szolgálja Varga János urakkal az dezma boroknak megszámlásokra mind alsó, s felső pincében és tornácában, amelyek voltak azokkal, kik ecclesia pincéjében és a két boltokban s Bodó András boltjában voltak, számláltatván százhetvenhárom...”¹⁸

16 BKMÖL IV. 1510. i/ 1683. 51. Iványosi-Szabó Tibor: 1996. 169. és 172.

17 Iványosi-Szabó Tibor: 1991. 29–30.

18 BKMÖL IV. 1508. c/ 1665. 161. 1684. április 24. – 1685. április 27. között készült jegyzetek részlete. BKMÖL IV. 1508. c/ 1689. Derékadó lajstroma 228–231. BKMÖL IV. 1510. i/ 1697. 23. A következő évben szerényebb lett a termés: „1698. dec. 2. Bls főbíró Sz. Királyi Pál uram által kiküldetvén második bíró

A kocsmá épületére, a csapszék belső terére, annak kiképzésére utaló feljegyzést nem találunk. A tényleges felszereltségre is csupán néhány adat került eddig elő: „*Kályhákat csapszékre vettünk f. 3.*” A többes szám minden bizonnyal a több helyiségre utal. Tehát télen a legegységibb igényeket biztosították a vendégek és a személyzet számára. A kimérés kellékeiről, eszközeiről is csak egy-két feljegyzés maradt: „*Inni való fazékért az csapszéken az homokon gr. 1, d. 12. Szabó és Mészáros János uraiméknak homoki csaplárságáért tall. 2.*” Ezeket túl még csuprok vásárlására történik néhány esetben utalás.¹⁹ Aligha kétséges, hogy csak igen puritán körülményeket biztosítottak a vendégek számára.

A hordók kezelésére, a bor minőségének megtartására, javítására is főként a következő századból maradtak érdemi feljegyzések. Ezeknek az évtizedeknek a gyakorlatára csak néhány kudarc megörökítése alapján tudunk következtetni. Talán nem árt hangsúlyozni, hogy ezek kirívó, negatív példák, és nem lenne helyénvaló ezek alapján elképzelni a széles körű gyakorlatot.

A korabeli borkultúra ismertetése során a hordók tisztán tartásának módjára és a bor tényleges kezelésének gyakorlatára az e témával foglalkozók nem térnek ki. Valójában Kecskemétről sincs a XVII. századból erre vonatkozó érdemi adatunk. Egyetlen esetből következtethetünk arra, hogy a hordókat a vízzel való tisztításon kívül olykor fertőtlenítettek. Néhány esetben a hordók rossz kezelése miatt az áru komolyan károsodhatott. „*1688. május 3. Ánslogos bort vevén, vesztettünk rajta flo. 50. Csak a németek számára prédára ment.*”²⁰ Aligha kétséges, hogy a jelentős mennyiségű bort, esetleg a hordót valamilyen módon túlkénezték. Arra viszont több adatunk is van, hogy néhány esetben nem elég körültekintően jártak el a gazdák, sőt a város csaplárai sem, és a „büdös bort” égettbor, borpárlat készítésére használták fel. Romlott bor felvásárlására több alkalommal is történik utalás.²¹

A bor közvetlen kezelése során — az eddig említettek kivül — előfordultak szakmai melléfogások, mulasztások, és a bor tetemes része elfolyt: „*Item az földről felszödött borhoz atunk 3 söröt f. 3. den. 90.*”²²

Valószínűleg inkább a vagyonsbiztonságot, mintsem a bor minőségének védelmét szolgálta a hordók lepecsételése. A főbírói számadáskönyvben 1696 nyarán jegyezték be: „*Borok pecsételésére egy rúd spanyol viaszkot vöttem gr. 2, den. 8.*”²³ Viasz vásárlására korábban és később is több alkalommal történt utalás. Jól tudjuk, hogy ezt viszont levelek pecsételésére is használhatták.

A mezővárosok gazdasági életének szabályozása és irányítása évszázadokon át a tanácsok egyik legterheesebb feladata volt. A számos ok közül az egyik legjelentősebb éppen az, hogy a legfőbb felelősöket, szervezőket és irányítókat évenként választották, váltották. Ez a gyakorlat nemcsak a szervezet hatékonyságát rontotta, hanem a szerzett tapasztalatok gyakorlatba történő beépítését is hátráltatta. A valójában a mindenért felelős főbíró kénytelen volt minél nagyobb biztonságot kiépíteni annak érdekében, hogy a több

Toth Mihály uram az csaplár Szabó Mihály és István uraimékkal az dézsma boroknak megszámlálásokra, mind alsó s felső pincében és tornácában, azon kívül az Eclésia pincéjében, voltanak megforrástól fogva számlálván 113 horádók...” BKMÖL IV. 1510. i/ 1698. 26. A református egyház valószínűleg új templomának építése során hozta létre ezt a pincét, amit később évtizedeken át a városi kocsmá bérelt.

19 BKMÖL IV. 1510. i/ 1684. 49–72. és BKMÖL IV. 1510. i/ 1699. 46–52.

20 BKMÖL IV. 1510. i/ 1687. 20–41.

21 „Az kőrösi бүdös borokat megégettetővén és kiárultatván, adott az vásárbíró uram kezemhez f. 20, d. 20.” BKMÖL IV. 1510. i/ 1672. 13. és BKMÖL IV. 1508. c/ 1675. 161–165., 229. „Gyöngyössi mester bora 10 akó бүdös, elárulván tött in den 24... haszna tall. 5, den. 84.” BKMÖL IV. 1510. i/ 1688. 13.

22 BKMÖL IV. 1508. c/ 1665. 185.

23 BKMÖL IV. 1510. i/ 1696. 21–36.

oldalról jelentkező anyagi-pénzbeli követeléseket teljesíteni tudja. Ilyen körülmények között legfontosabb támasza az adószedő bíró lett. A tanácsi jegyzőkönyvek hiányában csak a különféle lajstromok bejegyzései alapján tudunk következtetni a szervezetben belüli feladatok megoszlásáról. Úgy tűnik, hogy rá a hódoltság második szakaszában rendkívül széles körű feladat hárult. A hatvanas évek végéig a borvásárlással és kocsmával kapcsolatos teendők nyilvántartása az adószedő lajstromában lelhető fel.²⁴ 1670-től viszont a főbírói számadások őrzik a vásárlásokkal és az elszámolásokkal kapcsolatos adatsorokat.²⁵ Tekintettel arra, hogy a kuruc mozgalom kibontakozódása, majd a török, illetve a törökellenes hadjáratok a főbírokat fokozottabban igénybe vették, úgy látszik, hogy kénytelenek lettek alkalmanként e feladatkör ellátására egy rátermett személyt megbízni. Erre utal a borforgalmazással kapcsolatos nyilvántartásban az a bejegyzés, amely 1675-ben, Bíró János főbíróasága idején készült: „Eddig volt Szabó Máté uram gondviselő.”²⁶ A törökellenes háborúk pontosan aligha felidézhető zűrzavarában még inkább elkelt olykor egy rátermett segítő. Minden bizonnyal ennek eredménye lett az, hogy nagyobb hatáskörrel ruházták fel a bor kiárusítóját: „Anno 1687. die 2. Junii. Mészáros János borbíró uram legelsőbeni számadása. Hozott be Bölcskei Gergely csaplárral 28 pint bor árát, item egy karika fáját...” Mivel a későbbi években, sőt évtizedekben sem beszélhetünk a városban borbírói tisztségről, minden bizonnyal egy különleges esettel állunk szemben.

A hatvanas évek elejétől ránk maradt feljegyzések arról tanúskodnak, hogy hosszú évtizedek jól bevált gyakorlata alapján irányították a városi kocsmát. Egy ideig a csaplárok munkáltatója maga az adószedő bíró lehetett, mivel azok bérét — az alkalmazottak és a cselédek járandóságával együtt — az adószedő utalta ki és tartotta nyilván. A későbbi évtizedekben gyakorta a főbíró, majd a másodbíró nyilvántartásában tűnnek fel ezek a tételek.

A városi kocsmával kapcsolatos teendőket két csaplár végezte. Közöttük szükségszerűen egyfajta alá-fölérendeltségi viszony lehetett. Ez részben abból derül ki, hogy az elszámolások során rendszerint csak az egyik, a nagyobb felelősséget viselő csaplár van jelen. Másrészt abból is kiderül, hogy nevük felsorolásakor az egymás utáni években sosem cserélik fel a sorrendet, olykor pedig „második csaplár”-ként említik a társat. Egyébként javadalmazásuk az esetek többségében csaknem egyforma.²⁷

Bár a csaplárokat gyakorta több évben is megbízták feladatuk ellátásával, hivatali idejük, felelőségük a választott tisztségviselők megbízatásához alkalmazkodott. Erre utal „az magunk csaplári hogy beállottanak” egyik kitétel. A szükséges szakértelem, a rátermettség és a megbízhatóság feltétlenül fontos szempont lehetett ennél a tevékenységnél, ahol

24 Az egyik legkorábbról fennmaradt adókönyvi bejegyzés: „Anno 1663. die 20. Maii. Csaba Mihály uram főbíróaságában az borok vételéről és azoknak elárulltatásáról való számtartás.” BKMÖL IV. 1508. c/ 164. A főbíró személyére történő utalás részben a hivatali rangsorra, főként pedig a hatáskör és felelőség időbeli hatáira utal. 1667-től az elszámolások töredékesek, illetve nem találhatók az adószedő számadáskönyvében.

25 A főbírói számadások csak 1668-tól maradtak ránk. Ezeket is már a XVI. század végétől vezették, de az első kötetek elpusztultak, a bekötött anyagból kimaradt töredékei is csak az 1640–1707 közötti időszakból valók. Az első teljesnek mondható nyilvántartás bevezetője: „Anno 1670. Szentkirályi Pál uramnak főbíróaságában az város pincéjéről bėjött borok hasznáról való számtartás.” BKMÖL IV. 1510. i/ 1670. 8.

26 BKMÖL IV. 1508, c/ 1675. 227. Sem hatáskörét, sem megbízatásának kezdetét nem ismerjük.

27 Simon István és Nagy István a század végén csaknem egy évtizeden át dolgozott együtt. Esetükben ez a gyakorlat jól kivethető. „Simon István csaplár béri: flor. 25. Búza fertály 4, köles fert. 1. Egy vég törökgyolcs, egy vég aba, 2 pár csizma, egy abanadrág, 2 szekér fa. Második csaplár Nagy István bére: flor 25. Búza s köles 5 fertály. Egy törökgyolcs, egy vég aba, 2 pár csizma, egy nadrág, 2 szekér fa, egy süveg.” BKMÖL IV. 1510. i/ 1691. 87.

jelentős értékek igen nagy forgalma a személyes adottságok magas szintjét követelte meg. Ez egyébként a csaplárok díjazásában is megmutatkozott. A jegyzők után ők kaptak legmagasabb bért az alkalmazottak között.²⁸ A velük szembeni fokozott igényt magyarázza, hogy szolgálatukra egymást követő több hivatali évben is igényt tartottak. Például: Takács István csaplár neve már az 1662. évi nyilvántartásban fellelhető, és még 1677-ben is alkalmazták ilyen beosztásban. A hetvenes években Tóth Mihály és Szabó János, a nyolcvanas években Csibe János és Vörösmarti Pál, az azt követő évtizedben pedig Simon István és Nagy István irányította legtöbbször a bormérést.²⁹

A városi kocsmá mellett már ebben a században működött a város alkalmi jelleggel további kocsmát, bormérést. Erre az évenként visszatérő, a város csaknem teljes lakosságát megmozgató események nyújtottak alkalmat. A Szent György-nap kettős „ünnepnek” számított a mezővárosok életében. Ekkor történt meg az új tisztségviselők megválasztása, és valójában ekkor kezdődött el a gazdasági év. Általában ugyancsak ezen a napon hajtották ki a jószágokat a távolabbi legelőkre. Úgy tűnik, hogy ehhez a „tavaszköszöntőhöz” számottevő hagyományok, ünnepségek kapcsolódhattak: „*Szent György napkor Takács István, Kőrös János árultak ki négy [hordó] vörös kőrösi bort.*”³⁰ A megválasztott új főbíró és tisztségviselő társait a szolgálatból távozó előd köszöntötte.³¹ Miközben a pusztákra induló pásztorok és a köznép a tavaszköszöntő során növelte jókedvét, a török elűzése után a magisztrátus és az esküdtek ünnepi hangulatának emeléséhez a városi kocsmá számottevő mennyiségű ingyen borral járult hozzá: 1694-ben „*bíró tételre 196 pint*” bort küldött a csaplár, a következő évben pedig a bíróválasztásra 301 pint bort számoltak el „*kárba veszett*” bor címen.³²

A három országos vásár alkalmával újabb igény és lehetőség jelentkezett alkalmi csapszék működtetésére. A közel egy hétig tartó események során a forgalom és a bevétel érthetően a „sokadalom” méretétől függött. „*Rátz Szabó István Gyarmati Jánossal Sz. Katalin napi vásárkor árulván el adóra való 6 hordó borokat az gyalog és baromvásárban.*” A későbbi években az alkalmi kocsmá forgalma oly mértékben megnőtt, hogy kettőt is érdemes volt működtetni, sőt az 1700-as évben a harmadik beindítása is célszerűvé vált. „*Anno 1700.*

28 1677-ben a jegyző konvenciója 100 forint, a mézárósé 60, egy béresé 24, a csapláré pedig 78 forint volt. Iványosi-Szabó Tibor: 1985/c 367.

29 Vörösmarti Pál neve már a hatvanas évek végén feltűnik, és 1690-ig ismételtelen találkozunk vele. A jelzett évek feljegyzéseiben együtt tartották nyilván az alkalmazottak és a cseléd béréit.

30 BKMÖL IV. 1510. i/ 1669. 32. A későbbi feljegyzések is számottevő fogyasztásra utalnak: 1674-ben „*Szent György napi csaplárok, úgymint Kovács Pál és Takács István öt karikafáról számot adván...*” A városi kocsmá csaplára ebben az évben: Tóth Mihály és Kincses János volt. BKMÖL IV. 1510. i/ 1674. 42. A szokás a kilencvenes években is változatlanul élt: „*Anno Domini 1693... Sz. György napi csaplárok Rátz Szabó István és Mentser Takács uraimék behozván 5 hordó bor pénztét...*” BKMÖL IV. 1510. i/ 1693. 33.

31 A köszöntő szövegét kisebb eltérésekkel több nyilvántartásban is rögzítették a beosztottak. „*Édes barátink az kik következendők vattok ez nyomorúságos háznak őrizetire. Isten ú Szent Felsege tartson meg az igaz hitben s az jó lelki Ismeretben. Engedgye Isten barátink, hogy ebben az esztendőben semmi panaszkodó beszéd ne hallassék az mi úczáinkon, hogy Kegyelmeteknek is ideje eljövén, válhassék meg ez nyomorúságos háztúl békével. Annak felette adgyon Isten erőf egészséget ez nyomorult Tisztnek elviseelésére. Engedgye Isten vígan lakhassatok, lábaitokat lógathassátok, imitt amott az Városon vígan mulassatok, az szófogadatlanokat kezeitek alá hajthassátok. Annak felette ez is tudva légyen Kegyelmeteknél, Böcsületes Birák Uraink. Ennek előtte is bevett szokás volt, hogy az új Birák az ó Biráknak elengedtenek egy kocsi sort, egy heverő sort, egy fahordó sort, ezt a bevett szokást Kegyelmetek is megtartsa, hogy Kegyelmeteknek is azon mértékkel mérjenek. Annak felette Isten legyen Kegyelmetekkel minden dolgaitokban.*” Hornyik János: 1861. II. 213–214.

32 BKMÖL IV. 1510. i/ 1693. 35., ill. 1694. 52. Tekintettel arra, hogy az első esetben 275 liter, a következő évben pedig 421 liter fogyott, nem valószínű, hogy csak a szűkebb tisztviselői kart látták vendégül.

die 1. X-bris. Az mely borokat Böltskei Gergely és Gyarmathi János uraimék Sz. Katalinkor az baromvásárban árultanak, lévén két hordóban 12 akók, téssen pint számra 366... Eodem. Az mely vett borokat Mészáros János és Szabó János uraimék az Homokon az új istállóban a Sz. Katalinkor árultanak, lévén 9 hordókban 61 akók, téssen pint számra 1860... Eodem Nagy István és Kalla János uraimék az mely adóra való borokat Sz. Katalinkor a Homokon árultanak, lévén 10 hordókban 65 akó, téssen pint számra 1982." Ezeket az alkalmi munkákat kellően honorálta a tanács: „Kalla János és Nagy Istók homoki csaplárságáért Sz. Lőrinc napkor adtam tall. 4, gr. 2, d. 26. Mészáros és Szabó János uraiméknak ugyanakkor csaplárságért tall. 4, gr. 4.”³³

A háborús körülmények között néhány esetben a városon kívüli lehetőségeket is kihasználták a bevétel növelésére: „Anno 1685. die 7. X-bris... Főbíró uram három karika fa bort elvívén Szolnokba Csibe János csaplárral, eladta... summam tall. 100, absque den. 70.”³⁴

A csaplárok esetenként az áruk beszerzésében is meghatározó szerepet kaptak: „Csibe János és Veresmarti Pál Gyöngyösről borokat hozatván... 215,5 akót.”³⁵

3. Az áru beszerzése

A mezőváros kocsmájának áruval való ellátását mindenképpen célszerű többoldalúan bemutatni. Ennek ismeretében egyrészt érthetőbb lesz a tanács kezében összpontosuló haszon méretének alakulása, másrészt legalább fő vonásaiban érzékeltetni lehet, milyen mértékben tudta ezt a jelentős igényt a helyi termelés biztosítani, illetve milyen további forrásokat, lehetőségeket tudtak kihasználni a csaknem folyamatos háborús körülmények között. Nem elhanyagolható terület a környező és távolabbi szőlőtermesztő településekkel való kapcsolat illusztrálása sem, mivel ezek az adatok sok mezőváros és falu szőlő- és borkultúrájának nemcsak jelentős, hanem több esetben kizárólagos és legkorábbi forrásai. A bővebb ismertetést indokoltá teszi az is, hogy Kecskemét — a sok sajnálatos pusztulás ellenére — ritka bőséges írott emlékei alapján a város körüli XVII. századi szőlőtermesztésről olyan mennyiségű adat áll rendelkezésünkre, amely segítségével egy nagyon részletes és tárgyilagos képet tudunk felvázolni. Miként a kvantitatív módszer a XX. század második felében a szociográfia egyik fontos vizsgálati eszköze lett, az adatsorok és a statisztikai eszközök a történészek számára is nélkülözhetetlenné váltak a gazdasági és a társadalmi folyamatok felvázolása során. Ezek segítségével tömörebben és tárgyilagosabban tudjuk bemutatni a város szőlőtermesztését, illetve a bortermelésben részt vállaló gazdák számára alakulását. Erre a különféle nyilvántartások felhasználásával a hatvanas évek elejétől nyílik lehetőség. Bár ezek révén csak vázlatos képet tudunk adni, ez fontos támpont lehet e folyamat bemutatásakor.³⁶

Adófizetők és szőlőtermesztők Kecskeméten³⁷

33 Mindhárom elszámolás ugyanazon a napon történt. A vásár forgalma és a három helyen kimért bor mennyisége igen figyelemre méltó: 4.208 pint, ami 5.890 literrel volt egyenlő. Tehát a több helyen történő kimérés teljességgel indokolt volt. BKMÖL IV. 1510. i/ 1700. 20–21.

34 BKMÖL IV. 1510. i/ 1685. 134.

35 BKMÖL IV. 1510. i/ 1688. 13. BKMÖL IV. 1510. i/ 1699. 43–45.

36 A táblázatok a *Szőlőtermesztés és borforgalmazás Kecskeméten a XVII. században* című munkából valók (kézirat).

37 BKMÖL IV. 1508. c/ 1662, 1664, 1666, 1667.

Borral történő adófizetés: az adó összege forintban megadva. + = bort adott el a város kocsmájának. A = rájuk vonatkozó érdemi adat nincs, B = vagyontalan, C = törpebirtokos, D = kisbirtokos, E = köze-

Év	A	B	C	D	E	F	X	Összes
1662: adózók száma	20	24	287	209	176	63		779
1662–1667 bort eladók			35	40	41	26	32	174
1689: adózók száma	126	261	542	299	139	48		1415
1688–1689: bort eladók	10	9	97	51	18	7	12	204

A bortermelő gazdák számának megállapítására kétféle nyilvántartás adatait kamatoztathatjuk. Az egyik lehetőség azoknak a szőlősgazdáknak a számbavétele, akik termésüket a város kocsmájának adták el. Ezek alapján az 1660-as évek szőlősgazdáinak számára tudunk — igaz, csak korlátozott keretek között — következtetni, hisz mindazok, akik csak saját fogyasztásukra termeltek, ezekben a nyilvántartásokban nem jelennek meg.

A nyolcvanas évek végén, a törökellenes háború idején a város lakosságát ismételten rendkívül súlyosan megsarcolták. Tekintettel a kialakult pénzhányra és a széles körű elnyomódásra, a tanács lehetővé tette a gazdák számára, hogy természetben (takarmány, élőállat, bor) róják le a rájuk eső szokásos és rendkívüli terheket, miként a korábbi évtizedekben is. Az előző évtizedekhez képest az adófizetésre kötelezettek számának feltűnő növekedését két tényező okozta. Egyrészt ezekben az években a szertelen adóztatás és sarcolás miatt a tanács — korábbi gyakorlatától eltérően — kénytelen volt nemcsak a családok minden munkaképes tagját, hanem még a cselédeket is megadóztatni. Másrészt a hadakjárása és a közbiztonság rendkívüli romlása miatt több száz család menekült olykor távoli településekre is Kecskemétre, és bizonyos keretek között ezeket is kénytelenek voltak bevonni az adózásba.³⁸

Tekintettel arra, hogy nem maradtak ránk teljes és hivatalos listák a borral fizetőkről, még ez a lista sem teljes. A kigyűjtés és az itt történő bemutatásának a célja nem a számok pontos megállapítása volt, hanem tisztán az, hogy érzékeltessük, a szőlőtermesztés már ezekben az évtizedekben valóban tömeges volt a város határában, és a helyi termelés mindvégig meghatározó volt a kocsmá árúval való ellátásában.

A szőlőtermesztők számának pontosabb felmérése érdekében a következő század elejéről célszerű igénybe vennünk egy forrást, amely rendkívül körültekintő felmérés eredménye.³⁹ Az 1707/8. évi adóösszeírás tartalmazza minden adózónál az összes szóba jöhető adóalapot, köztük a megtermelt must utáni tizedet. Vele kapcsolatosan ki kell emelnünk, hogy ez a lajstrom a szabadságharc második szakaszából való, amikor már a város nemcsak a teljes lakosság többszöri kilakoltatását élte meg, hanem csak alig néhány hónappal korábban szenvedte el a rácok kíméletlen öldöklését, rablását és gyújtogatását. Tehát ez részben magyarázat az adózók számának erős hullámszerűsége, részben pedig nyilvánvalóvá teszi, hogy egy-másfél évtizeddel korábban nem kevesebben, hanem még talán többen folytattak itt szőlőtermesztést, és munkájuk eredménye is nagyobb lehetett. Szőlőtermesztők az 1707/8. évi adólajstrom alapján⁴⁰

pes vagyónú, F = gazdag, X = nevük az 1689. évi adólajstromban nem lelhető fel, de az előző, ill. a következő években adót fizettek.

38 Iványosi-Szabó Tibor: 1985/c.

39 BKMÖL IV. 1504. m/ Adóösszeírások.

40 A táblázat Iványosi-Szabó Tibor: 1989. A 152. oldalon található táblázata alapján készült.

Társadalmi rétegek	Vagyon- talan	Törpe- gazda	Kis- gazda	Közép- gazda	Nagy- gazda	Össze- sen
1707/8. évi adózók	46	293	187	106	31	663
%-os arányuk	6,9	44,2	28,2	16,0	4,7	100
1707/8. évi természetők		225	170	104	30	529
%-os arányuk		76,8	90,9	98,1	96,8	79,8

Az itt látható adatok alapján minden kétséget kizáróan megállapíthatjuk, hogy a XVII–XVIII. század fordulójára a szőlőtermesztés és borkészítés Kecskeméten valóban tömegessé vált. Külön érdemes kiemelni, hogy a több mint félezer szőlőbirtokos a családfők negyötödét jelentette. Ez a kimutatás egy újabb igen fontos tényre irányítja figyelmünket: valószínűleg kevés olyan szőlőtermesztő vidék található az ország területén, ahol ez a kultúra már a kora újkorra ennyire mélyen beágyazódott a társadalom egészébe.

Egyetlen forrás felhasználása felkeltheti a gyanút a hitelességet, a megbízhatóságot illetően. Ha azonban két eltérő jellegű, de időben viszonylag közeli nyilvántartás adatai összehasonlítandók, szükségszerűen eloszlanak a kételyek. Nem egészen egy évtizeddel később, 1715-ben készült a város összes gazdájáról egy másik összeírás.⁴¹ Ebben a gazdák birtokában lévő szántók, rétek és szőlőbirtokok méretét rögzítették. Az összeírók a város nyolc tizedében összesen 565 szőlőbirtokost vettek nyilvántartásba. Számuk tehát csaknem megegyezik az előző nyilvántartásban szereplőkével. Akár azt is joggal valószínűsíthetjük, hogy a csekély gyarapodás a háborús évek, illetve a hadszínterek távolabbra kerülése után a korábban elhagyott vagy elhanyagolt ültetvények ismételt művelés alá vételéből adódott.

Nem kevésbé fontos lenne azt is tudnunk, hogy a város határában kiképzett területről valójában mennyi bort szűrtek az átlagos években. Erre a jogos kérdésre hivatalos és hiteles összeírások hiányában ugyancsak a főbírói elszámolások, nyilvántartások alapján tudunk következtetni.

A dézsmabor mennyisége és hasznosítása a város kocsmájában

Év	A dézsmabor mennyisége (pint)	A teljes termés (liter)	Eladási ára (dénár)	Kára (pint)	Haszna (forint)
1663			12		115,3
1664			10–20		461,8
1672					582,0
1674	9.258	155.534	20	502	1.769,2
1676	9.929	166.807			1.133,4
1677					973,0
1680				2.381	1.045,0

⁴¹ BKMÖL IV. 1504. m/ Adóösszeírások, 1715.

1681			20–24	448	2.294,4
1682	16.980	285.264		1.092	3.177,6
1683	19.253	323.450		2.556	3.451,9
1684	8.217	138.046		678	1.889,9
1685	7.625	128.100	36–60	4.190	1.502,5
1687	19.608	329.414	12	2.447	2.059,3
1690	17.053	286.490	12	2.765	1.714,6
1691	13.386	224.885		1.198	2.296,3
1692	15.674	263.323		4.014	3.271,6
1693	25.147	422.470		1.550	4.027,3
1695	21.973	369.146		2.288	3.105,6
1696	28.725	482.580		1.924	5.316,4
1697	32.303	542.991		1.510	4.915,2
1698	28.076	471.677		1.916	4.233,1
1699	25.839	434.095		1.198	3.152,6
1700	43.440	729.793		2.584	6.249,0

Tekintettel arra, hogy a dézsmabor kiárúsítása során sok esetben pintben is meghatározták a mennyiséget, az összegyűjtött adatok alapján megkockáztathatjuk annak megállapítását, miként alakult a kecskeméti bortermelés. Mindenképpen figyelemre méltó, hogy még három kritikus évben (1674, 1684 és 1685), a közbiztonság nagymérvű romlásának idején is jelentős volt a beszűrt must mennyisége, csak ritkán süllyedt 130–160 ezer liter alá. Azt pedig még inkább ki kell emelnünk, hogy a kilencvenes években pedig már ennek két-háromszorosát szüretelték a helybeli gazdák.⁴² 1700-ban minden bizonnyal kiugróan jó termés koronázta a szőlősgazdák munkáját. Joggal tételezhetjük fel, hogy ebben az évben már félezer körül lehetett a szőlőtermesztésben érdekelt háztartások száma. Ily módon átlagosan 5–9 hektoliter mustot szűrhettek évenként be a gazdák. Érthetően a szélső értékek ettől erősen eltértek.

A városban megtermelt bor mennyiségével kapcsolatosan még egy megkerülhetetlen témát kell érintenünk. A szakirodalom már korábban kétségtelenné tette, hogy Kecskemét a XVII. században több évben nem tudta megtermelni azt a mennyiségű bort, amelyre a város kocsmájában szükség volt. Arra viszont nem adott választ, mekkora volt a tényleges borfogyasztás, kik voltak a fogyasztók, továbbá honnan és milyen mennyiségben szerezte be a magisztrátus a szükséges árut.

⁴² Nem felesleges hivatkozni arra, hogy 1707/8. évi adójegyzék alapján 239.547 liter bor képezte az adóalapot. Minden bizonnyal ugyancsak a háborús évek okozták a termés mennyiségének jelentős arányú visszaesését.

A következő két táblázat arról mindenképpen meggyőzhet bennünket, hogy a magisztrátus igen széles körből, olykor nagy távolságból szerezte be a szükséges mennyiségű bort. A teljesnek nem mondható kigyűjtés⁴³ is rávilágít arra, hogy a mezőváros magisztrátusa a ránehezülő kényszer hatására igen körültekintően járt el a város kocsmájának borral való ellátásában. A feljegyzések 21 olyan település nevét őrizték meg, ahonnan egy vagy több esetben a város bort vásárolt. Ezeket két nagyobb csoportba oszthatjuk. A települések fele a Duna–Tisza közén található. A két folyó közéről Cegléd, Csongrád, Fülöpszállás, Halas, Kőrös (Nagykőrös), Mindszent, Pest, Solt, Szeged és Vecse (Duna-) neve tűnik fel. A települések másik fele ettől északabbra eső dombvidéken, illetve a Dunántúlon van: Ányás, Baranya, Dömös, Dunaföldvár, Galgóc, Gyöngyös, Győr, Kosd, Makad, Veresegyháza és Veszprém.

A nyerhető adatok alapján legnagyobb beszállítónak Szeged minősült. Ez esetben persze gondolnunk kell arra, hogy az a tetemes mennyiségű bor nem feltétlenül Szeged határában termelt, hanem egy részét minden bizonnyal Arad térségéből a Maroson könnyen szállították a már akkor is fontos kereskedelmi csomópontba. A másik meghatározó település a szomszédos Kőrös volt. Ez a kapcsolat egy olyan újabb szál, amely szorosan összekötötte a két civis város lakosságát.⁴⁴ Kevésbé meghatározó, de mindenképpen jelentős volt néhány szűk esztendőben Cegléddel és Csongráddal az ilyen jellegű kapcsolat.

A távolabbi települések a szállítási nehézségek, a fuvar költségei miatt érthetően kisebb arányt képviseltek a vásárlások során. Ezekből a hiánynak csak alig több mint harmadát szereztek be. Ráadásul az esetek többségében viszonylag kis tételek tűnnek fel a nyilvántartásokban. Ez alól igazi kivétel Baranya volt, ahonnan főként a hatvanas években szállítottak ide jelentős mennyiségű bort.⁴⁵ Érdekes, hogy Gyöngyös és környéke csak a század utolsó évtizedében vált rendszeres és egyre fontosabb beszállítóvá. Veresegyházáról pedig csak egyetlen évben vásároltak árut, igaz, ekkor igen nagy mennyiségben.

Más vidékről történő beszerzéseknél feltétlenül ki kell térnünk egy fontos tényezőre. A helybeli bor számottevő része vagy dézsmaként, vagy adófizetés révén került a város kocsmájába. A más településeken vásárolt borért viszont mindig készpénzzel kellett fizetni, olykor kisebb vagyonnal felérő összeget. A tetemes mennyiségű bor megvásárlása tehát egyrészt rámutat arra, hogy ezekben a pénzszegény évtizedekben egyrészt Kecskemét képes volt előteremteni időről időre a szükséges összegeket, másrészt azt a tényt, hogy vásárlásaival egy sor közeli és távolabbi település szőlőtermesztését és pénzgazdálkodását serkentette.

További fontos megfigyelés lehet az, hogy évenként erőteljesen változott a vidékről vásárolt bor mennyisége. Kiugróan sokat vettek 1664–1665-ben. A szőlő- és bortermeletésnél az időjárás tényezők mindig fontosak. A behozatal hullámzását a bőségesebb vagy a rosszabb termés számottevően módosította. Ezért is vált szükségessé egy táblázatban annak érzékeltetése, miként változott ezekben az évtizedekben a rendelkezésünkre álló adatok tükrében a helyi forgalom. A következő táblázat azt érzékelteti, hogy e két évben ugrás-szerűen megnőtt a kocsmá teljes forgalma. Tehát nem feltétlenül a rossz termés, hanem

43 A borvásárlással kapcsolatos nyilvántartásokat az esetek többségében nem egy helyen rögzítették. A megfogalmazás több esetben nem egyértelmű. Évenkénti összesítések nem készültek.

44 Rendkívül tanulságos lenne megtudni, hogy ezekben az évtizedekben Kőrös kocsmája milyen forgalmat bonyolított le, és főként azt, hogy a törökök és a kurucok számára milyen mennyiségű bort adott ingyen ott a város tanácsa.

45 Érdemes kiemelni, hogy csaknem kivétel nélkül név szerint határozzák meg azokat a településeket, ahonnan bor származott. Kivétel Baranya. Így nem tudhatjuk, hogy a tájegység mely részéről szállították az árut.

minden bizonnyal külső fogyasztók tömeges jelentkezése — a hadak járása — eredményezhette az igények feltűnően nagy növekedését. Az 1670-es években a kuruc mozgalom, majd Thököly háborúja, végül 1685-ig a török katonai egységek és segédcsapataik ellátása növelte rekordmagasságúra a kocsmában a fogyasztást. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a közbiztonság vesztes romlása miatt és a háborús esztendőkből a családok százai települtek be a városba. A kocsmá forgalmát ők is számottevően növelhették. Buda visszafoglalása után Kecskemét és vidéke is megszabadult a gyakori portyázásoktól, rablással felérő katonai akcióktól és az ide menekülők nagyobb része is hazatért. Bár a német katonai egységek igényét is ki kellett elégíteni, ennek ellenére több mint feltűnő a kocsmá forgalmának mérséklődése. Ugyancsak kiemelésre méltó, hogy 1696-tól a század végéig nem rögzítettek más településről borbeszerzést. Miként a bordézsma mértékének növekedése is jelzi, a város környéki szőlők termése nemcsak a helyi igényeket tudták ekkor már kielégíteni, hanem ez már a mindvégig jelentős német katonai fogyasztást is fedezte. Tehát nem megalapozatlan annak megállapítása, hogy a század végén a helyi szőlőtermesztés már biztosítani tudta a migráció révén számottevően gyarapodott — öt-hatezer főnyi — lakosság borszükségletét.

A helyben termelt és más településekről vásárolt bor mennyisége és aránya 1662–1700 között
(A mennyiség hordóban megadva)

Év	Közeli településről	Távoli	Összesen	A kocsmá éves forgalma	A behozott bor %-os aránya
1662	30		30	192	15,6
1663	35	21	56	234	23,9
1664	136	12	148	357	41,5
1665	56	46	102	369	27,6
1666	53		53	241	22,0
1670	5	18	23	243	9,5
1671	66	11	77	289	26,6
1672	80	83	163	271	60,1
1673	6	6	12	283	4,2
1674	58		58	313	18,5
1676	56	14	70	351	19,9
1677	23	66	89	311	28,6
1681	9		9	372	2,4
1682	18	24	42	444	9,5
1683	23		23	398	5,8

1684	45		45	474	9,5
1685		12	12	280	4,3
1687	5	3	8	265	3,0
1688		21	21	130	16,2
1690		2	2	214	0,9
1691	3	30	33	143	23,1
1692	7	6	13	203	6,4
1693		16	16	200	8,0
1696	1	17	18	249	7,2
1697				248	0
1698				231	0
1699				199	0
1700				298	0
Összesen:	725	408	1133	7.793	14,4

Ezek a számok önmagukban is nagyon sokat elárulnak a mezőváros kocsmajának borforgalmáról. Hasznosságuk felértékelődne, ha lenne mód más települések, városok forgalmával való összehasonlításra. Remélhetőleg a közeljövőben készülnek hasonló nyilvántartások alapján olyan összesítések, amelyek ezt lehetővé teszik.

Ilyen jelentős mértékű és sok évtizeden át tartó felvásárlás érhetően számottevően hatott a közelebbi és távolabbi települések szőlőtermesztésére és borforgalmazására. Valószínű, hogy az egyes települések nemcsak Kecskeméttel alakítottak ki ilyen jellegű kapcsolatokat. Nem lehet meglepő, hogy a helyi felesleg és a tartós igények alkalmi vagy rendszeres fuvarozó-kereskedő csoportokat hívtak életre. Nyolc esetben történt utalás arra, hogy baranyai gazda szállította ide saját áruját, bár név szerint csak egyet említenek a feljegyzések. Csongrádról két szállítóról történt említés, de csak az egyik kereskedő nevét említik. Halasról ugyancsak két fő hozott ide bort, nevüket mindkét esetben feljegyezték. Érhetően a szomszédos Kőrössel volt legbővebb a kapcsolat: 11 gazdát sorolnak fel név szerint, közülük ketten két évben hoztak ide több esetben bort. Szegedről 4 kereskedő érkezett ide árujával, mindegyiket név szerint ismerjük.

Lényegesen népesebb a kecskeméti borszállító gazdák csoportja. „Kamarás Ambrus mostani [fő]bíró uramtól vöttünk öt tereh borokat; hármok baranyai bor, ezeket in f. 75, az kőrösi kettőnek f. 70.” „Szegedről hozott Kovács Miklós 35 karika fa bort, azaz 17,5 terhet, terhét in f. 49.” „Kalocsa János uramtól 4 terhő bort, 3 karika baranyai, tall. 49,5... 1 karika kőrösi, tall. 10.”⁴⁶ Tehát kétségtelen, hogy viszonteladási szándékkal vették, hozták a városba más településekről az árut. Csak a fennmaradt adatok szerint is a két évtized alatt közel százan kapcsolódtak be ebbe a minden bizonnyal számottevő kockázatot is jelentő vállalkozásba. Ez technikailag érthető, hisz több száz itteni gazdának volt ehhez elegendő számú igavonó

46 BKMÖL IV. 1510. 1673. 15. BKMÖL IV. 1510. i/ 1674. 13. BKMÖL IV. 1510. i/ 1675. 229 liter.

állata. A vállalkozáshoz viszont ez önmagában nem volt elegendő, hisz megfelelő szállítási eszközökre és igen jelentős készpénzre is szükség volt, amivel már jóval kevesebben rendelkeztek. Nem lehet véletlen, hogy közülük 65 főnek a neve csak egy-egy évben tűnik fel. Viszont közel harminc olyan gazdáról maradt fenn adat, aki legalább két évben – évenként akár több alkalommal – rászánta magát, többször mással társulva, szállításra, kereskedelemre. Köztük van nyolc olyan gazda, aki legalább négy évben, több alkalommal is célszerűnek tartotta a szállítást. Mindenképpen érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a leggazdagabb címűek közül Kamarás Ambrus tíz, Deák Pál és Pathay András kilenc-kilenc, Nagy István hat, Kalocsa János, Sárközi Pál és Varga Miklós neve pedig öt-öt évben tűnik fel beszállítóként a nyilvántartásokban. Az általuk forgalmazott bor mennyisége is igen jelentős, hisz egy-egy szeker rakománya 8–10 hektoliterrel volt egyenlő.

Ezek a vállalkozások az esetek többségében minden bizonnyal számottevő haszonnal járhattak. Nem árt utalni arra, hogy a borkereskedelem során leginkább vállalkozó szellemű címűek szinte kivétel nélkül eredményes tőzsérek voltak.⁴⁷ Széles körű tapasztalataik alapján jó érzékkel állapították meg, mivel célszerű kereskedni. A jelentős üzlethez szükséges tőke nagyságára az áruk leszállítását követő kifizetések alapján tudunk következtetni. 1662-ben Kasza György 580 forintot vett fel. A következő évben Tóth Márton 1059 forint árut adott le. 1664-ben Kovács Miklós 860, Pathay András 1666-ban 880, Nagy István 732 forint értékű bort hozott. Deák Pálnak 1675-ben 1499 forintot adtak a szállított borért. A kisebb tőkével rendelkezők olykor összefogtak. Bozó János és Herczeg Mihály 1673-ban együtt 1100 forint értékű árut tudtak felvásárolni és eladásra felkínálni. Természetesen a vidéki szállítók hasonló feltételekkel tudtak kereskedni. E tekintetben nincs jele semmiféle megkülönböztetésnek. 1663-ban a kőrösi Csete Gergely és Ecsi János rakományukért 432 forintot kaptak. Igen figyelemreméltó volt a szegedi beszállítók tőkeereje. 1664-ben a „*Szegedi Muharim odapasátúl vettünk 24 terő bort, terhét 55 forinton.*” A leszállított áruért 1320 forintot kapott. Még jelentősebb forgalmat bonyolíthatott a másik szegedi kereskedő, Kovács János, aki 1675-ben, egyetlen esztendőben 2631 forint értékben adott el bort a város kocsmájának.⁴⁸

Nagyobb tételek vásárlásakor többször megtörtént, hogy a város nem tudta egy összegben kifizetni az áru értékét. „*Szegedrűl hozattunk 12 terhő bort, terhét f. 34, Mihály Deákné pénzén, adóság vagyunk tall. 102.*”⁴⁹

A gazdák mellett a tanács is gyakorta szervezett távolabbi helyről borvásárlást. A korabeli viszonyok között ilyen tömegű áru szállítása igen komoly vállalkozásnak bizonyult.

47 Egy tanúvallomás során az akkor 80 éves Czirkátor Mihály állította: „...mikor Újvárból hazajöttek, Kamarás Ambrusnak csak egy nagy szövös bocskora, két ökre volt, és az Abonyban lakó Kása András és Kása György pénzével kezdett kereskedni.” Sikeres tőzsérkedése révén – amit a vámkonál kamatoztatható nemesi kiváltsága is segített – két évtizeddel később már a város talán legvagyonosabb gazdája lett, és többször volt főbíró. Karrierje nem kizárólagos. 1654-ben a kecskeméti Varga Márton négy csorda ökröt hajtott fel Győrbe. Deák Pál pedig, aki ugyancsak többször volt Kecskemét főbírója, és nyeregségei révén a hetvenes években Wesselényi Páltól armálist szerzett, 1677. évi állítása szerint „*évente több mint ezer marhát hajtott*” a nyugat-magyarországi vásárookra. BKMÖL XV. Gyűjtemények Szilády Károly könyvtáros kecskeméti vonatkozású feljegyzései 22. 13, ill. Iványosi-Szabó Tibor: 2002. 197., ill. Szakály Ferenc: 2001. 494–495.

48 A jelzett évek adószedő bírói, illetve a főbírói számadáskönyvek jelzett éveinek nyilvántartásai alapján. A feltüntetett összegek vásárlói értékének jobb érzékelése végett számítási forintban mellékeljük néhány áru átlagárát. Az 1662. évben tehén: 6,63, ökör: 12,80, juh: 1,45, 1663-ban tehén: 7,47, 1675-ben tehén: 12,00, ökör: 20,05, juh: 1,72 forint. Iványosi-Szabó Tibor: 1985/b 159–320. Tehát esetenként számottevő nyáj, illetve kisebb gulya értékét kellett a vállalkozónak kockáztatni.

49 A megvásárolt bor ára 255 tallér volt. BKMÖL IV. 1508. c/ 1665. 168.

A rendkívül gyenge közbiztonság megkövetelte, hogy nagyon körültekintően szervezzék meg a szállítást. Feljegyzéseink alapján jól tudjuk ezeket rekonstruálni. A tanács 1663-ban Földvárról (Dunaföldvár) Kékési rác kereskedőtől tíz és fél rakomány bort vásárolt. Ezzel egy időben Soltról pedig öt fuvarra való bort hozatott. A szállításban tizenhárom gazda vett részt. „*Földvára Kovács Mihály 1,5 terő, f. 6, den. 75. Szabó György 1 terő f. 4, den. 50...*” Tehát egy fuvar díja 4,5 forint volt. A bor szállítása minden bizonnyal nem lehetett rossz üzlet, mivel a főbíró és az adószedő bíró is vállalt másfél-másfél fuvar, amelyért ők is felvették a 6 forint és 75 dénár összeget.⁵⁰ A háromoldalas lista szerint ebben az évben a tanács szervezésében kilenc helyről történt szállítás.⁵¹ Ezek alapján nyilvánvaló, hogy a fuvarozás anyagi terhet a tanács vállalta magára. A méretekre jellemző, hogy a nagykö-rösi Ecsi Jánostól vett bort nyolc kecskeméti gazda szállította a város pincéjébe. Komlósi Ambrus két terhő borát saját maga és további két gazda fuvarozta. Aligha kétséges, hogy a szállítások irányítását, a vállalkozók toborzását a tanács egy-egy érintett gazdára bízta. Pathay András ebben az évben hat és fél terő bort adott el a városnak, szekereinek száma viszont 18 fő volt. Közülük hárman, köztük ő maga is, két szekérrel volt érdekelt a szállít-ásban. Tehát szekereivel — sajátján kívül — más fuvar is vállalt.⁵²

A hasonló nyilvántartásokból további néhány következtetést vonhatunk le. A tanács ingyenes közmunkára (gartuitus labor) csak akkor vette igénybe a gazdákat, ha a várme-gye, a török vagy a magyar hatóság ezt megkövetelte. Úgy tűnik, hogy egyéb alkalmakkor a tanács a szolgálatában végzett munkát értékének megfelelően megfizette. Ezekre a szol-gáltatásokra önként vállalkozhattak a gazdák. Ha kívánták, a fuvar díja „adóra hajlott”. Ez a lehetőség komoly segítséget jelentett azoknak a szegényebb gazdáknak, akiknek nem volt nagyobb tételben pénzen értékesíthető árujuk. Így munkaerejükkel tudták kiegyenlí-teni adójukat. Az itt elemzett 1663. évi lista azt is jelzi, hogy nem egy szűk kör sajátította ki magának ezt a számottevő lehetőséget. A feltüntetett 65 fuvar 55 gazda vállalta fel. Tehát minden évben jelentős számban jutottak szóhoz a szerényebb vagyonú gazdák is.

A feljegyzések alapján megállapíthatjuk, hogy a fuvardíjak — beszámítva a pénzrom-lás mértékét — szinte állandósultak. A szomszédos Nagykörsőről 1,5, Dunaföldvárról 4,5, Soltról 4 forintért hoztak egy fuvarra való árut. „*Kakulya János szekeresei Szegedig f. 5.*” Ugyanekkora összeget fizettek a pesti szekereseknek is. A tolnai szekérbér viszont már 7,5 forintot ért ugyancsak ebben az évben. 1668-ban a kosdi szekereseknek 8 számítási forin-tot fizettek. 1678-ban viszont „*Amely 15 tereh borokat hozott Domokos Tamás a város számára Baranyából a Bathay [Báta] révtől fogvást Kecskeméti, 15 szekereknek 6 tallérával a szekér béri jött tall. 90.*”⁵³

50 Egy szekér vontatásához általában négy ökröt fogtak járomba. Az igavonók akár két vagy több gazdáé lehettek.

51 „*Anno 1663. Az adóra való szekerezések*” fejléccel ellátott nyilvántartás. BKMÖL IV. 1508. c/ 1663. 248. Minden bizonnyal ez a lista sem tartalmazza az év során szükségessé vált fuvaroztatás teljes anyagát.

Ezekben az évtizedekben a város gazdáinak egyik legsúlyosabb terhe a gyalog- és az ígás robot volt. Ezeket külön lajstromban — BKMÖL IV. 1504. m/ Robotlajstromok — tartották nyilván a város kis-bírói.

52 Az összehasonlítás lehetősége érdekében idézünk néhány napszámbért a kevés számú feljegyzés közül: 1592-ben „*Cseh Andrást 3 forint bírságra büntetik, hogy kaszásoknak több napszámot adott, mint a város végezte — limitáltak 20 pénzt, s Cseh András 24-et ígért.*” 1600-ban a metszők napszámbére 10 dénár volt az élelmezésen kívül. Hornyik János 1861. 49–50., 70–76. Iványosi-Szabó Tibor: 1996. 33.

53 BKMÖL IV. 1508. c/ 1664. 168–295. BKMÖL IV. 1508. c/ 1668. 13. és BKMÖL IV. 1510. i/ 1674. 74. A hat tallér 1678-ban 14,4 számítási forintnak felelt meg. Iványosi-Szabó Tibor: 1985/a.

Az itt felsorolt néhány példa is bizonyítja, hogy a hódoltság kori mezőváros kocsmájának üzemeltetése több téren kihatott a helyi társadalom csaknem valamennyi rétegére. Ezen üzem révén nemcsak bizonyos javak rendszeres elérése vált a közösség nagyobb részére kényelmesebbé, hanem ezen javak előállítására és beszerzésére közvetlen és számottevő anyagi előnyökhöz is jutottak. A kocsmák működésének esetleges felfüggesztése révén jelentős csoportok, rétegek igen komoly anyagi hátrányt szenvedhettek volna.

4. Forgalmazás

Bár a bor beszerzésének felvázolása is meggyőzhetett bennünket arról, hogy a városi kocsmának a mezőváros életében megkülönböztetett szerepe volt, mégis a legfontosabb következtetéseket az általa forgalmazott bor mennyisége, az alkalmazott árrés és az évenkénti tiszta haszon alakulása alapján tudjuk igazán lemérni. Bár a negyedfél évszázaddal korábbi nyilvántartások feldolgozása távolról sem könnyű, segítségükkel megalapozott adatokhoz juthatunk.⁵⁴

Tekintettel arra, hogy 1686-ban, Buda elfoglalása után erről a vidékről is visszavonultak a török egységek, a kocsmák forgalma és üzemeltetése számottevően módosult. A kilencvenes évek elejétől pedig — a kevésbé zaklatott állapotok hatására — a nyilvántartás módja is sokat változott, így a vásárolt és a kimért mennyiséget a korábbiaknál lényegesen pontosabban rögzítették. Ezért célszerű két táblázat alapján érzékeltetni a folyamatot.

Borforgalmazás a városi kocsmában 1662–1686

Év	Vétel		Tiszta haszon (forint)	Kár (pint)
	Hordó	Pintben		
1662	192		4.129	4.621
1663	223			7.003
1664	343		9.812	7.272
1665	372		10.248	5.761
1666	241			3.468
1670	243		4.430	9.369
1671	289			9.741
1672	271			10.562
1673	283			14.895
1674	336			10.802
1675	210		7.279	
1676	351			6.993

54 A terjedelemből való tekintettel itt mellőznünk kell a feldolgozás során összeállított közel száz oldalnyi adatsorokat, és csak a segítségükkel készített legfontosabb összesítőket használjuk fel.

1677	311	7.110	3.776	7.802
1681	372		5.765	10.602
1682	444		7.955	9.880
1683	398		6.852	15.353
1684	463		8.206	11.057
1685	280		7.154	11.088

Bár a hordókban kifejezett mennyiség nem teljesen egzakt, a hódoltság utolsó évtizedeiben kialakult forgalomnak érzékeltetésénél ezt a mutatót nem mellőzhetjük. Tekintettel arra, hogy az egyes vásárolt tételek tiszta hasznát általában rögzítették, mód nyílik a kocsmá évenkénti valós, vagy ahhoz nagyon közel álló bevételeinek bemutatására. Ez esetben hangsúlyoznunk kell, hogy a táblázatban fellelhető adatok a minimumot jelzik. Egy-egy tétel esetleges elmaradása azonban csak csekély mértékben módosíthatta ezt az adatsort. Ezt az állításunkat a hetvenes évek elejéről fennmaradt néhány összeggel tudjuk alátámasztani. 1671-ben kigyűjtésünk alapján a kocsmá tiszta haszna 4.788 forint volt. A korabeli számítás szerint pedig a „*Borhaszna in summa 2063 tallér*”. Ez az összeg 4.975 számítási forintnak felel meg. A következő évben még kisebb az eltérés. A kigyűjtés alapján a tiszta haszon 4.431 forint, a jegyző megállapítása szerint pedig: „*In uniuersum az borhasznának introitusa teszen tallér 1876,5, d[énár] 26. Forint számra 4.503, d[énár] 86.*”⁵⁵ Mivel ez esetben még a forintban történő átszámítást is elvégezte, a hibázás veszélye tovább csökkent.

A táblázat adatai azt jelzik, hogy a felvásárolt bor mennyisége erőteljesen hullámzott. 1662-höz képest a következő három — háborús — év alatt a mennyiség csaknem megkétszereződött. Az ezt követő közel egy évtizedben kiegyensúlyozottabbá vált a forgalom. Az 1675. évi adatok nagyon hézagosak, így ezektől célszerű eltekintenünk. Kétségtelennek látszik, hogy a kuruc mozgalom kibontakozódása, a kuruc csapatok gyakori megjelenése miatt számottevően növelni kellett a beszerzett mennyiséget. A hetvenes évek végéről csak nagyon kevés ilyen tárgyú feljegyzés maradt fenn, ezért ezekre sem támaszkodhatunk. Az viszont kétségtelen, hogy a következő évek adatai a forgalmazásban nem mutatnak komolyabb visszaesést. A nyolcvanas évek első felében a török hadsereg — és a tatár segédcapatok — aktivitásának növekedésével arányosan nőtt a kocsmá forgalma. Hasznának alakulását e téren csak kismértékben vehetjük figyelembe, mivel azt befolyásolta részben a kimérés során keletkezett kár mértéke, részben pedig az a tény, hogy a kimérési árakat a tanács kénytelen volt magasán megszabni. Ezzel együtt a táblázat azt jelzi, hogy az adat-sorok közel hasonló módon hullámoztak.

⁵⁵ Az 1673-ban rögzített összeg két tételben jelenik ugyan meg, de együttesen ez is közel áll a kigyűjtött eredményhez: „*Borhaszna eddig tall. 1384 (=3.321 Ft). Summa 4.181 Ft.*” A kettő együtt 7.502 forint, míg a kigyűjtött összeg 6.888 forint. Ez az eset is jelzi, hogy a számított összegek a minimumot jelzik, az esetek nagy részében az elveszett adatok hozzáadásával valamivel nagyobb számokat kapnánk.

Borforgalmazás a városi kocsmában 1687–1700

Év	Vétel			Haszon (forint)	Kár (pint)
	Hordó	Pint	Összeg (forint)		
1687	274			4.228	11.210
1688	132			1.530	9.381
1690	184			3.142	14.680
1691	145			4.994	6.491
1692	210	60.104	4.988	6.192	7.667
1693		63.718	3.535	6.309	6.041
1695	226	64.553	3.057	6.263	6.044
1696	255	78.506	3.411	8.906	5.176
1697	248	71.897	3.572	7.647	5.837
1698	231	71.285	4.490	7.188	7.185
1699	199	56.417	3.026	5.375	4.458
1700	289	84.061	4.258	8.665	5.995

Buda visszafoglalása után a Duna–Tisza közének erről a részéről eltűntek ugyan a török és a tatár hadak, de a létszámában lecsökkent lakosság éveken át nem mentesült a háborús körülményektől. A kocsmá forgalmában mindez annyiban tükröződött, hogy a lakosságon kívül a törökök helyett a német katonákat kellett borral ellátni. A különféle zsarolások, sarcolások fedezetére a város bevételeit drasztikusan kellett növelni, többek között a kimért bor árának erőteljes felemelése révén. Mindent összevetve az látjuk, hogy a század utolsó másfél évtizedében kevesebb hordó borra volt szükség az igények kielégítésére, mint a hódoltság utolsó éveiben. Tekintettel arra, hogy 1692-től a megvásárolt bor mennyiségét pintben, illetve akóban következetesen rögzítették, a keletkezett kárt pontosabban tartották nyilván, és a tiszta hasznot változatlanul jelezték, ettől kezdve a kocsmá forgalmáról szinte pontos képet rajzolhatunk meg.

A folyamat legfőbb sajátosságai közül azt emelhetjük ki, hogy a nyolcvanas évtized második felében csaknem felére csökkent a forgalmazott bor mennyisége. A tiszta haszon csökkenése még feltűnőbb, de ezt érthetővé teszi az a tény, hogy a kár, a német hadsereg számára kiszolgáltattott mennyiség néhány évig változatlanul magas maradt. Amikor a kilencvenes években egyrészt a háborús szintér távolodott a várostól, másrészt a politikai és a gazdasági viszonyok konszolidálódtak, a táblázat adatai a korábbiakhoz képest egy nagyon kiegyensúlyozott állapotot rajzolnak fel. Ezekben az években a kimért bor mennyisége 65 ezer pint körül mozgott, ami 109 ezer liter (azaz naponként közel 3 hektoliter) körüli volt.

Békés esztendőekben a falusi és mezővárosi kocsmák forgalmát mindenekelőtt a lakosság száma és annak fizetőképessége határozta be. A szakirodalom tanúsága szerint a hódoltság legnépesebb mezővárosa Kecskemét volt. Azonban lélekszámát a megfelelő

összeírások hiányában pontosan megállapítani nem lehet. Erre vonatkozóan jószerivel csak találgatások születtek. Hornyik János egyik megállapítása szerint: „1772-ben már lakosinak száma megközelítette a 30 ezret, a török kiveretésekor lélekszámot 20 ezernél kevesebbre nem tehetjük.”⁵⁶ Valójában a török kiűzése táján a lakosság száma az ideiglenesen itt megtelepedőkkel együtt az 5–6 ezer főt aligha haladta meg.⁵⁷

Bár a gazdák igen nagy része foglalkozott szőlőtermesztéssel, évenként jelentős mennyiségű bort szűrték be, az év bizonyos szakaszaiban igénybe vették a városi kocsmák kínálatát. Ezt részben az okozta, hogy egyeseknek csak csekély méretű szőlőültetvénye volt, másoknak nem volt megfelelő pincéjük, így az évnél csak kisebb részére tudták tárolni borukat. A szellérek, az igen jelentős számú menekült⁵⁸, a nagy létszámú cselédség és a pásztorok minden évben rendszeres vásárlók maradtak.

Ez a népes kör tovább bővült a jobb módúakkal, a fizetőképesekkel és a különféle címen ingyen szolgáltatásban részesülőkkel. Miközben Pathay Andrásnak volt a városban az egyik legnagyobb szőlőültetvénye, rendszeresen szállított nagy tételben bort, és 1673-ban is „3 tereh baranyai borai[t]” vette meg a tanács a kocsmák számára, ez évben kontóra „Pathay András uram bort ivott meg 134 iccét, item 16 timon árát. Pathay István is, a Pathay András uram fia ivott 6 timon árát.” Rajta kívül a jómódúak közül is nyilván sokan fordultak meg a város kocsmájában.⁵⁹ Bár minden bizonnyal kuriózum, de a kor mentalitásához szorosan hozzátartozik a következő eset, melyet ugyancsak a főbíró számadáskönyvében rögzítettek: 181,5 tallér értékű bor, „Mellyet elhordott az szegénység, mikor az Wert colonellus ő nagysága itt volt, megparancsolta az csaplároknak, hogy hitelben az szegényeknek bort adgyanak.”⁶⁰

A jószágok és az értékesebb áruk adásvétele során a gazdák körében ősidőktől fogva szokásos volt a sikeres üzletkötés megünneplése. A tömegesen megtartott áldomás során megelégnél a kocsmák, számottevően megnőtt a borfogyasztás. Az igényeknek megfelelően a tanács a „baromvásárokon” és a „homokon”, azaz a sátrak között is működtetett alkalmi bormérést. Csak egy-egy országos vásáron több ezer pint bort fogyasztottak a sikeres üzletet kötők. Ennek illusztrálására célszerű két év adatát idézni: 1698-ban 10.796 pint (18.137 liter), 1700-ban pedig 13.874 pint (23.308 liter) bort mértek ki a három országos vásáron, amelyek egyenként közel egy hétig tartottak.⁶¹ Aligha kétséges, hogy az ugyancsak népes hetivásárok alkalmával is számottevően megnőtt a kocsmák forgalma.

A vásárnapok mellett az év több jeles napja, ünnepe ugyancsak növelte a borfogyasztást. A nagy egyházi ünnepek, karácsony, húsvét és pünkösd mellett a gazdasági élet ritmusát kijelölő nevezetes napokat is igyekeztek emlékezetessé tenni. Szent György a barom és juhnyáj kihajtásának az időpontja, Péter-Pálhoz az aratás, Szent Mihály napjához a szüret kötődött. Demeter-napkor hajtották telelőre a ménest, a barmot és juhnyáját. Ezek

56 Nyilvánvaló, hogy mindkét megállapítás túlzás. Hornyik János: II. 1861. 219. A város lélekszámával kapcsolatosan később legtöbbször erre a megállapításra hivatkoztak.

57 A lakosság lélekszáma közel száz évvel később, 1771–1772-ben is csak 15.348 fő volt, és még a kétségtelenül nagyon megbízható, 1786-ban készített összeírás szerint is alig haladta meg a 22 ezer főt. Iványosi-Szabó Tibor: 2002. 482–485.

58 A migráció egészen a század végéig, pontosabban a szabadságharc végéig igen jelentős volt. Iványosi-Szabó Tibor: 1985/c és 2002. 470–482.

59 A fogyasztott értéket a megvásárolt bor árából levonták. BKMÖL IV. 1510. i/ 1676. 71. A kocsmárosok ilyen jellegű feljegyzései nem maradtak meg, de a székbíróké a század végétől igen. Ezek jelzik, hogy a jobb módú gazdák sorából több száz ember vásárolt hitelben, vagy fogyasztott a korábban leadott (élő marha, juh) árújából.

60 BKMÖL IV. 1510. i/ 1690. 54.

61 BKMÖL IV. 1510. i/ 1698, ill. 1700. évi nyilvántartások alapján.

mellett a cselédek kötelmeinek lejárta és az újabb szolgálat megkezdése közötti néhány nap ugyancsak több száz embert csábított a kocsmába.

A középkori örökség, hagyomány szerint a mezővárosokban az évenként választott tisztségviselők nem kaptak fizetséget. A hivatali idő, a munkabeosztás mai szabályozottsága ismeretlen volt. Bár ezekben az évtizedekben a tanács rendszerint hetenként csak egyszer ülésezett, a háborús, vagy szinte háborús körülmények között a bírák, a jegyzők a váratlan feladatok ellátása érdekében csaknem folyamatosan dolgoztak és készenlétben álltak. A rendkívüli körülmények között a főbíró munkáját segítették az esküdtek is, akik a kisbírákkal és a tizedesekkel együtt írták össze a gabona- és a bortizedet, hajtották be az adókat, kényszerítették ki az ígás és a gyalog-robot végzését. Ezért a közösség legalább ellátásukat igyekezett biztosítani. Ennek érdekében a tanács konyhát tartott fenn, ahol étkezésük biztosítva volt. Ennek szokásrendjét, hangulatát egy gunyoros hangvételű verszet is megörökítette.

*Új esztendő érközvén, fordula tavaszra,
Egykori vígások fordula[nak] nagy bíra.
Az város szörte széllyel, uccáról uccára
Az urak dolga miatt széjjel az jobbágnak. (sic!)*

*Bírák nem érközének meg csak ételhöz is,
Az nagy fáradtság miatt megepedt torkok is.
Gondolván, jóllakhatnak még csak estvére is,
Hogy mindenféle jutna még az szolgáknak is.*

*Megkészíté az szakács sok szép új étkeket,
Foghagymával az csukát, tárkonyos gyömbérrel
Az sületlen bárányhús, tikhús fekete lével,
Az sós ponty fő dévérrel, csíko hús jó lével.*

*Az sok friss ételeknek ki tudná meg számát,
Kevés volt ki dicsérte, kinek ötte száját.
Egyik bíró peniglen dicsérte szakácsát,
Hogy megholta után is elvönné jutalmát.*

*Másszor is főzette bor meg fokhagymával csukát,
Sótlan penig ne hadd, mikor főz rizskását,
Mert mindjárást megcsapja az Horvát György hasát,
Mert az szegény szolgának lé tartja az gyomrát.⁶²*

Miként korábban jeleztük, a korabeli szóhasználatban a *bíró* szó jelentése részben eltért a maitól. A főbíró állt ugyan a jogszolgáltatást végző tanács élén, de bírónak neveztek minden részfeladat ellátására kijelölt személyt. A kisbíró, székbíró, vásárbíró, szénabíró, fabíró stb. elnevezés segít a szó tágabb értelmének érzékelésében. Ezek valamennyien

62 BKMÖL IV. 1504. m/ Robotlajstromok, 1663. 79. A vers sorai a lejegyzett formában, miként az esetek nagyobb részében itt is összefolynak, csupán az egyes strófák különülnek el egymástól. A központosás szinte teljesen hiányzik, az ékezetek is nagyobb részt elmaradtak, ami miatt a szöveg olvasata olykor bizonytalan. A feljegyzést valószínűleg valamelyik kisbíró készítette, akinek a kézírása a lajstrom lapjain több helyen fellelhető.

jogosultak voltak a városi konyha szolgáltatásait igénybe venni. Rajtuk kívül a közösség, a tanács segítette azokat is, akiket különféle feladattal útnak indított. Ezek az „utasok” vitték a főuraknak a „summa pénzt” és az ajándékokat, továbbították különféle helyekre a leveleket, vásárolták meg Szegeden és Pesten a magyar és török urak számára a szükséges ajándékokat, gyűjtötték a törökök számára a vajat, vásároltak esetenként gabonát, bort és különféle iparcikkeket. Ők valamennyien jogosultak voltak arra, hogy szolgálatuk idejére a szükséges borral ellássák őket. Az értékesítésre nem kerülő bor mennyiségén belül a csaplárok folyamatosan rögzítették, hogy a „város asztalára” a „bíráknak” mennyi bort adtak. Ugyancsak külön tételként pontosan vezették, hány pint bort juttattak az „utasoknak”. „*Város asztalára 33 pint, az utasoknak 43 pint... Város asztalára 200 pint, törököknek 223 pint, utasoké 114 pint.*”⁶³ Ezek a tételek évenként igen komoly méretűre dagadtak. Fogyasztásuk számottevően megnőtt, ha a különféle bírák maguk is útra keltek. A főbíró is évenként kénytelen volt felkeresni a város nem egy főurát, és köteles volt több alkalommal megjelenni Budán: „*Die 12. Februarii 1678. Bíró urammak hetedik útja Budára.*”⁶⁴ És ekkor még több mint két hónap volt hátra szolgálati idejéből. Ráadásul a budai pasa, vagy más magas rangú katona és tisztviselő elé járulván kellő számú és nagyságú ajándékot, pénzt kellett vinni magával. A nagyon gyenge közbiztonság pedig megkövetelte, hogy számottevő kísérettel induljon útnak, akik számára a szükséges bort ugyancsak a kocsmából szerezték be.⁶⁵ A bírák legszerényebben 1666-ban fogyasztottak. Ekkor mindössze 510 pint jelenik meg a feljegyzésekben. A korábbi és a későbbi években ennek többszörösét is rögzítették. A másik véglelet 1683-ban — a török sereg Bécs elleni támadása és csúfos kudarcának évében — jegyezték fel. Ebben az évben 3.220 pint (5410 liter!) bort fogyasztottak el a bírák.

Távrolról sem véletlen, hogy az utasoknak biztosított bor, ha általában valamivel kevesebb is volt, de arányaiban követte a bírák fogyasztását. Esetükben is a csaplároknak 1666-ban kellett a legkevesebbet kimérni, mindössze 432 pintet. Bár 1683-ban ők is rendkívül sokat fogyasztottak, 2.410 pintet, a legnagyobb tételt 1690-ben jegyezték fel: 3.766 pint (6.327 liter bor) jutott nekik. Nincs ugyan erre utalás, de valószínűsíthetjük, hogy ebből számottevő rész jutott azoknak, akik hosszú fuvarra kényszerültek a törökellenes háborúban.

Az elszámolások során további fogyasztók tűnnek fel: a nemesi vármegye tisztviselői és a város főurainak képviselői. Ezek az urak azonban merőben másként viselkedtek, mint a tatár martalócok vagy a szubasák. Ők az eddigi tételekhez képest vagy lényegesen szerényebb mennyiséget fogyasztottak, vagy megtérítették a nekik adott bor árát. „*Item az vármegye gondviselői megittak az sereggel egy karika fa bort, attak az árában f. 28.*”⁶⁶ Merőben más lett velük a kapcsolat a törökellenes háborúk idején. Ekkor már jóval nagyobb költséget jelentett a város számára a nekik „discretioba” adott egy-egy hordó bor. Mivel a szertelen állami követelések végrehajtói lettek, mind a tanács, mind pedig a lakosság rettegéssel

63 BKMÖL IV. 1508. c/ 1665. 182.

64 BKMÖL IV. 1510. i/ 1677. 42–61.

65 „Julii 15. Következik véletlen gonosz szerencsétlenség.

Főbíró uram Csaba Mihály, Kamarás Ambrus etc. Budára indulván, akarván az Kannekány [kajmekám] urunknak az széna vétel felől végezni, az maradék pinzt felvitte magával, hogy városunk szükségét végben vigye vele, de Dabasnál őkegyelmekre ütven az tüzés [tűzfegyveres ?] tolvajok, hamis hitőket elnyerték, és elvonták őkegyelmek mind egy pinzig. (sic!) Die 15. Julii. Főbíró uram Budára mentében Dabasnál megosztatván az tolvajok kezében akadt f. 277.” BKMÖL IV. 1508. c/ 1664. 126., ill. 128.

66 BKMÖL IV. 1508. c/ 1664. 159–174.

gondolt rájuk. A német hadvezetés igényeit kiszolgáló komisszárok ugyanis horvát és szerb csapatokkal jelentek meg az egyes falvakban és mezővárosokban, hogy a pénzben és természetben követelt sarcot minél gyorsabban megkapják. Ezek garázdálkodását csak a tatárok kíméletlenségéhez lehet hasonlítani. *„Második csapat beli kára az gyöngyösi boroknak: mikor az horvátokkal itt volt az commissarius nagysága, horvátok ittak 506 pint... németeké 25 pint...”*⁶⁷

A megajándékozottak között fejedelmi személy is található. *„Az erdélyi fejedelemnek [index, és a lap alján: Apafi volt] vöttünk egy átalag bort Tót Miklóstól 50 pintet f. 4.”*⁶⁸

A civil lakosság mellett, a városi kocsmáknak egyik legjelentősebb fogyasztói évtizedeken át a különféle nációnhoz tartozó katonák voltak. Feljegyzéseink alapján csak 1662-től tudjuk érzékeltetni, egy-egy évben milyen mennyiséget fogyasztottak, de kétségtelen, hogy a korábbi évtizedekben kialakult szokások éltek tovább, és csak a kuruc mozgalom kibontakozása során jelentkezett új elem. A törökök eltérő jogcímen és eltérő számban jelentek meg évenként több alkalommal a városban és annak kocsmájában. A különféle címen szedett pénzbeli kötelezettségek és ajándékok behajtása sorra megjelentek még akkor is, ha a főbíró időben eljuttatta ezeket Budára. Bár a számuk változott, de a több napig itt-tartózkodó katonai egység fogyasztása mindig számottevő volt. A sok közül egyetlen év összefoglalója: *„Deák Pál uram főbíróságában amennyiször törökök voltak városunkban, arról írott számtartás. 1678.*

1. In mense Maji circiter diem 12. Csanádi, csongrádi törökök voltak 17 kocsiával.

2. Pesti s budai vitézek Borbély Haszám és Kocsán iszpaia kocsiával mentenek ugyanakkor korponai, lévai, füleki katonák felverték a pusztán őket, sok kár lött mind törökben, katonában. 20. Maji.

3. Szegedi, szabadkai lovas és gyalog törökök feles magokkal 2. Junii.

4. Szolnoki törökök 15 kocsiával, lévai Memhet, Csonka makszi (?)

1. Julii. A szubasa népe Ibrahim aga kis Ali iszpaiaival budai, pesti törökök 27 kocsiával.

4. Julii. Jancoi Pajazit aga és Halim aga fia Memhet aga bajaikkal együtt lovas és kocsis törökök feles magokkal.

Die 7. Julii. A jancoi törökök visszajöven Kőrösről, 4 katonákat hoztak, 2 sebes volt.

Die 22. Julii. Balta Haszan 13 kocsiával pesti vitézekkel.”⁶⁹

Ezek hivatlan vendégként növelték a kocsmáknak forgalmát. A nyilvántartásokban visszatérő a hasonló feljegyzés: kára lett *„Törököké 651 pint, katonáké 263 pint, kurucoké 478 pint, bíráké 96 pint, utasoké 52 pint.”*⁷⁰ Ha a szubasák megjelentek, a fogyasztás mértéke mindig igen nagy volt. *„Törököké, mikor a vajda népe nazur tihájával és szubasákkal itt volt, vesztegettek el pint 498.”* *„Törököké, mivel a nazur képebeli embere a szubasákkal és sok fő iszpaikkal az egész vajda népével kinn lévén, és vesztegettenek bort el pint 362. Papoké két részre pint 12.”*⁷¹ Ezek alapján érthető, hogy az egyes években okozott kár tetemesre nőtt, amely azonban évenként erősen eltérő volt. A békésnek mondható 1647. évben 5.083 pint bort fogyasztottak.⁷² Tehát nem kizárólag a nagyobb csapatmozgások növelték a városi kocsmáknak „kárát”.

67 BKMÖL IV. 1510. i/ 1688. 14.

68 BKMÖL IV. 1508. c/ 1663. 121–123. A megjegyzés nem lehet félreértés eredménye, mert ugyancsak ebből az évből való a következő feljegyzés: *„Az erdélyi fejedelem számára küldöttünk Isakra 75 negyed árpát.”* BKMÖL IV. 1504. m/ Robotlajstromok, 1663. 103–105.

69 BKMÖL IV. 1508. c/ 1677–1678. 247.

70 BKMÖL IV. 1510. i/ 1674. 19–20.

71 BKMÖL IV. 1510. i/ 1677. 73–74. BKMÖL IV. 1510. i. 1676. 52., 64.

72 Ez több mint 85 hektoliter volt. Beszámítva a borseprőt és az egyéb szokásos veszteséget, a tanácsnak, illetve a városi kocsmának csak ezért a veszteségéért közel 100 hektoliter bor árát kellett

A hetvenes évektől a kuruc katonák bővítették a rendszeressé váló kéréstlen „vendégek” körét. Gyakorta nemcsak a nyilvántartásban tűntek fel együttesen. Létszámuk ugyancsak változó volt, miként az általuk okozott kár is. *„Törökök 626 pint, katonáknak 239 pint. Kurucok ittak 1135 pint. Törököknek 575 pint.”* *„Cruczoké pint 372. Törököké, mikor a vajda népe nazur tihajával és szubasákkal itt volt, vesztegettek el pint 498.”*⁷³ Úgy tűnik, hogy a kuruc katonákkal szemben nagyobb bizalommal voltak, mint a törökkel szemben: 1678. újév napján *„Hogy a crucokat megkántálták a deákok, adott a bíró uram is den. 36 a deákoknak és mendikánsoknak.”*⁷⁴ A kuruc csapatokat nemritkán főúri és fejedelmi személyek vezérelték. Wesselényi Pál a hetvenes évek derekán közel egy hónapon át tartózkodott itt csaknem ezer főnyi seregével. Néhány évvel később még rangosabb vezér jelent meg: *„1677. Die 25. Januarii: Gróf Tököli Imre uram őnagysága mikor itt volt udvari népével az mezei hadakkal és egyéb alsó végbeli onadi, szendrei hadakkal, feles számú franciával etc. Az feljebb megírt tíz karika fa borok közül az legjobbkat gróf Tökölyi uram számára az udvari népek elválasztották, és míg itt voltak azon egy karika fa bort az udvari néppel, 3 végbeli kapitányokkal, úgymint N. Vitézlő Thalyai György ónodi kapitány és szendrei 2 kapitány, úgymint Uri István, Pap Izrael és több hadnagyokkal egészen megitták... kurucoké pint 372.”*⁷⁵

Miként erre már utaltunk, a török kiűzése után jó ideig nem csökkent a kocsmában ingyen fogyasztó katonák száma, csak nemzetiségük változott. Néhány éven át a német katonák által okozott kár vetekedett azzal, amit a törökök okoztak. *„Német kapitányé, kik Kamaráséknál volt 589 pint. Másik kapitányé 388 pint. Utas németeké 179 pint. Katonáké 64 pint.”* A németek mellett, illetve azokkal együtt ritkábban magyar katonák is feltűntek: *„Tábori német és magyar tisztek méltóságos Truchses generális ő nagysága második visszafordulásában lett kár rajta melyet kellett megfizetni készpénzül tallér hatvankilenc és fél.”* A német egységek élén több rettegett tábornok jelent meg Kecskeméten ezekben az években, köztük *„M. G. Caraffa ő Naga. Itt létekor 450 pint”* bort fogyasztott.⁷⁶

A teljesség kedvéért utalnunk kell arra, hogy a török és a kuruc katonákkal szemben a felszabadító harcban részt vállaló egységek — bár sajnálatosan nem vált általánossá, de — több alkalommal ténylegesen vásárolták a számukra szükséges mennyiségű bort. 1686. november 15-én készült feljegyzés: *„Adtunk el szolgáló németeknek a quanta borból 8 átalagot és 1 karikát in tall. 234,5.”* Néhány sorral lejjebb: *„Kalocsai hajdúknak attam 2 karika fa bort, 2 átalagot tall. 82. Fizettek meg tall. 42, item 82.”*⁷⁷

Nem a kár mérete miatt kell idézni az alábbi néhány alkalommal megismétlődő esetet. A török katonák fogyasztóként Buda elfoglalása után két évvel újból megjelentek a város nyilvántartásában. Ezúttal viszont merőben más minőségben. A török kézen levő végvárok visszafoglalása során a kecskeméti gazdák szekereztek a török foglyokat az ország déli

kigazdálkodnia. Ebben az évben a török államnak fizetett adó összege: 555,8 forint volt. Az ellenszolgáltatás nélkül elfogyasztott bor értéke ennél feltétlenül nagyobb volt. Hornyik János: 1861. II. 205. és 185.

73 BKMÖL IV. 1510. i/ 1673. 20–22.

74 IV. 1510. i/ 1640-1707. Törödékek, 66–76. Azt nem tudjuk, hogy a kurucok vezetője mekkora összeggel ismerte el a kántáló diákok teljesítményét. A főbíró ajándékát a „borhaszna” összegéből fedezte.

75 BKMÖL IV. 1510. i/ 1677. 76. Olykor vallásukhoz ragaszkodó török tisztek is megjelentek, de üres kézzel ők sem távoztak: *„Szőke bulyogbasának bor kémelléséért adtunk tall. 1.”* BKMÖL IV. 1510. i/ 1677. 74–76.

76 BKMÖL IV. 1510. i/ 1691. 56. BKMÖL IV. 1510. i/ 1692. 14. BKMÖL IV. 1510. i/ 1688. 14.

77 BKMÖL IV. 1508. c/ 1686. Német adó.

részebe. Ezeket a város lakossága és tanácsa már nem rettegett ellenségként, hanem segítségre szoruló szerencsétlen emberként kezelte. „Török raboké 50 pint” bor.⁷⁸

5. A városi kocsmá haszna

Valójában az egész feldolgozásnak ez a legfontosabb fejezete, ezért a meggyőző bemutatás érdekében az eddigieknél valamivel több részletet kell felidézni. Az eddig ismertetett adatok is jól mutatják, hogy a kocsmá üzemeltetése a város közössége számára évtizedeken át rendkívül fontosnak és hasznosnak bizonyult. A ránk maradt feljegyzések birtokában megkísérélhetjük, hogy ennek mértékét számokkal is érzékeltessük. Bár az erre vonatkozó adatok hézagosak, a rendelkezésünkre álló és félre nem érhető adatok is igazolják, hogy a tanács mind a felvásárlás, mind pedig az értékesítés során messzemenően élt az előjogával.

A tanács a bor árának formálása során több tényezőt volt kénytelen figyelembe venni. Mivel a kiméréskor a vásárolt bor számottevő mennyisége ment „bitangba”, a kár csaknem minden hordó bor eladásakor jelentős volt. Tekintettel arra, hogy a pontosabb elszámolás érdekében az esetek többségében feljegyezték, milyen kár érte a közösséget, erről igen pontos képet tudunk rajzolni.

A városi kocsmá kára 1662–1685 (pintben meghatározva)

Év	Bírák	Utasok	Papok	Katonák Kurucok	Törökök	Egyéb	Összesen	
							pint	liter
1662	1.100	434	52	1.749	1.124	162	4.621	7.763
1663	2.315	1.158	116	750	2.226	470	7.035	11.819
1664	1.681	1.115	181	1.401	2.635	348	7.361	12.366
1665	1.582	1.173	18	701	2.640	108	6.222	10.453
1666	510	432	70	358	2.026	89	3.485	5.854
1670	1.476	864	184	2.808	3.979	63	9.374	15.748
1671	1.704	1.312	250	2.219	4.109	147	9.741	16.365
1672	2.448	1.733	211	1.943	3.996	231	10.562	17.744
1673	2.319	1.017	105	4.432	6.732	190	14.795	24.856
1674	1.826	930	144	3.571	4.158	173	10.802	18.147
1676	1.411	1.491	305	2.146	1.572	93	7.018	11.790
1677	1.171	1.335	284	2.364	2.538	122	7.814	13.128
1681	1.879	951	314	1.970	5.451	137	10.702	17.979
1682	2.951	1.800	272	1.744	2.964	150	9.881	16.600
1683	3.220	2.410	187	5.057	4.618	164	15.656	26.302
1684	2.389	3.870	235	1.563	2.837	190	11.084	18.621
1685	2.015	3.963	216	3.369	1.625	113	11.301	18.986

⁷⁸ BKMÖL IV. 1510. i/ 1688. 12.

A városi kocsmá kára 1687–1700 (pintben meghatározva)

Év	Bírák	Utások	Papok	Katonák	Németek	Összesen	
						pint	liter
1687	2.858	2.691	95	1.665	3.824	11.133	18.703
1688	2.032	2.822	260	736	3.564	9.414	15.816
1690	3.045	3.766	224	794	6.851	14.680	24.662
1691	2.185	2.039	144	361	1.838	6.567	11.032
1692	2.421	2.406	104	330	2.382	7.643	12.840
1693	1.989	1.810	80	267	2.226	6.372	10.705
1695	2.079	2.052	83	142	1.570	5.926	9.956
1696	2.141	2.092	24		1.785	6.042	10.151
1697	1.547	1.435	93	173	2.373	5.621	9.443
1698	1.272	1.593	66	445	3.809	7.185	12.071
1699	1.173	936	56	89	2.204	4.458	7.489
1700	1.676	1.551	122	71	2.575	5.995	10.071

A sokszor és sok néven rögzített károkat három nagy csoportba oszthatjuk. A bor kezelése és kimérése során minden körülmény között számolni kell a minimális „csurgással” és a söprűvel, ami a kilencvenes évek feljegyzései szerint kb. 9–10%-ot tett ki. Mivel ezt a tanács értékesítette, az 1690-es évekig minden bizonnyal ezért nem vették a károk felsorolásakor nyilvántartásba. Ide számítottuk azt az elhanyagolható mennyiséget, amit a „borvonók” számára biztosítottak.

Lényegesen nagyobb volt az a kár, amelyet a tanács működésével lehet szoros kapcsolatba hozni. Ebbe a csoportba sorolható a „város asztalára” és a „bíráknak” küldött bor. Ugyancsak ide kívánczik az a ritkán fellelhető tétel, amit részben a „fogott bírák”, illetve a megye tisztviselői fogyasztottak el: „*Város asztalára vendégöknek 26 pint.*” A város különféle küldöttei, „postái”, beszerzői ugyancsak a kocsmában vehették fel a nekik újukra járó bort, amelynek mennyisége évenként közel akkorára dagadt, mint amennyit a bírák fogyasztottak. A két felekezet papjainak viszonylag rendszeresen juttattak bor a csaplárok, akik minden alkalommal pontosan azonos mennyiségű bort kaptak. A számukra kiszolgáltított ital részben a szakrális, liturgikus eseményekhez kellett. Ide kívánczott az 1686-os évig terjedő táblázatban az *egyéb* címszó alá vett kár, valamint a borvonóknak, a város juhait nyíró munkásoknak, a malomjavítóknak stb. szolgáltatott alkalmi tételek.

A harmadik csoportba tartozó kárt az előző kettővel szemben gyakran *bitangnak* mondták, jelezve, hogy ebből a városnak semmiféle haszna nem származott. Valójában a legnagyobb kárt ez jelentette a közösség számára. Itt két nagy csoportot lehet megkülönböztetni. 1686-ig a katonák címszó alatt gyűjtöttük össze mindazokat a tételeket, amelyeket a keresztény katonák számára szolgáltattak ki. E rovatban összegeztük a katonák, kurucok, végváriak, felföldiek néven nyilvántartásba vett csoportoknak adott bort. A másik nagy

csoportot a különféle török katonai és a közigazgatást segítő egyéb csoportok és a tatárok képezték.

A városi kocsmá kárának elemzése során mindenképpen feltűnő, hogy a hódoltság alatti évtizedekben keletkezett kár jellege számottevően eltér az azt követő évtizedekétől. Sajnos azt nem tudjuk érzékeltetni, hogy a megvásárolt bor hány %-át tette ki évenként a kár. Ennek oka az, hogy csak a kilencvenes évekből maradtak erre vonatkozó pontos adatok. 1692-ben még a keletkezett kár a forgalmazott bornak 12,8%-át tette ki. A későbbi években ez számottevően mérséklődött, és 1695-ben 6,6%-ra csökkent. A későbbi években 7 és 10% között ingadozott. A hódoltság éveiben vélhetően ennél valamivel nagyobb lehetett. Ezt jelzi az is, hogy az évenként keletkező kár számokban kifejezhető mennyisége 9.262 pintről Buda visszafoglalása után 7.586 pintre csökkent. Tehát a korábbi évtizedekben elszenvedett kár csaknem ötödével mérséklődött.

Annál jelentősebb változások figyelhetők meg a károk egyes csoportjain belül. A bírák és az utasok fogyasztása egyaránt csökkent ugyan, de a keletkezett káron belüli arányuk számottevően megnőtt. A következő három csoporton belül annál komolyabb a csökkenés. A papoknak évenként adott mennyiség korábban is a keletkezett kár csekély hányadát jelentette, de még ez a mennyiség is negyedével csökkent. Az igazán figyelemre méltó változás a (magyar) katonák számára kimért bornál jelentkezett. Ez a korábbi évtizedekben elszenvedett ilyen jellegű kárnak 18,9%-ára zsugorodott. A kár igazán jelentős mérséklését azonban nem az így keletkezett megtakarítás jelentette, hanem az, hogy a kóbor katonai és rabló csapatok felszámolásával a közbiztonság gyökeresen átalakult. A korábban legnagyobb kárt okozó törökökkel szemben a németek számára ellenszolgáltatás nélkül kimért bor viszont mindössze tíz százalékkal mérséklődött.

A városi kocsmák évenkénti tiszta hasznának megállapítása során nem járnánk el helyesen, ha csak a pénzben meghatározható többletet vennénk számba. Feltétlenül ki kell emelnünk, hogy a kocsmák pusztán léte, szolgáltatásainak gyors igénybevételi lehetősége önmagában rendkívül sokszor és alig felmérhető mértékben mentesítette a várost és annak lakosságát a különféle katonai zaklatásoktól, a számukra mért ital révén. Az így keletkezett károk kigazdálkodása további komoly terhet vett le a tanács válláról, mivel így megmenekült különféle zaklatásoktól, rablásoktól, illetve a nekik kimért bor árát sem kellett adó formájában a város polgáraitra hárítani.

Az évenkénti tiszta haszon számokban történő kifejezésekor ismét utalnunk kell arra, hogy az itt megadott értékek és a valóság között – az adatok hiányossága miatt – csekély eltérés óhatatlanul jelentkezik. Ennek ellenére ezek rendkívül komoly támaszok lehetnek a mezőváros gazdálkodásának feltárása során. A kocsmák tartásából eredő haszon igazi mértéke akkor válik kézzelfoghatóbbá, ha ezt összevetjük a város legjelentősebb bevételeivel, illetve legsúlyosabb kiadásával. Ezek ismeretében lesz igazán nyilvánvaló, milyen mértékű tehertől mentesült általa a lakosság.

Kecskemét legfontosabb pénzbeli forrásai 1662–1702 között *(számítási forintban)*

Év	Vadszám alapján	Egyéb adóalap	Az éves adó összege	A kocsmák haszna	
				összeg	%-os arány
1662	2.056,0			2.671	
1663	1.973,9	6.551,7	8.525,6	2.476	29,0
1664	2.114,3	6.221,5	8.335,8	4.471	53,6
1665				3.563	
1666				3.930	

1667	1.722,1	7.234,0	8.956,1	2.274	25,4
1668	1.599,6	7.421,0	9.020,6	1.482	16,4
1669	1.141,7				
1670				1.582	
1671				4.788	
1672	2.204,4	11.204,4	13.408,8	4.431	33,0
1673	2.022,2	14.218,6	16.240,8	6.888	42,4
1674	2.150,4	12.312,0	14.462,4	5.799	40,1
1675	2.280,0	13.296,0	15.576,0		
1676				5.580	
1677				3.776	
1678	2.233,2	13.294,8	15.528,0		
1680					
1681	2.769,1			5.765	
1682	2.446,8	9.734,5	12.181,3	7.955	65,3
1683	2.699,7	12.583,6	15.283,3	6.852	44,8
1684	1.819,0			8.206	
1685	1.617,8	12.666,8	14.284,6	7.154	50,1
1687				4.228	
1688	2.168,3	8.308,7	10.477,0		
1690				3.142	
1691			9.234,6	4.994	54,1
1692	763,9	8.419,7	9.183,6	6.192	67,4
1693	835,2	8.481,6	9.316,8	6.309	67,7
1695	921,1			6.263	
1696			15.881,7	8.906	56,1
1697				7.647	
1698			15.523,7	7.188	46,3
1699			13.984,2	5.375	38,4

A táblázat adatsorai több összevetést tesznek lehetővé. A kocsmának a mezőváros gazdasági életében betöltött szerepét legmarkánsabban abban mérhetjük le, mennyiben tudta mérsékelni a közösség terheit, mennyit tudott vállalni a tanács bevételeiből. Bár adataink kissé hézagosak, a tendencia megállapítását kiválóan szolgálják. Egyszerű rátekin-téssel is felmérhető, hogy a négy évtized alatt számottevő a változás. A hatvanas évekből mindössze két év adatait tudjuk összehasonlítani. 1663-ban a kocsmatiszta haszna a „summa adónak”, az adóként beszedett összegnek harmadát sem tette ki. A következő évben viszont annak már több mint felével ért fel, de úgy tűnik, hogy a háborús kiadások miatt számottevően növelhette a tanács a borforgalmazás során az árrést. A hetvenes évek első fele kiegyensúlyozottabb viszonyokat jelez. Ekkor három egymást követő évben 33–42%-osnak mutatkozik a kocsmatiszta haszna, tehát ekkor is a közösség kiadásainak számottevő részét tudta a tanács ebből fedezni. A törökellenes háborúk első évtizedében a borforgalmazás előjogával történő tudatos és erőteljes tanácsi döntések az árrést, és ezen keresztül a kocsmatiszta hasznát számottevően megnövelték, és így a pénzbeli adóknak felét, sőt a kilencvenes évek elején annak kétharmadát is elérte az itt biztosított haszon. Bár a kilencvenes évek második felében összességében tovább nőtt valamelyest a kocsmatiszta haszna.

haszna, az újabb sarcolások, újabb terhek miatt a „summa adó” összegét még fokozottabban kellett növelnie a tanácsnak. Ennek lett következménye az, hogy a kocsmából származó haszon aránya az összes bevételben belül mérséklődött.

Közismert, hogy a hódoltság idején a mezővárosok egyik meghatározó gazdasági ágazata az állattartás volt. Éppen ezért a közösség adójának számottevő részét alkotta a lényegében erre alapozott egyik fontos tétel, a marhaszám, vagy más néven vadszám után kivetett adó. Mivel az ország területén a hetvenes évektől valójában a háborús körülmények állandósultak, ez az ágazat rendkívüli veszteségeket szenvedett. Az adóalapként nyilvántartásba vett vadszám összege 1678-ban volt a legmagasabb: 29.190. A háborús pusztítások és a szertelen adóztatás miatt ez a szám másfél évtized alatt, 1692-re csaknem negyedére, 7.639-re apadt. A tanácsnak — többek között — ezt a kieső bevételi lehetőséget kellett ellensúlyozni a borforgalmazás terén. A hódoltsággal foglalkozó történészek számára lehet igazán meglepő, hogy valójában a nagyállattartás, a vadszám soha nem biztosított akkora bevételeket a tanács, a közösség számára, mint amit a kocsmá révén már a hetvenes években elértek. Tehát ennek a beneficiumnak az igazi haszna, a mezővárosi kocsmá birtoklásának jelentősége ezen összevetések révén válhat nyilvánvalóvá.

Kecskeméten a bormérés jogának (jus educilli) a város költségvetésében betöltött hasznát valamivel jobban fel tudjuk becsülni, ha összevetjük Székesfehérvár város legkorábbi, XVIII. század eleji ilyen jellegű adataival. A szabad királyi város ilyen címen 1703 és 1708 között évenként 1.665 Ft-ot tudott beszedni. Ez az összeg az összes bevételének 15,23%-át tette ki. Ez számottevően eltér a Kecskeméten néhány évvel korábban tapasztaltaktól, annak csak töredéke.⁷⁹

IV. A kocsmatartás szerepe a mezőváros életében

A magyar társadalom normális fejlődését a XVI. század első felében két katasztrófa zavarta meg. A század elején a szabad paraszti fejlődés lehetőségeinek a lezárulása (1514), a feudális kötöttségek szigorodása, ezt követően pedig a független magyar állam felszámolása (1541) bénította az árutermelés és pénzgazdálkodás bővülését, majd az egységes nemzeti piac kialakulását.⁸⁰

A többszörösen megadóztatott és csaknem rendszeresen megsarcolt alföldi mezővárosok társadalma és az ezek életét irányító tanácsok gazdálkodása rendkívül ingatag lett. Ezért a rendelkezésükre álló csekély anyagi forrásokat gyakorta erejükön felül kellett kihasználniuk. A városi kocsmá egyéb anyagi források híján vált évtizedekre a gazdaság és társadalom ma már csaknem valóságosan érzett, fontos tényezőjévé.

Valódi súlyának érzékeltetése érdekében célszerű még felidézni a mezőváros hódoltság alatti legfontosabb — különféle törvényekben és szerződésekben rögzített — terheit. A magyar állam számára 1680 táján a város évenként 242 számítási forintot fizetett. A váci püspöknek járó tized összege 504 forint volt. A város földesurainak a különféle ajándékokkal együtt évenként 4.493 forintot adtak. A török kincstárnak minden évben 4.577 forintot kellett leróni. A Budán székelő török katonai egységeknek hivatalosan 510 forintot kellett adni. Tehát a város rendszeresen kifizetett különféle terheinek évenkénti összege: 10.326 forint volt. Ezekbe nem tartoztak bele a munkajáradékok és a különféle sarcolások.

⁷⁹ Kállay István: 1972. 51.

⁸⁰ A hódoltsági mezővárosok állapotával és fejlődésével kapcsolatos vita lényegében nyugvópontot jelent Szakály Ferenc 1981. 11–127. és 1987. 13–22. alapján.

Érdemes felfigyelnünk arra, hogy a kocsmá bevétele évtizedeken át ennek számottevő birtokában a lakosság legsúlyosabb adóztatása, a legnagyobb veszteségei idején a kocsmá révén tudta a legegésztettebbek válláról a teher egy részét átvenni. A kocsmá üzemeletetése tette lehetővé az adók egy részének borral történő lerovását, és így a lakosság jelentős csoportjai számára tudott kedvezményt biztosítani, ezáltal mérsékelve számottevő társadalmi csoportok anyagi romlását. A kocsmá volt az az intézmény, amely a különféle rabló csoportok indulatainak leszerelésében ugyancsak segítséget tudott nyújtani, és így a még nagyobb inzultusoktól az esetek többségében a lakosság megmenekült.

A felsorolt adatok és tények igazolják, hogy a mezőváros magisztrátusa a hódoltság idején és az azt követő háborús évtizedekben rendkívül tudatosan bánt a rendelkezésére álló különféle jogi lehetőségekkel és anyagi forrásokkal. A kocsmatartási jog erőteljesen bővítette mozgásterét. Ennek az előrelátásnak és az előjogoknak a közösség birtokában tartása tette lehetővé, hogy a mezőváros paraszti társadalmában ki tudott alakulni egy több száz családból álló olyan csoport, réteg, amely a hihetetlen erőfeszítések, a rendkívüli kihívások súlya alatt sem hasonlott meg, nem roppant össze. A soraikból évenként verbuválódó magisztrátus rátermettségét bizonyítja, hogy a katonák szertelen zsarolásai és rablásai, a súlyos természeti katasztrófák, a hosszúra nyúló háborúk és a példátlanul rossz közbiztonság ellenére el tudta kerülni a súlyosabb társadalmi feszültségeket, a korszak végére a lakosság létszáma négy-ötszörösére nőtt, és a város a Duna–Tisza közének minden téren meghatározó településévé vált. Külön is célszerű kiemelni, hogy nem alakult ki egy szűkebb kiváltságos vagyoni vagy társadalmi csoport, amely a mezővárosi beneficiumok megszerzésében, működtetésében és ellenőrzésében bármiféle előnyt szerzett volna.

A rendi-feudális társadalmunkon belül a középkorhoz képest a XVII. század végéig a hódoltsági falvakban és a mezővárosok többségében lényegi változás nem történt. A már számottevő írott emlékeink segítségével felderíthető másfél évszázadban minden kétséget kizáróan a templom, az iskola és a kocsmá alkotta a települések valódi magját. Sokat mondó tény, hogy évszázadokon át még a legnagyobb mezővárosban, Kecskeméten sem létezett a bíraskodás és a közigazgatás célját szolgáló önálló középület. A hódoltság első szakaszában a mindenkori főbíró házában folyt a bíraskodás, és évenként változott a közigazgatás helyszíne, központja. Csak annak a legvégén említik első alkalommal forrásaink a városházát.⁸¹ Természetesen az elmúlt ötödfél évszázad során mindhárom intézmény igen sokat változott. Kétségtelen, hogy a hódoltság alatt — a magisztrátus mellett — a templom, pontosabban a két felekezet, a két egyház volt a településen belül a legfontosabb intézmény. A mai Barátok temploma volt a város legnagyobb épülete, ez maradt évszázadokra a legfőbb közösségi hely. Ide hívták össze a népgyűléseket, és ez volt évről évre a bíróválasztások színhelye. A vallásos világkép határozta meg mind a katolikusok, mind a protestánsok életét, erkölcsét és mentalitását. Ennek szerepe napjainkban sem lebecsülendő ugyan, de kétségtelen, hogy számottevően csökkent a felvilágosodás előtti állapotokhoz képest.

Míg az iskolák — mind a katolikusoknál, mind pedig a protestánsoknál — ezekben az évszázadokban a templom előszobái voltak, és a gyerekek viszonylag kis hányadára

81 Városháza hiányában 1564-ben még Végh Mihály főbíró házában kötötték meg a „pápista hitön való” „az Luter Körösztyénökkel” az öreg templom használatáról egyezségüket. Hornyik János: 1861. II. 225. Az önálló városháza létét csak az új évszázad elején készült egyik feljegyzés igazolja: amikor a tatárok a várost feldúlták, „egynehány napigh, mikor mind ell hatták az Város Deákjai, azért én Szűcs Bálint fia mígh it voltam az Város házábanál, az mely dolgok idémben löttének, én azokat mind ide ez helyre [jegyzőkönyvbe] írtam föl.” Hornyik János: 1861. II. 55–56.

hatottak. Mára a tudat formálásának egyik legszervezettebb és legátfogóbb letéteményesei lettek.

Múltunk ezen másfél évszázadának bejárása során tapasztalhattuk, hogy ezekben a keserves évtizedekben a kocsmá ma már alig elképzelhetően fontos, néhány területen pedig egyenesen meghatározó szerepet kapott. Alig hihető, de nem volt egyetlen társadalmi réteg, egyetlen csoport sem, amely ne állt volna közvetlen kapcsolatban a város kocsmájával. Ez azért is nehezen hihető, mivel mára már legtöbb helyen csak egy nagyon szűk csoport számára őrzött meg valamit egykori feladataiból. Csak néhány helyen a falusi turizmus propagandagépezete tud hasonló fontosságot biztosítani egy-egy jól szervezett „multifunkcionális” vendéglátó szervezetnek, amit esetenként talán még kocsmának is hívnak.

Bibliográfia

Bogdán István

1991 *Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig*. Bp. 764 p.

Égető Melinda

Az alföldi paraszti szőlőművelés és borkészítés. Bp. 266 p.

Hegy Klára

1995 *Török berendezkedés Magyarországon*. Bp.

Hornyik János

Kecskemét város története oklevélzárral I–IV. 1860–1866.

Iványosi-Szabó Tibor

1981

1985/a *Pénzforgalom és pénzürtékek Kecskeméten 1662–1711*. (In: Bács-Kiskun megye múltjából VII.) 9–146. Kecskemét

1985/b *Az árak alakulása Kecskeméten 1662–1790*. (In: Bács-Kiskun megye múltjából VII.) 159–320. Kecskemét

1985/c *A bérek alakulása Kecskeméten a hódoltság utolsó évtizedeiben*. (In: Bács-Kiskun megye múltjában VII.) 321–388. Kecskemét

1985/d *A migráció Kecskeméten 1662–1711 között*. (In: Bács-Kiskun megye múltjából VII.) 389–434. Kecskemét

1989 *Egy mezőváros társadalmi és gazdasági tagolódása a XVIII. századi adóösszeírások tükrében. I–III*. 133–324. (In: Bács-Kiskun megye múltjából X.) Kecskemét

1991 *Kecskeméti szabályrendeletek (1659–1849)*. Kecskemét

1996 *A kecskeméti magisztrátus jegyzőkönyveinek töredékei I. (1591–1711)* Kecskemét

2002 *Kecskemét a kései feudalizmus korában (1686–1849)*. (In: Bárh János [szerk.] *Kecskemét története 1849-ig*) 229–729. Kecskemét

2008 *Írott emlékek Kecskemét XVII. századi nyilvántartásaiból I–II*.

2010/a *„Már több század előtt nagy előhaladást tett”. (A kecskeméti szőlőművelés kezdetei)*. (In: Forrás 2010. április 116–124.)

2010/b *Szőlőtermesztés és borforgalmazás Kecskeméten a XVI. században*. Kézirat

2010/c *Piac- és vásártartás Kecskeméten a XIV–XVII. században*. Kézirat

Káldy-Nagy Gyula

1970 *Harács-szedők és rájuk. Török világ a XVI. századi Magyarországon.* Bp.

Kállay István

1972 *Szabad királyi városok gazdálkodása Mária Terézia korában.* Bp. 200 p.

Majlát Jolán

1943 *Egy alföldi cívis-város kialakulása. Nagykőrös gazdaság- és társadalomtörténete a meglepedéstől a XVIII. század elejéig.* Bp. 218 p.

Mályusz Elemér

1953 *A mezővárosi fejlődés* (In: Szerk.: Székely György: *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században.*) 128–191.

Mészáros László

1979 *Kecskemét gazdasági élete és népe a XVI. század közepén.* (In: Bács-Kiskun megye múltjából II.) 58–286. Kecskemét

Schwáb Mária

1939 *Az igazságszolgáltatás fejlődése a török hódoltság idején az alföldi városokban.* Bp.

Szakály Ferenc

2001 *A hódolt megye története.* (In: Pest megye monográfiája I. kötet. Második rész.) 329–544. Bp.

Zsoldos Attila (szerk.)

2001 *Pest megye monográfiája I. kötet. Második rész.* Bp.

Surányi Dezső

Kecskeméti baracksirató

A tradíció még feltámasztható?

Előljáró szavak

Járom a júliusi piacokat régóta Kecskeméten, keresem azt a finom gyümölcsöt, amelyet gyerekkoromban „mézédes, lötyös kajszinak” is mondtunk Csongrádon – akkor viccelődve, pedig de jó lenne most is élcelődni vele... Helyette van, amit hoznak. Már feledésbe merültek az Öreg templom melletti piac kajszibarackhegyei, akárcsak az utolsó „fellángolást” képviselő MSzBT Mgtsz gerőmajori barackosának fája, vagy irodalmi leírásai is. Igen, ez volt a kecskeméti sárgabarack, a kecskeméti kajszik. Ma az interneten 67 oldalas jegyzék olvasható a kecskeméti barackpálinkáról, de egyetlen oldalas sem a régmúlt termesztéséről. Hogy ne juthasson a gyermekkorunk szépséges meséinek sorsára a barack (ti. hogy emlékkép legyen), számadást kell végeznünk a múlttól és a rossz lépésekről. Ahhoz azonban ismerni kell e Kecskemétet is formáló – és polgáriasító – gyümölcsünk történetét.

Ma olykor abban sem lehet biztos a sárga húsú gyümölcsöt kémlelő vásárló, hogy valóban nyári barackot, azaz örmény almát lát-e, amit sokáig sárgabaracknak neveztek, de rontottak a szaknyelvünkön, mindegyik kajszibaracknak neveztetik. A 20. század elején kezdtek ugyanis elspórolni a narancssárga szónak, az ámbraszínű jelzőnek megfelelő kajszin jelzőből a hosszú i betűt. Ami valószínű, a gépírás elterjedésének következménye is volt. De ha már rövid az i betű, minek az n betű – gondolhatták? Hát azzal is megrövidítették e szegény, remek gyümölcsünket. Így aztán a sárgabarack név valamiért nem volt már megfelelő, helyette minden sárgabarackot, amely nem lándzsás levelű fákon terem (ez az őszibarack, amely lehet sárga húsú is, meg nyáron érő is – igaz), kajszinak, kajszibaracknak kezdtek nevezni mindenféle sárgabarackot.

A szerző most nem nyelvtörténeti értekezést kíván írni, de tudománya és szakmai felelőssége okán kénytelen azt kimondani, hogy a kajszibarackok csak az egyik csoportja (convarietasa) a sárgabaracknak, mégpedig a convar. *vulgaris*-nak (kajszik!). Az *Armeniaca*-nemzetség legnagyobb faja az *A. vulgaris*, amelynek létezik még kis gyümölcsű (convar. *minor*), édes magvú (convar. *dulcis*) és lapított termésű (convar. *persicoides*) alakja is. De ez csak még egyetlen faj elfogadott rendszerezése. Sorakoztathatók a további *Armeniaca*-fajok is, amelyeknek ez ideig csak nagyon kis súlya volt a magyar sárgabarack-termesztésben, a fajtái körében. De... lehet másként (pl. kanadai, afgán, perzsa, amerikai stb. fajták révén)! Olyan méretű a globalizációs hatás, az idegen fajták beáramlása, betörése az országba, hogy számolnunk lehet velük. A kajszibarack név tehát egy meghatározott csoportra foglalt, s ezért célszerű is visszatérni hozzá, mint Borhidi akadémikus tette rendszertani munkájában...

A mandzsu (*A. mandshurica*), szibériai (*A. sibirica*), japán (*A. mume*), japán (*A. ansu*), tibeti (*A. holosericea*) is mind sárgabarackok, valamelyik finom, másik alig fogyasztható. Viszont az emberi ész és szorgalom csodát művelt velük. A kínai géncentrumból eljutott a sárgabarack Közép-Ázsiába, ahol spontán módon, vagy emberi közreműködéssel édes magvú és zamatos, illetve sokkal nagyobb lett a barack, mint az elsődleges őshazájában. Nagy kérdés, miként került vissza az újdonság gyümölcs oda, ahol vad alakjaiban (savanyú húsú, keserű magvú és apró gyümölcsű) nem figyeltek fel rá az emberek. Kutatásaink szerint a sárgabarack elég gyors terjedésének a természetes segítője a Selyemút volt, nélküle e gyümölcsnek ókori karrierje el sem volt képzelhető Mezopotámián át Törökorszáig, vagy éppen a Balkánig. Az elmondottak a nagyobb gyümölcsű és finom sárgabarackok terjedésére vonatkozik.

Ennél sokkal bonyolultabb, így történelmileg szövevényesebb annak az apró sárga gyümölcsű *Armeniaca*-nak elterjedése az Óvilágban, amely a Kr. e. 1. évezredben már az orosz és ukrán steppéken jelen volt – és bizonyosan állítható, része volt a népvándorlás kori növényfaj-cserélődéseknek, így a honfoglalásunk rejtett háttéreményeinek. Annál is inkább, mert a pannóniai tartományokban már ismerték, bizonyosan fogyasztották is, sőt használta a római konyha. Hogyan lehetne akkor elképzelni Apicius könyvében a sárgabarack római tartósítását, a barackos sertésbordát vagy egy speciális előételt, ha nem természetették volna helyben... A tengeribaracknak, máskor majombaracknak (majd erre később még visszatérünk) mondott apró gyümölcsű sárgabarack a keleti steppéken a cseresznyeszilvával is találkozott, spontán hibridjeiből alakult ki a fekete barack/kajszi (*A. dasycarpa*). Nálunk egyetlen példánya ismert biztosan, Nyujtó és munkatársai az '50-es években Hetényegyháza határában találták az anyafát, amit C. 308 myrobalán (fekete) kajszi néven írtak le.

Bizony kétségekben is vergődik a specialista, aki nemcsak a különleges igényű gyümölcsfaj biológiai karakterét, hanem a kultúrtörténetét is jól ismeri. Akkor járunk el tehát helyesen, ha a sárgabarack elnevezést, „mint gazdasági gyümölcsfaj” értelemben használjuk, és beletörődünk abba jelen pillanatban, hogy a régészeti leletanyag, a történeti források még nem elégségesek a hazai sárgabarack meghonosodásának pontos rekonstrukciójához. Ráadásul létezik olyan ún. kist faj is, mint az *A. cocomila*, azaz álkajszi a Balkánon vagy a Cõtti-Alpokban endemikus *A. brigantiaca*, amelyek azonban sem a biológiai és ökológiai lehetőségeik, sem a velük kapcsolatba került népek találékonysága révén nem tudtak széles körben természetközeli kultúrnövényekké válni – ezek is sárgabarackok, de nem kajsziak...

A sárgabarack az ókori Kínából Európába

Több mint száz évvel ezelőtt Entz Ferenc még azt írta, hogy „Európában Magyarország a kajszi barack valódi hazája”, ami azonban enyhe túlzás. Viszont Vavilov (1934–1935) szerint az első, a második és a negyedik géncentrumban őshonos a sárgabarack, tehát Kínában, Közép-Ázsiában és Elő-Ázsiában. Az „elsődlegesség” azonban mind ez idáig nyitott kérdés. A géncentrumokban annyi a közös, hogy mind az északi félteke 40. szélességi foka közelében található. Már De Candolle (1894) nagyon meggyőzően bizonyította a sárgabarack kínai eredetét. A közép-ázsiai domesztikáció prioritását, vagyis Szogdiána jelentőségét Laufer (1919) hangsúlyozta, de az örmények maguknak hagyták meg e lehetőséget.

A legrégebbi magleletek ugyan üzbég, tadzsik és örmény ásatásokból származnak, ez azonban még önmagában nem jelenti, hogy legkorábban ők foglalkoztak vele. Régebben

Timkó (1971) igen jó összefoglalást adott az örmény archaikus korról. Kr. e. 2500–2000 táján az urartuiak teremtették meg a Van-tó környéki műveltséget, a semita népesség és kaukázusi elemekkel keveredett, s a közvetítő kereskedelemben is jeleskedtek az ókorban. Történetüket Faustus és Moses Choreni dolgozta fel – gazdaságtörténetileg is. Többek között – ebből tudjuk meg, hogy Ecsmiadzin környékén az első századokban különféle gyümölcsfajok kertjei díszlettek, s gondozásukban az örmény szerzeteseknek jelentős szerep jutott.

Arzumanjan (1970) szerint a Jereván melletti Karmir blur erődjének ásatásakor, a Kr. e. 8. századból származó sárgabarackmagvakat találtak. De ennél jóval korábbi leletekről is tudunk. Arakeljan (1951) Garni vára és Sengevit romjai között közel 5000 éves barackmagvakra bukkant, a legrégebbi kőmag Ani városánál került elő. Arakeljan véleménye szerint a sárgabarack Közép-Ázsiából kerülhetett oda. Vagyis a neves archeológus megerősíti, hogy az Oksza (Amu-Darja) és Jakszara (Szir-Darja) közötti régió kiemelkedő szerepet töltött be a barack kultúrába vételében és elterjesztésében. Néhány más, így arab és keleti kútfő is tud az itteni ősrégi barackosokról.

Az örmény szerzők és bizonyos orientalisták eltérően ítélik meg a Selyemút szerepét, mégis úgy tűnik, hogy a kínai őshonosság kétségtelen. Kínából egyébként több *Armeniaca*-faj származik. A legfontosabb ókori domesztikációs színhelyek azért is ellentmondásosan szerepelhetnek a forrásokban, mert adatbeli tévedések (taxonómiai gond), pontatlan fordítás, az írásos anyagok szövegkopása félreértésekhez vezethetett. Lehetséges, hogy a sárgabarack igen hamar Kínából elkerülve, a Fergánai-medencében és a két folyó között önállósult, majd visszakerült az eredeti termőhelyeire. Az egyik fontos kútfő kellő alapot adott rá: „*Szogdiánából jött egy titokzatos gyümölcs is, amelyet arany baracknak neveztek el, ez lúdtójás nagyságú volt.*” (Laufer, 1919)

Érdemes foglalkozni részletesebben a kínai honosság kérdésével. A hagyomány szerint Fo-hszit (Kr. e. 3300 körül) unokája, Sen-nung követte a trónon, kulcsszerepe volt a mezőgazdaság fejlesztésében. Neve annyit jelent, mint isteni földműves. Állítólag ő tanította meg az embereket a földművelésre és a termények feldolgozására. Sen-nung valójában már rendeletileg írta elő a gyümölcsösök, így a sárgabarack telepítését is. Kr. e. 2000-ben kedvelt gyümölcsé vált a barack Közép-Kínában. Érdekességként megemlíthető, hogy mintegy ezer évvel korábbi az a csonteszköz, amelyen a sárgabarackra utaló legkorábbi írásjel megtalálható.

Ennek ellenére később jelenik meg a sárgabarack neve a kínai szépirodalomban. A *Su-csingben* és *Si-csingben* nincs szó róla, de a Jü császárnak tulajdonított *San-haj-csingben* többféle hszingről, azaz barackféléről olvashatunk, melyek a hegyek között teremnek. A sárgabarack-írásjelek alig változtak az évszázadok során, nem így azok fonetikája. A barack kínai eredetét erősítik meg Bretschneider (1881) levelei. Nevezett diplomata-botanikus ezt írja egyik levelében: „*A No. 24 vadon termő barackfa a Peking-hegységből származik, ahol bőven terem. Gyümölcse 25 mm átmérőjű. Héja sárga, rajta liláspiros pettyekkel. Húsa vörössárga, savanykás, de ehető.*”

Kína régi helységnevtárában összesen 17 kisebb-nagyobb települést találtunk, melyekben a barack írásjele megtalálható. A sárgabarack kifejezést jelentő szavakra néhány példa. Három városka neve barackos kertet jelent (Hszing jüan), van sárgabarack-hegy (Hszing-san), sárgabarack város (Hszing-csang), sárgabarackforrás, sárgabarackvirág-falva, kajszira (Hszing-su), sőt Santung tartományban sárgabarack-oltár településnévvel is találkozunk. Elfogadható, hogy ezek a sárgabarack honossága mellett szólnak, bár igaz, hogy e nevek fedik is az egyes fajok valószínű areáját. A hszing (hin) nagyszámú előfordulása helységnevekben azt jelenti, hogy régóta termesztetik is a sárgabarackot Kínában.

Kedveltsége mégsem volt nagy, képzőművészeti ábrázolása ritka, mert a félbeszakadt élet jelképe Kínában. A lírában mégis találunk kínai verseket, melyek a barackkal foglalkoznak. Po Csü-ji (772–846) szép költeményt írt a saói kajszibarackfákról:

*„Évente ellátogatok falumba, mikor nyílnak a kajszibarackok.
Sokszor láttam őket, mióta a sors itt marasztalt.
De – hetvenhárom év! Nem búcsúszóra vár-e már
a táj, mely újra megtavaszlott?”*

Illyés Gyula fordítása

Nem kevésbé kedves verset írt valamivel korábban Li Taj-po (701–762):

*Barackvirág tárul a Keleti kertben,
dicsékszik a fényes napnak nevetgélve.
Váratlan tavaszi szélből nyílt szét szirma,
gazdag virulását az hozhatta létre.
Csak attól félek, hogy nem terem gyümölcsöt...*

Szerdahelyi István fordítása

Hehn (1870) – igaz, a távol-keleti kapcsolatokat nem is akarta feltárni – meg sem említi a sárgabarack kínai származását. Ellenben kuriózum Groser (1895) teóriája. Szerinte a tiltott fa (életfa) valójában a sárgabarack volt... A tappûach szó ilyen értelmezése alighanem nagy túlzás. Károli Gáspár az életfát aranyalmának is fordította, s Cipruson és Nápoly környékén aranyalmának nevezik a sárgabarackot.

A görögök feltehetőleg Nagy Sándor hadjárata (Kr. e. 356–323) idején találkoztak először a sárgabarackkal. Fél évszázaddal később Theophrasztosz (Kr. e. 327–287) már említi a fáját. Hellaszban gyümölcse nem kapott különösebb figyelmet, csak Epirusz vidékén honosították meg.

A görög „közvetítés” (Európa felé) szerepe eltörpül az örmény hadjárat botanikai jelentősége mögött. Koch (1876) szerint Lucullus és Pompeius az Armenia elleni háborúban ismerte meg a barackot, amikor Szíria felől betörték Örményországba a római légioók (Kr. e. 69–63). Ezért teljesen érthető, hogy Cato (Kr. e. 234–149), Varro (Kr. e. 116–27) és Vergilius (Kr. e. 70–19) nem írhattak a sárgabarackról, hiszen termesztése csak később honosodott meg.

Plinius (Kr. u. 23–79) a *Historia naturalis*ban (15, 10–13) az örmény alma (pomum armeniacum) és az örmény fa (armeniaca arbor) kifejezést használja, másutt viszont (17, 1) a praecoqua alak olvasható: „a város (ti. Róma) közelében levő latifundiumokban a fák gyümölcsét 100 tallérért adják bérbe. Egy kajszifa többet hoz, mint a régiék legtöbb földje.” Dioszkoridész (Kr. u. 50 táján) szintén a kajszi koraiságát hangsúlyozza, ez a szókép maradt meg Aetiusnál (4. század), majd a bizánci irodalomban is: prikokkia. Columella (Kr. sz. 60 körül) a *De coltura hortarum* című művében (10, 403) olvasható: „Tunc praecox bifera descendit ab arbore ficus, Armeniisque, et cereolis, prunisque Damasceni stipantur calathi, et pomis quae barbara Persis miserat, ut farra est, patriis armata veneris.” (Megtöltik a kosarat örmény almával, spillinggel, damaszkuszi szilvával és őszibarackkal.)

Továbbra is megválaszolatlan kérdés, hogy Európában és a Földközi-tenger medencéjének országaiban hogyan terjedt el a sárgabarack. Ez leginkább elnevezésének alakulásával követhető nyomon. Mint láttuk, Plinius ugyan ír pomum armeniacumról, de használja a praecoces vagyis „korai gyümölcsök” nevet is, tehát együtt említi az őszi- és

a sárgabarackot. Galenus (2. század vége) és Palladius (4. század) ugyancsak megkülönbözteti az örmény almát (*Armeniaca*) a praecocestől, ami alatt a korai őszibarackot (*Persica*) érti.

Diocletianus (Kr. u. 284–305) idején hozott, és Szíriában sziklába vésett törvény a sárgabarackot praecoqua néven említi, ami az arab nyelvben bargug, al-barkuk lett. E név nyomon követhető – vele együtt a sárgabarack vándorútja – Észak-Afrikán keresztül Spanyolország és Dél-Olaszország irányába, és az olasz albicocco vagy a nyugat-európai Aprikose, Apricot stb. nevekben. Kosztina (1936) nézete szerint az arbor praecox (korai fa) latin kifejezés formálta az utóbbi elnevezést.

Bizáncban perikkium néven ismerték e barackot (Aetius leírása), és ma is prikkia a neve. Különböző utakon ért el a sárgabarack i. sz. 800 körül Nyugat-Európába. Hedrick szerint Itáliának volt meghatározó szerepe, még a 14. század közepén Angliába is innen került át. Észak-Amerikában 1720 után tettek említést róla Virginiában, majd a kaliforniai termesztés San Diego téri útjának köszönhető (1769-ben). Löschnig – Passecker (1952) történeti-etimológiai különbségek alapján három terjedési irányt írt le:

a) északi: Kisázsian át került a Balkánra a barack, pontosabban a kajszi (*caisa*),

b) déli: Örményországon keresztül Szíria, Arábia, Görögország, Olaszország és Észak-Afrika volt az útirány. Ehhez kapcsolódnak a nyugati sárgabarack-termesztő államok, és a szláv országok (orosz, ukrán területek) (*latin praecocus és az arab al-barkuk*), és végül a

c) középső: Közép-Duna-völgy, Németország, Ausztria. Az itteni elterjesztésében nagy szerepet játszottak a rómaiak; a császárkori Pannóniából származó kómagletek is ezt bizonyítják.

Crossa-Raynaud (1961) viszont úgy véli, hogy a sárgabarack inkább Közép-Ázsiából származik, s feltehetően három irányban terjedt szét a világban.

a) Közel- és Közép-Keletre, Egyiptomba és Észak-Afrikába. Ez az ág adhatta a Klabi, a Bodri, az Amor Leuch stb. tuniszi fajtákat csakúgy, mint az oázisok Mes-Mes fajtáját. Ezek apró és korai gyümölcsök; a hidegigény szinte teljes hiánya és önmeddőség jellemzi őket.

b) Görögországi, közép- és dél-európai ág a Földközi-tenger vidékéről halad észak felé és ez adta az olasz fajtákat, meg a francia Nancy, a Royal, a Luizet, az Ampuis, a Rouge de Roussillon típusú fajtát. A jelentős hidegigény jellemző rájuk. Gyümölcsük általában nagy, és ipari feldolgozásra igen alkalmas, többnyire keserű magvúak. Ennek a csoportnak a fajtáit vitték Kaliforniába, Dél-Afrikába és Ausztráliába, majd Dél-Amerikába.

c) Kelet felé egy Észak-Kína felé haladó oldalággal, s az *Armeniaca sibirica* fajtáival együtt. Az ide tartozó barackfajtáknak igen nagy a hidegigénye, jó fagyellenállók. Oroszországba a sárgabarack két úton, egyrészt Nyugat-Európából (a 17. században), másrészt az Krimbe, a Kaukázus vidékére (részben) és Turkesztánba közvetlenül keletről került. Ukrajnában a helyi tengeribarack neve zserdelj vagy zerdeli, ez a perzsa zard-alju (sárga szilva) elnevezésből származik.

A sárgabarack magyarországi elterjedésére már több biztos támpontunk van a legújabb kutatások alapján. Minthogy nálunk nem őshonos faj, a változatos történelmű és nagy népességcserékkel járó Kárpát-medence még régészeti leleteivel is csak kevés bizonyosságot jelent. Aquincum területén talált sárgabarackmag (*Prunus* /A./ *budae*) fajtája vajon képes volt-e tovább élni a honfoglalásig? A balatonszentgyörgyi késő avarkori temető ásataása során talált maglelet vele kapcsolatba hozható-e (9. század) (Sági – Füzes, 1967)? A budai Dísz tér 10. sz. háza kútgyödrében ugyancsak találtak ép kajszimagvakat a 14. századból, de a teljes maganyag ennél sokkal több (P. Erményi, 1975, Gyulai, 2001).

Meghonosodása Magyarországon

Hogyan és kik hozták be a sárgabarackot a magyar államiság korában? – nem tudjuk, csak a névetimológiára és az egykorú feljegyzésekre hagyatkozhatunk. Legelőször a 14. századból származó *Besztercei szöszedetben* találunk említést a „barackról”, majd a 16. századtól kezdve mind sűrűbben fordul elő levelezésekben, tudományos munkákban, háztartási feljegyzésekben. Oláh Miklós érsek 1551-ben Augsburgba barackoltógallyakat kért Nádasdy Tamás sárvári kertjéből. 1575-ben korának legnagyobb kertgazdája, Batthyányi Boldizsár barackoltványokat kért Kávásy Jób boncsodföldi (Zala megye) kertjéből. Estván deák 1554-ben két „szapu” tengeri barackot küld Nádasdy nádorispánnak. Mária királyné még brüsszeli székhelyéről (amikor ott Németalföld kormányzója lett) is magyarországi barackoltógallyakat hozat.

A valódi kajszibarack Magyarországból való elterjedését igazolja a svájci Gesner 1561-ben kiadott *Horti Germaniae* című munkája is, amelyben leírja Woyssel sziléziai polgár kertjét. Itt említi a magyar kajszibarackot, mint amely „magna et optima”, azaz nagy és legjobb. A Magyar kajszit német neve Ungarische Beste, francia neve pedig le Meilleur de Hongrie.

A kor tudományos munkái bőven emlegetik a kajszibarackot. Frankovich Gergely *Hasznos es fölötte szikseges könyv* (Monyokerék, 1588) című könyvében szól a „sárga apró barackról”, Beythe András *Fives könnvében* (Németújvár, 1595) a tengeri barackról tesz említést, amelynek enyvét ecetben olvasztva, var oltására és szemölcsök gyógyítására, magjának olaját pedig himlő ellen használják.

Szerepel a kajszibarack a régi háztartási feljegyzésekben is. Lorántffy Zsuzsanna sárospataki összeírásában olvasható a „barack-liktarium”. A borsi uradalom 1638. évi összeírásában pedig ezt találjuk: „*vagyon különb különféle gyümölcsfa: barack...*”. Bornemissza Anna *Gazdasági naplóiban* (1667–1690) említi az „asszubarack”-ot, Vitnyédi István 1663-ban a költő Zrínyi Miklóstól muraközi „barackz-fiatalok”-at kért. A Kecskeméti Tanács szolgálati jegyzőkönyvében az 1638. évben ez áll: „*Fodor Benedeket Tolnára küldvén barack fiatalokat venni.*” Tolnán ebben az időben 200 török család élt, s nagyon magától értetődő az a következtetés, hogy ők honosították meg Tolnán a nagy gyümölcsű, oltott „kajszit” néven nevezett barackot. Igen bőven foglalkozik – az egyéb gyümölcsfajok mellett – Lippay János, a *Posoni kertjében* (1667) a kajszit és sárgabarackfajtákkal és azok termesztésével. Négy fajtát nevéen is nevez.

Ebben az időben tett utazást Magyarországon Evlia Cselebi török utazó, aki élményeit keleties túlzásokkal felnagyítva és kiszínezve ugyan, de leírta az egyes magyarországi helységek kertkultúráját is. Az elismerés legmagasabb fokán emlékezik meg Pecsevi (Pécs) 7000 szőlőkertjéről, Székesfehérvár ízletes barackjáról, Budin (Buda) kitudó sárga- és őszibarackjáról. Cselebi török történetíró arról is említést tett, hogy Bocskay István fejedelem kertjét török ember művelte, akit csak „*Bocskay emírjének hittak*”.

A 17. században szerte az országban kiterjedt kertgazdálkodás folyt, még a török hódoltság területén is, sokszor éppen a törökök ösztönzésére vagy a tőlük kért gyümölcsfajták meghonosításával. Erre enged következtetni az a tudósítás is, miszerint Pázmány Péter egyenest Törökországból hozatott csemetéket, és oltogatással ő maga is szaporította azokat. A halasi hagyomány szerint a kajszibarackot Kiskunhalason éppen a törökök ösztönzésére kezdték termesztetni.

Érdekes megfigyelni, hogy az alföldi sárgabarack-termesztés ősi helyei mennyire egybeesnek a török hódoltság nagy khász birtokaival (szultáni birtok): Cegléd, Nagykőrös, Kecskemét, Halas, Szeged, Szabadka, Tolna. Figyelemre méltó adat maradt ránk Tiszakécskén ezekből az időkben. Az első kajszibarackadatok a török hódoltság ide-

jéből származnak, amiből arra következtetnek, hogy a törökök hozták be a kajszibarack-csemetékét. Íme a nevezetes tolnai adat: ... A kajszibarack-termesztés ezen a tájon olyan kiterjedt volt, hogy az 1600-as években a kajszibarackdézma elmaradása miatt összehívták Nagykőrös, Cegléd és Abony választott bíróságát is.

A *Neoaquistica Commissio* megemlékezik arról, hogy a törököktől visszafoglalt helyeken sok kertet találtak, tele öreg termő barackfákkal: „A török időben itt nagy és elegendő számú gyümölcskertek voltak, melyeket a vonuló (felszabadító) seregek teljesen elpusztítottak.” Ez a korszak a 17. század végi törökellenes felszabadító háborúkkal és a kuruc–labanc harcokkal zárult le. A harcokkal együtt lehanyaglott az addig élénk és fejlődő gyümölcskultúra is. Hosszú pangás után a 18. század második feléből származó, a sárgabarack szempontjából jelentős, sikeres kezdeményezésekről is tudunk.

Leibitzer János Lócsén írta kertészeti munkáit és ezerszámra nevelte a gyümölcsfaoltványokat. Hét kajszibarackfajtát ismertetett. Winterl Jakab a pesti egyetem növénytan- és vegytanára Pesten „a homokpusztában alapított kertekben a gyümölcskultúrát mindenkinél magasabb fokra emelte”. Tessedik Sámuel, ismert nevű gazdasági apostolunk a XVIII. század végén a Tisza–Körös menti szikre magról kezdett gyümölcsfákat – köztük sárgabarackot is – nevelni, mert a külföldről hozatott oltványok a mostoha viszonyok következtében elpusztultak.

Ugyanilyen küzdelmet kellett a természet nyers erőivel megvívnia a Duna–Tisza köze népének, de nem a szikes talajjal, hanem a 18. század végén megindult futóhomokkal. A barack az alföldi homok gyümölcse – szokták mondani. Ma már kevesen tudják, hogy milyen küzdelmet kellett megvívni, amíg a szőlő és a kajszibarack a többi alföldi gyümölcsfélével együtt úrrá lett a homokon.

„Az 1792. évben Kecskeméten csak két négyszögmérő föld sivány mozgóhomok terület volt” – írja Kiss Ferenc, a sívó homok kemény munkása. – Ez az 1805-i földmérések szerint 13 év alatt hat négyszögmérő földre szaporodott föl. A homokáradat akkoriban egyik napról a másikra tavakat, fákat, sőt erdőket temetett el. A homok megmozdulásának egyik oka a 18. század végén bekövetkezett hétéves apályciklus, de még inkább a nagyarányú birkatartás volt. Ezt a folyamatot csak tovább fokozta a századvég szántóföldi gazdálkodásának nagyarányú kiterjesztése. Feltörték a homokra települt ősgyepeket, kiirtották az erdőségeket, megnyitván a nyugati, északnyugati pusztító szelek útját.

A futóhomok belső-ázsiai méreteket öltő pusztítással fenyegetett. Ekkor azonban az alföldi városok hatalmas erdősítési és kertesítési munkálatokba kezdtek (1807-ben az országgyűlés is foglalkozott a futóhomok veszéllyel). Ennek eredményeként – éppen az elhomokosodott részeken –, mint kitűnő szélfogó, sárgabarackot és szilvát telepítettek ezerszámra. Ez utóbbi sarjadékát később alanyként is használták.

Ezt a hatalmas homokkötési folyamatot csak kiegészítette a 19. század második felének vasútépítési akciója, a fejlődő gyümölcskereskedelmünk, amely megalapozta a magyar kajszibarack-termesztést. A pest–cegléd–szolnoki vonal kecskemét–szegedi szárnyvonalát már 1853-ban megépítették. Az új vaspályán 1–2 nap alatt törődésmentesen lehetett még a nyári gyümölcsöket is Bécsbe, Prágába szállítani.

A 19. század derekától kezdve a magyar sárgabarack története majdnem egybeesett a Duna–Tisza köze baracktermesztésével. Az exportnak köze 90%-át ez a termőtáj adta. A nyári gyümölcsök kereskedelmét a vasutak építése ugrásszerűen fellendítette. Ekkor alakultak és fejlődtek gyors ütemben a kecskeméti, a kőrösi, a szegedi gyümölcs-zöldség kereskedő cégek; tevékenységükre a későbbiekben visszatérünk.

Már korábban fontos szerepet töltöttek be a termelés fejlesztésében a különböző mintakertek, a kertészeti egyesületek és a kertészeti kiállítások, versenyek. A 19. század elején számos francia, belga, német és olasz gyümölcsfajtát – köztük sárgabarackot – hoztak be.

Leibitzer 1798-ban 7 barackfajta leírását közölte. Colin (Esterházy Miklós kismartoni udvari káplánja) gyümölcsészeti munkájában (1802) 8 sárgabarackfajtát mutatott be. Bodor Pál pedig kolozsvári faiskolájában szinte mindenfajta gyümölcsöt nevelt, s árjegyzékében (1812) szerepel a Nagy-féle piros oldalú Mandulabarack vagy Kajszin és a Fekete baratzk vagy Baratzkszilva is.

A század derekán két irányzat küzdött egymással, a fajtagyűjtők és Entz Ferenc „kevés, de kipróbált fajtát” propagáló irányzata. Amíg a kor divatjának megfelelően termesztőink nagy része kedvtelésből tömegesen hozatta meg az olasz és a francia barackfajtákat, Entz ezek közül mindössze csak a Kis korai kajszit, a Nancyt, az Angoumoist, az Ananászt és az Ambróziát ajánlotta és ismertette, viszont annál lelkeőbb apostola volt a hazai őshonos fajtáknak.

Utánózhatalan humorával átköltötte Ádám és Éva paradicsomi történetét. „*Valahára értem, profán pomológ létemre, vajjon mikép csábította el Éva anyánk szegény gáláns urát egy almával. Nem alma volt az, mert annak – akkor még éretlen és fanyar lévén – valahogy csak ellenállandott, bármi sokat ígérő mosollyal nyújtották volna neki, hanem kajszibarack és pedig valószínűs Magyar kajszit, mely mai nap is magva után jobbára egész eredeti jóságában szaporítható, s annak következtében már Ádám korában is szintoly jó volt, mint most.*”

Azt írja, hogy „*Európában Magyarország a kajszibarack valódi hazája.*” Tőle származik a Magyar kajszit első pontos leírása.

Kortársa volt Rakovszky Géza, kocsóci (Trencsén m.) gyümölcsstermesztő, akinek a nagyban termesztésre engedélyezett Rakovszky kajszit köszönhetjük. Magyar Gyula kertészeti tanintézeti tanár és nemesítő, aki a modern magyar gyümölcsstermesztés egyik legalaposabb ismerője volt, a nagyüzemi termesztésre engedélyezett kajszibarackfajták törzskönyvezésével, az egész kajszibarack-problematika alapos és ma is sok részében helytálló elemzésével sokat tett a magyar kajszibarack-stermesztés ügyének.

Bereczki Máté barackkal kapcsolatos tudományos, elsősorban élettani, a fagy kártételével és az alanyok jóságával kapcsolatos megfigyelései értékesek. Említésre méltó a rendkívül éles látású Csókás József kecskeméti kertgazda neve, aki az 1870-es években számos közleményben foglalkozott a sárgabarackfa életével, alanyaival és szaporításával.

A 19. század végén Rudinai Molnár István a községi faiskolák létesítésével, Angyal Dezső pomológiai és kertészeti tanári működésével helyes irányba terelte a magyar sárgabarack stermesztését. 1875-től a filoxéra pusztítása nyomán fellendült az alföldi szőlőstermesztés, s vele együtt mindkét barackfaj stermesztése is.

A fajták kiválogatását és a legértékesebbek törzskönyvezését az 1928-ban alakult Országos Pomológiai Bizottság vállalta fel. A fő fajták a faiskolákban: Ambrózia, Ananász, Blanchet, Borsi rózsza, Bréda, Hankovszky-féle rózsza, Hollandi muskotály, Kancellár, Kecskeméti korai, Késői rózsakajszit, Korai nagy barack, Korai piros, Liabaud, Magyar kajszit, Montgamet, Münd, Nagy cukorbarack, Nagyszombati, Nancy, Onossay kajszit, Óriási kései kajszit, Pirospófás és Rakovszky kajszit.

Értékes nemesítő munkát végzett Hankovszky Zsigmond Kecskeméten, nevéhez fűződik egy rózsabarack kinemesítése. Magyar Gyula, a modern gyümölcsstermesztésünk egyik legalaposabb ismerője, nemesítette és jól ismerte a sárgabarack stermesztési problémáit.

Nem lenne teljes a sárgabarack legújabb kori történetének ismertetése, ha Korponay Gyula (sárgabarack) tájfajta-szelekciót, Szóts Sándor *Kajszibarack-stermesztés* című könyvének útmutatásait, vagy Schilberszky Károlynak a gutaütés kóroktanával kapcsolatos vizsgálatait nem említenénk. Husz Béla pedig kimutatta a *Verticillium albo-atrum* szerepét a fák pusztulásában.

Meg kell még emlékezni Schilberszky Károly egyetemi tanárról, aki a kajszibarack-gutaütés kóroktanával kapcsolatos vizsgálataival európai viszonylatban is elismerést szerzett. A felsorolás nem szakadt meg, Nyujtó Ferenc a nemesítésben, Klement Zoltán pedig a gutaütés kóroktanának tisztázásában alkotott maradandót.

A kecskeméti kajszis múltja

A Duna–Tisza köze (9200 km²) homoktalajának kiterjedése (kb. 70%-os arányban), természetes növénytakarója és állatvilága adottság, mint az is, hogy a 18–19. sz.-i természeti állapot átfarmálását a szerencsés véletlenek sora segítette. Zólyomi akadémikus készítette történeti-földrajzi térkép jelzi, hogy a Duna–Tisza közén a Duna medréből kifútt homokon megtelepült gyepvegetáció megvolt a honfoglalás idején (is). A szél formálta mozgó homokfelszín sokfelé a csernozjom talaj termékeny foltjait, réti gyepet fedett be, majd másutt a mélyedésekben az alkálikus víz hatására darázsok halmozódott fel, vagyis bukácsodott a táj. A homokfelszín azonban egy új asszociációt, társulást is teremtett, a fehér nyáras-borókásokat (maradványai Bugacon és Tatárszentgyörgyön található). Ahol meg homoki tölgyesek, magyar kőriserdők voltak – és hosszú ideig díszlettek, a dunai homok mésztartalma kilúgozódott, s a gyengén savas homok egészen más életfeltételeket teremtett. Nagykőrös környékén, kisebb részben Kecskemét határában is, rátalálhatunk erre a tölgyesek átfarmált talajtípusra, mintegy szigeten – más kémiai sajátosságú homok és homokvilág született.

1075-ben I. Géza király adományozó oklevele már Felső-Alpáron szőlőket említ, amely a garamszentbenedeki bencés apátság birtoka volt, akárcsak a homoki szőlők Csongrád városánál. Az Árpád-kor után, 1439-ben Erzsébet királyné a várost Csongráddal együtt 2500 aranyért elzálogosította a Káthai testvéreknek, így megszűnt a két város koronabirtok lenni. A tatárdúlás, majd az 1541–1686 közötti török uralom, továbbá évszázadokon át a seregek vonulása és pusztítása, olykor súlyos dög és tűzvészek károsan hatottak a szőlő- és gyümölcskultúrára. E városok határát, földművelési és állattartási szokásait, valamint a környezetet külön nem terhelték egyéb tényezők, mivel a kunok már legalább 200 éve jelen voltak. S mint állattartó népcsoport, főleg a birkalegelőknek alkalmas gyepet tüllegeltetve indították el a homokfelszín lecsupaszkodását. Meglepőnek tűnik az a közhely, hogy a pusztá, a vadvíz, az ingovány és a szik elhatalmasodása mind a török számlájára írható. Ezt a tévhitet még Erdei Ferenc is átvette a *Futóhomok*ban. Ő írta a következőt is, ami végképp nem fogadható el: „A Duna-Tisza köze török előtti története csak a tájnak története.” (14. o.).

A két város elzálogosítása történetük, határhasználatuk hasonlóságát is jelentette, illetve kölcsönhatást teremtett. Szőlő és gyümölcs tekintetében bizonyosan, hiszen a garamszentbenedeki bencés apátság alpári birtoka csak a Csongrád-Ellésmonostor szőlőgazdasága alapján értelmezhető. Kecskemét legrégebbi szőlőfajtái is onnan kerültek Kecskemét határába. Mint a következők: Basaszőlő, Cigányszőlő, Fehér Bajor, Fekete Bajor, Furkószőlő, Gyöngyszőlő, Kadarka, Karmazsin, Kesely Kecseksöcsű, Piros Dinka, Rácfekete, Rothadó fehér, Rugós Kadarka, Szegedi fehér, Tóth fekete és Török mazsola (Bende 246. o.). A 16–17. században még egyetlen esetben figyelhető meg csongrádi hatás Kecskeméten, amikor a Pozsony-Szentgyörgy-hegy szőlőfajtái ugyancsak megjelentek a kecskeméti homokon. Mára nagyon kevés maradt belőlük a Csongrád-Öregszőlők Agyagosúti szőlőiben. A sárgabarack, illetve a török időkben már a kajszibarack épp Kecskemétről került Csongrádra, a szőlőkultúrából már csak kevésbé ismert fogások származtak Kecskemétre (pl. hevenk típusú szőlőeltartás, mazsolázás a töppedt szemekkel stb.).

A 16. században tengeribarack és Woyszel Magyar kajszija már volt az Alföldön. Érdemes a török kajsziz hazai meghonosodását is bemutatni. A török birtokolta területen Tolna, Kecskemét és változó hovatartozású Gönc volt a kajszik első természethelyei. A török specialista, kajszikutató Asma írta 2000-ben megjelent *Kajisi yetiştiriciliği* (Termesztett kajsziz) című könyvében, de újból szóba hozta egy másikban is Asma professzor (2002) *Mişmiş*-ben (Tengeribarack) fontos adatot közölt török levéltári források felhasználásával.

Nevezetesen, a török nemesítő említi Evlia Cselebi feljegyzését, nevezetesen, hogy 1661 táján már Malatyában és Magyarországon, Tolna városában művelni kezdték a kajszit. Úgy informálták a török utazót „*a birodalmi emberek, hogy a távoli országba 1541 után hozták az első oltóvesszőket. A Dunán a török hivatalnokokat szállító flottilla katonái hagyták Tolna városában az első oltóvesszőket.*”

A honosítása biztosan sikerült, mert később szintén, mint protestánssá lett hely (fokozott gazdasági szabadságot élveztek a török uralom alatt), Kecskemét is meghonosította a kajszit – egy évszázaddal később. K. Gesner *Horti Germaniae*-ban (1561) a kajszit „*magna et optima*” jelzővel illeti, de ennek a magja keserű, nem lehet az igazi kajsziz, inkább valamelyik Rózsabarack. Nagyon becses forrást idéz Szabó Kálmán. 1638. évi szolgálati jegyzőkönyvben olvasható: „*Fodor Benedeket Tolnára küldvén barack fiatalokat venni, költött dénár 20.*” Előbb nem lehetett, mert 1598 októberében, amikor Ahmed pasát Szulejmán pasa váltotta a budai székben, Kun János kecskeméti bíró fél zsák almát, 11 pint bort és cseresznyét vitt Budára, vagyis barackot még nem... „*Imen azután eljutott az Kiskunhalasra, majd pedig Göncre is!*” (Ugyanis a királyi adószedők az Alföldre is lemerészkedtek, s hozták-vitték az adót, s a terményeket...)

Viszont Lippay a *Posoni kertben* (1667) már 4, majd később Leibitzer 7 sárgabarackfaját ismertetett. Két évszázad alatt igazi hungaricum lett, Entz lelkesen is írta: „*Valahára értem profán pomológ létemre, vajjon mikép csábította el Éva anyánk szegény gáláns urát egy almával. Nem alma volt az, mert annak valahogy csak ellenállandott, bármi sokat ígérő mosollyal nyújtottak volna neki, hanem kajszibarack és pedig valóságos Magyar kajsziz, mely a mai nap is magva után jobbára egész eredeti jóságában szaporítható, s annak következtében már Ádám korában is szintoly jó volt, mint most.*”

A források szerint a legrégebbi gyümölcsösök Kecskeméten a Kőrösi-, Vacszi- és Budai-hegyek részben (1270–1370 között) alakultak ki, de a nagy lendületet a futóhomokot megregulázandó szőlő adta. A kun pusztákon „*elhomokosodása*” ütemét érzékelteti, hogy 1790-ben Kecskemét határának 1/6-a és 1815-ben pedig 5/6-a homok áldozata lett, pedig már nem volt török és a Kiskunság három széke (Halasi, Mizsei és Kecskeméti) 1719-ben 42.896 kh szőlőt birtokolt a Duna–Tisza közén. Ahol megkötötték a homokot szőlővel, gyümölcs-csel, csak szigetek voltak a homoktengerben. A 18. századi homokveszedelemnek semmi köze nem volt a törökhöz. Annál inkább van szerepe a visszatelepülő kunok módfelett nagy állattartó életformájának és a klímaváltozásnak (kis jégkorszak periódusa).

Már II. József 1788-ban sürgette a homok megkötését. Az 1807. évi XX. tc. kötelezővé tette a homok megkötését. 1791-ben már 21 nmf. (1.465 km²) lett hasznavehetetlenné a Duna–Tisza közén, ebből 12 nmf. (837 km²) Kecskemét határába esett. 1792–1805 között további 2 nmf.-nyi (140 km²) homokterület 6 nmf.-del (419 km²) tovább nőtt. 1817-ben homok már a szántását is megtiltották Matkópusztán. 1825-ben Kecskemét határát 10 szakaszra osztották; a fehér, sárga, vörös és barna homokra ajánlották a szőlőt és gyümölcsösöt! Így indult meg a „*posza avagy fosóhomok*” megszelídítése, aminek végén a futóhomok valóban aranyhomokká vált (vö. Szabó 1934). A híre messzire eljutott, ezért a 18. században Grassalkovich Antal hg. kecskeméti fákból létesített gyümölcsösöt a belga királynak.

A bokrok kiirtása, a legeltetés nagy állatsapatokkal és a homok szántónak való fel-törése súlyos károkat okozott a tájban. Ráadásul ebben a periódusban száraz és hideg időszak köszöntött a Kárpát-medencére (ún. kis jégkorszak). 1792-ben Ballószögön erdőt telepítettek, 1812-ben Csalánostóban is már szőlőnek mérik ki a homokot. Így 1810–1840 között 1600 kh szőlőnek, 1913-ban már 5000 kh, majd az 1930-as években elérte a 12 ezer kh-t. 4074 kh erdőnek szánt terület is kiosztásra került (Bende 1934).

De azért a változás elég lassú volt, ebben az időszakban beszéltek az emberek Csongrádon az „alpári esőről”, ami a homokverést jelentette, és még az 1950-es években is jelentkezett. Bizonyosan a 18–19. századi magyarázat a gazdák körében is módosult, ugyanis erdőégetés és -irtás, túllegetetés, vadvizek lecsapolása nem volt etnospecifikus (a törökök miatti). Viszont a felparcellázott, betelepített és megszelídített homokon a szőlőkben a csöszök sok munkát találtak, mert „a deákok a fiatal szőlőhajtásokat és gyümölcsfák ágait letörik, letapogják.” Pedig más szőlőtőkéjének, gyümölcsfájának kivágásáért, a termés meglopásáért fizikai büntetés járt (megvesszőzés), máskor enyhébb esetben meg pénzbüntetés (Szabó, 29. o.).

A szőlőbeli gyümölcsfák tekintélyes bevételt biztosítottak; volt olyan vélemény, hogy többet hoztak a gazdáknak, mint maga a szőlő. Wellmann, Für és mások szerint a 17. századtól növekvő szerepet játszottak a fák a Duna–Tisza köze homokján. Ugyanis minden földesúri tiltás dacára gyümölcsfákat telepítettek a szőlőkbe, ami nem adózott. A két kultúra kedveltségét a gazdasági előnyökön túl az is növelte, hogy a kétszintes termesztésben a szőlő, mint cserjeszint és a fák, mint lombkoronás szint nagyobb védelemet biztosított a tavaszi fagyok ellen, mint a puszta homokfelszín. Okkal írta Erdei: „A gyümölcsstermelés mindhárom helyen (Cegléden, Nagykőrösön és Kecskeméten) hosszú időn keresztül a szőlő tartozéka volt... ebben messze elől járt Kecskemét.” Mint Für Lajos a monográfiájában kimutatta, a város körül egy hold szőlőben átlag 80–90 db gyümölcsfa is volt, meghaladva a másik két várost és Szegedet. A '30-as években azonban a fák száma lecsökkent, ugyanis mint árnyék és művelési akadály – a szőlő sikeres termesztését gátolták.

A homokmegkötési program 2. szakasza szinte egybeesett a folyók és a belvíz-szabályozási munkálatokkal. „A homok segítette a szőlő- és gyümölcsstermelés kifejlődését, a kerti kultúra pedig bőven buzogó forrása lett mindhárom város társadalmában a fölemelkedésnek és a polgárosodásnak.” (Erdei, 75. o.) A kertek terményei különleges termékek. A táj ízén kívül egyéni kezek munkája van bennük; a termelői szándék, tervszerűség és műgond jelentkezik a termelésben. A szegedi paprika, a makói hagyma, a kecskeméti barack, a kőrösi meggy, a tokaji bor vagy a harleemi tulipán márkája egy-egy szerzői jogot véd – írta Erdei a *Futóhomok*-ban (120. o.). A gyümölcsstermelés a három városban hosszú időn keresztül a szőlő társa volt, és ebben a formában a kőrösi meggy vitte a legtöbbre (124. o.).

A két világháború közötti időszakban egy-két árucikkben szinte korlátlan lehetőséget észlelt a szociológia (nyári alma, barack, meggy), más cikkeknel viszont súlyos zavarok jelentkeztek a hektikus termelés miatt (uborka, saláta, szőlő, bor). Úgy vélte Erdei, hogy csak úgy küzdheti át rajtuk magát a termelés, ha megtanulja a fegyelmet, egységes irányítást és rugalmas alkalmazkodást a piac kívánalmaihoz. (Ez mára is érvényes...) A szabad versengés idején megtalálta a három város a legjobb utakat, most az irányítás és alkalmazkodás idején is meg kell találnia a legjobb szervezeti formákat, mert nincs más közösség ebben az országban, amely ezt több reménnyel megkísérelhetné, mint a mezővárosok (124–125. o.). Téves elképzelések vannak arról, hogy Kecskemét hírét milyen társadalmi réteg alapozta meg, pedig 1930-ban a kecskeméti lakosságnak csak 22%-a volt őstermelő, 43%-a ipari foglalkozású... a tisztviselők és a szabadfoglalkozásúak is igen sokat tettek ezért a hírnévért.

Ennek ellenére Móricz riportja már vészjósló helyzetet sejtet a kecskeméti piacról. Az Est-ben írta 1932-ben: „Szőlő szőlő, csengő barack és mosolygó alma... A szőlő is keserűket mond, a barack szomorúan cseng, a mosolygó alma pedig már önmagán mosolyog...” S Erdei is úgy látta a piacot, mint ahol a gazdák nem akarnának tudomást venni a kedvezőtlen viszonyokról. „A hajnali sötétség lélegzetállító jelenéssel fogadja az érkezőt. A tornyok közti térségre végeláthatatlan sorban ömlenek a kocsik százai és ezrei. Tanyai és szőlőbeli népek hozzák a barackot. A sötétben apró mécsesek imbolyognak, s udvaraikban kosarak, kocsik, emberek és lovak formálódnak ki. Illetődött csendben forgolódnak és suttognak a kereskedők... Semmi sem látszik abból, hol tavaly jég verte el a termést, hogy tüdővészben és a tej hiánya miatt halt meg a kisgyerek, hogy akik a barackot hozzák, mezítlábas tanyai magyarok, akiknek ebből a barackból készül az első új csizma, és hogy ki tudja, jut-e még belőle iskolapénzre is a gyerekeknek. Semmi sem látszik mindebből, olyan az egész, mint a varázslat.” (Erdei, 83. o.)

„Kifogyhatatlan bőséggel kínálja Kecskemét mindazt, ami szem-szájnak ingere: a fejedelmi itallá emelt barackpálinkát – üvegjén tovább kísért a város köveinek nyugtalanító bája –, hamvasan illatozó barackot és a homok és a napsütés ízeivel ékes borokat: Zöltszilvánit, Rizlinget, Kadarkát.” (84. o.) Valahol azonban mégis az itteni emberek véleményét igazolta Kecskemét fejlődése és az emberek gazdasági helyzete. A biztonságos fejlődésű társadalom figyelemre méltó teljesítményeket produkált. Kecskemét az 1927–34. évek átlagában kivitt évente 71.000 q gyümölcsöt, ami 2.508.000 pengő bevételt hozott a városnak. Azokban az években pedig az összes magyar gyümölcskivitelnek 40,6%-át, baracknak 63,6%-át, meggynek 60,1%-át Kecskemét szolgáltatta. (Erdei, 87. o.)

Jól látta Erdei, hogy a három városban rétegeződött a valamikori felszabadult jobbágy. A polgárgazda, a gyümölcsös- és szőlősgazda és a parasztgazda – mást jelent, mint a dunántúli kisgazda. Sőt a kertészkedés a Duna–Tisza közén sokkal szélesebb társadalmi réteg foglalkozását jellemezte, akár kizárólagos, akár kiegészítő tevékenység keretében. Belterjes, piaca termelői gazdák lettek nagy számban a helybeliek; Kecskeméten és Cegléden gyümölcsöt termeltek, Nagykőrösön inkább zöldséget. (111. o.)

Mit jelentett a barack a kecskeméti, a Kecskemét környéki települések, továbbá a részben vagy teljesen a homokon virágzó, egykori mezővárosoknak (Cegléd, Nagykőrös, Lajosmizse, Kiskunhalas, továbbá Jánoshalma és Kiskőrös)? Piacai olyan nagy arányban részesedtek a hazai gyümölcs- és zöldségkivitelünkből, hogy mellettük a többi régió piacai alig jutottak szóhoz. Magyarország friss gyümölcskiviteléből a kecskeméti sárgabarack 1909-ben 27,5; 1910-ben 19,7; 1911-ben 18,0; 1912-ben 17,7; 1927-ben 27,2; 1928-ban 32,7; 1929-ben 24,0; 1930-ban 24,5; 1931-ben 24,6; 1932-ben 36,1; 1933-ban 41,1 és 1934-ben 42,8%-kal részesedett (átlagban 28%).

Vagyis Kecskemét piaca egymaga adta a magyar sárgabarack-kivitelnek a 63,6%-át, de meggyből is a 60%-ot. Az exporthoz kell számítani a belföldi forgalmat, ami az egész kecskeméti felhozatalnak 1/4 részét teszi ki, továbbá a konzervgyári feldolgozásra kerülő árut, ami legalább ugyanannyi – írta Bende a '30-as években. Ekkora forgalom évi 2–3.000 vagonos árufelhozatalt jelentett, ami 1927–1934 között átlagában évente 2 millió 600 ezer pengőt hozott a városnak. Persze voltak nehéz évek időjárási vagy piaci okokból; hol „a kevés”, hol „a sok” okozta a bajokat. 1935-ben mindent elvert a jég, de az 1936-i bőséges terméstről legendák szóltak, ami valóban kipótolta az előző évi károkat. Jobb években naponta 60–80 vagon barack indult német területekre, a csomagoló üzemekben három és fél ezer ember dolgozott... Egy hatéves fa akár két, két és fél mázsát is termelt, azaz egyetlen fa tiszta bevétele 80–100 P volt (126. o.), amikor kb. 8 P/\$ kurzussal lehetett számolni...

A nagy kereskedőcsaládok, mint Almássy, Tóth, Kovács, Molnár, Párizs és Szellő tevékenységét sem kicsinyítve, az igazán nagy kereskedők zsidók voltak, így Benedek,

Feldmayer, Grosshaus, Löwy, Rosenfeld, Steinfeld cégei kialakították a kecskeméti gyümölcs hazai és külföldi piacát (129–130. o.). Viszont a kistermelők, vagy kiegészítőleg piacozó városiak és környékbeliek adhatták a két világháború közötti piaci forgalom negyedét-harmadát, ami ugyancsak számottevő. E részesedés megmaradt a '60-as évek elejéig. Tehát megállapítható, hogy a piaci volumen a nagy kereskedelmi cégek, társulások képviselték, de a kecskeméti piac – néprajzi és szociológiai értelemben – arculatát a kistermelői piac alakította ki.

Bende (1929) szerint 1886–1896 között 7.887.183 tót (671.110 kerek) kosár, 1896–1906 között 9.567.530 tót (vagy 319.086 kerek) kosár és 1906–1911 között 9.614.394 tót (vagy 310.114 kerek) kosár barack „fordult meg” a helyi piacon. Ez idő tájt egy hold szőlőgyümölcs tiszta jövedelme 280 frt. 60 kr. volt, és a rozsé csak 10 frt. 50 kr. Természetes következménye lett a sárgabarack (főleg ekkor már a Rózsabarack) művelésének. 1894-ben rekordtermést jegyeztek fel, sosem főztek annyi pálinkát, mint akkor. Egy mázsa barack 5–6 K-ért kelt el, de egy rossz termőévben (pl. 1903-ban) 20–30 K/q áron is értékesült.

A fokozott kereslet esetén a többlet „levetésére” a párlatkészítés látszott a legjobb módszernek, kitűnő kisüsti pálinkák készültek Kecskeméten, mert a nyersanyag is kiváló volt, a cefrézésben pedig a másfél évszázados tapasztalat élt tovább. A piac és a termés valamilyen mértékű feldolgozása csak részben biztosított megoldást, így az akkor igen korszerű és preferált szállítási eszköz – a vasút – szerepe igazolható. 1853. szeptember 3-án a Cegléd–Kiskunfélegyháza, 1895. október 26-án a Kecskemét–Fülöpszállás, 1896. október 3-án a Kecskemét–Tiszaug és 1904. december 22-én a Kecskemét–Lajosmizse vonalakat építették ki, az export szempontjából a Budapest–Szeged–Temesvár vonal lett a legfontosabb. A közúti hálózat jóval később fejlődött ki, az első kőutat Kecskemét–Nagykörös között, pl. csak 1876. július 31-én adták át.

A nagy hírű kecskeméti barackpiac ismert politikai személyeket is látogatásra készítetett. Tallián Béla földművelési miniszter a kecskeméti éjjeli piacot meglátogatva nyilatkozta. *„Az egész világ elismeri, hogy izre, zamatra nézve a kecskeméti baracknak nincsen párja, csak a konzervgyárak nem szeretik, mert a húsa nem fehér, hanem sárga.”* (Bende, 79. o.) Móricz Zsigmond Az *Est* lapjain hasonló értelemben írt az itteni piacról, de a kőrösi és ceglédi árusokról is. Végül a gyári gyümölcsfeldolgozók indították el a sárgabarack fajtaváltása folyamatát, ami után a kecskeméti táj egyre nehezebb helyzetbe került; ezt a politikai és gazdasági változások is tetézték.

A Trianon utáni ország nemcsak a határok változása miatt vált sorsfordítóvá, hanem hogy a sokféle fajta eltérő ökológiai igényei következtében új természetközvetek formálódtak a főváros környékén, Fejérben, Tolnában, a Balaton környékén és Hevesben. A szinte „csipkerózsika álmát alvó” harmadik török kori kajszitermesztő hely, Gönc jelentősége a tavaszi virágzáskori fagyok gyakoribbá válása után értékelődött fel (ugyanis 2 héttel később van ott a virágzás). De ez már napjaink története. Ennek elemzése előtt azonban szükséges emlékeztetni a szakmai problémákra is, ami oda vezetett, hogy Kecskemét a többszörös szorításában, továbbá a gazdasági-társadalmi változások miatt – nem volt képes megőrizni vezető helyét.

Például merőben más viszonyok között Hajagos Illés polgármester a szőlő- és gyümölcsstermesztést érintő fontos intézkedéseket tudott hozni, bár tegyük hozzá, az 1960-as évek 1985-ig jóval kedvezőbb jövőt ígértek a kecskeméti baracknak, mint amit a rendszerváltással elkezdődött „mélyrepülés” korszaka hozott. Mivel a világ sárgabarack-termesztésében meghatározó jelentőségű Törökország fejlődése hasonló hazánkéhoz, egy másik írásban szükségesnek látszik bemutatni, hogy Malatya és környéke miként tudott a 21. századi világhatármező központjává válni (részesedése kb. 26%)!

Új bajok és megoldatlan nehézségek – máig...

Hajagos polgármester 1856. július 28-i rendelete nyomán létesült egy városi szőlő- és gyümölcsfaiskola, majd további egyesületi-vállalkozási fajtaszaporító telepek, s ezek döntő hatást gyakoroltak a város kertkultúrájának a fejlődésére. A kecskeméti szőlő- és gyümölcsstermesztésnek másik sajátossága volt, hogy akik a legtöbb kockázatot vállalták, mintakerteket létesítettek, a város felső-középosztálybeli és módosabb tisztviselői, szabadfoglalkozású polgárai köréből kerültek ki. A szőlőterület a gyümölcsfákkal csak a városföldi határrészre nem terjedt ki, így a szinte összefüggővé vált kertészeti övezetben a növény-egészségügyi gondok is egyre fenyegetőbbé lettek. Mivel nagy természetörégió alakult ki, a kártevők és kórokozók egyre nagyobb problémát jelentettek. A kétszintes szőlő- és gyümölcsstermesztés – igaz kisüzemi forma volt –, de a fagy és az aszály elleni védekezésben hatékony módszerek bizonyultak.

Az Első Kecskeméti Szőlő- és Gyümölcsstermelő Szövetkezet (1896), majd a Kecskeméti Szőlősgazdák Egyesületének Telepe (1918) s a Kecskeméti Faiskola és Magtermelő Rt. (1921) 12 sárgabarackfajtát szaporított. Mára azonban itt matuzsálemi korú fákkal már csak elvétve találkozhatunk utak mellett, szórványokban és tanyaudvarban. A sárgabarack termés hasznosítását az Első Kecskeméti Konzervgyár (1901) és a Platter János-féle Konzervgyár (1892) legalább annyira segítette, mint a bor korszerű tárolására alakult pinceszövetkezetek.

Érdekes azonban a szőlőben jelentkező bajokat sorra venni, ami e kiváló gyümölcsünk jelentőségét megemelte. 1869-ben *lombrágó hernyó inváziója* pusztította a fákat és szőlőket, 1875-ben a *lisztharmat*, 1884-ben *levél-peronoszpóra* kártételt észleltek a kecskemétiéknél. 1891-ben *fakórothadás* lépett fel, 1894-ben a *szőlómoly* s 1909-ben pedig a *fürtperonoszpóra* okozott tetemes termés kiesést a szőlőkben. A szőlő- és gyümölcs növények kölcsönhatás eredményeként a mesterségesen létrehozott kultúrvegetációban ugyanis a fás, kiterjedt cserjeszintű társulásban az ökológiai és gazdasági kockázatsökkentő módszer, mint hatásos eszköz volt, a sárgabarack súlya pedig egyre növekedett.

A szőlő-gyümölcs kultúra fejlődését az 1865-ben rendezett nagy *termékkiállítás* orientálta, amely alkalom volt a későbbiekben előadásokkal, fórumokkal is segíteni a termelőket. Rendszeresen 15–20 alma- és körtefajta, sőt egyes termelők kiváló cseresznye-, őszibarack-, sárgabarack-, meggy-, dió- és birsfajtái élénk érdeklődést váltottak ki a termelők körében. A minőségi termelést segítették a *gyümölcsbíráló gyűlések* és *borversenyek* is. De egyre több sárgabarackfajtát telepítettek, a Rózsabarack, a Korai piros, a Nancy, Ambrózia és Ananász barack, az Üllői csúcsos (Erős-féle), a Holub cukor, a Brédai, továbbá az igazi kajszik és a Majombarack kínálatát ugyancsak nagyban bővítették (Szóts, 1941).

Amikor előbb a szőlőt, majd a barackot is egyre több különféle betegségek, kártevők és termesztési nehézségek sújtották, mindkét kultúrában a nemesítők nemzetközi híré eredményeket értek el. Főként Mathiász János (1838–1921) – a szőlőnemesítő, Katona Zsigmond (1828–1902) – az ampelográfus és pomológus, Hankovszky Zsigmond (1864–1949) – a barack- és gyümölcsnemesítő, Weber Ede (1843–1935) – Helvécia alapítója, egyben szőlőtermesztő, majd a három várost érintően – Csókás József (1824–1905) – szőlő- és gyümölcsstermesztő, nemesítő és az Unghváryak (László: 1856–1919; József: 1864–1933) hatása nagy volt a kecskeméti barack sorsára. E korszakról Gesztelyi Nagy László *A homok hőseinek* könyvet is szentelt, mint ahogy Katona Zsigmond korábban a kecskeméti gyümölcsfajtáknak.

Szóts (1941) könyve az utolsó békeévig mutatta be a magyar sárgabarack termesztésének jellemzőit, amit Nyujtó-Tomcsányi (1959) munkája kiegészített. 1935–1951 között mind az országos, mind a kecskeméti fakataszter a barackstermesztés visszaesését mutatta, s az 1940. és 1942. évi szigorú tél meggyorsította a sárgabarack új termőhelyeinek a keresését.

Három részletes statisztikai felmérés készült Magyarországon, s Kecskemét sárgabarack-fa-állománya csökkenő arányt jelez: 1895-ben 29,5%-a, 1935-ben 25,2%-a és 1959-ben 18,9%-a mára súlyos mértékben csökkent. 1959-ben 152.292 db barackfát irtak össze, 1985 után már a városi és környékbeli szövetkezetek ültetvényei sem maradtak meg, így a Homok-haza egyik záróképe a sárgabarack termesztésének tragikus állapotát megrázó képben érzékeltette. Pedig Nyujtó–Tomcsányi (1959), majd Nyujtó–Surányi (1981) vagy Frigyesi (1986) szemlemunkái kedvezőbb jövőt prognosztizáltak az itteni természetnek, de mára Bács-Kiskun megye sem képes meghatározó szerepet betölteni a természetben.

A fajták (Ceglédi bíborkajszi C. 244, Ceglédi óriás C. 255, Hetényi rózsza C. 777, Kécskei korai C. 242, Kécskei rózsza C. 671, Kecskeméti rózsza C. 778, Kőrösi rózsza C. 1406, Magyar kajszi C. 235, Mandulakajszi C. 712 és Myrobalán kajszi C. 308) és a sárgabarack főbb alanyai (myrobalán-, tengeribarack-, vörösszilva-, természet szilvafajták, barackmandula- és őszibarack-magoncok) mind e homoki természetőtből kerültek ki, elsősorban Nyujtó és munkatársai eredményeként jelentek meg a természetben – és kapcsolatban Kecskeméttel. Igaz, a legjobb sárgabarack-tájfajták és -klónfajták megmaradtak a természetben, a tengeribarack- és myrobalánalanyok döntő hányadát adják az igényeknek, de azóta Matkópusztán, Gerőmajorban és egyéb részeken már alig virágoznak tavasszal barackfák. A házikertekre sem jellemző!

A tájfajta-kutatásoknak két műhelye is volt a Duna–Tisza közén: Cegléd és Szarkás. Nem mellékes az sem, hogy a megye és a város vezetői szívügyüknek tekintették a kecskeméti sárgabarack termesztését. A jelen tanulmány szerzője – akik munkáját, szerepét ismerte – tették a legtöbbet azért, hogy 1985-ben az ISHS Apricot and apricot decline (Sárgabarack és a gutaütése) Szimpózium méltóképp bemutassa a világnak a kecskeméti barackot. A sárgabarack termesztés menedzselésében, kutatásában és fejlesztésében a következők említendőek meg (1950-től): Bolyó István, Brózik Sándor, Brunner Tamás, Csöbönycsei István, Fazekas István, Gajdócsi István, Hankovszky Zsigmond, Harsányi József, Kecskeméti Jánosné, Kerek Mária Magdolna, Keresztes Ferenc, Klement Zoltán, Kósa Antal, Kovács Ferenc, Mády Rezső, Molnár Lajos, Nyujtó Ferenc, Oppenheim Dezső, Pfenning Gyula, Pintér Erzsébet, Plavec József, Romány Pál, Rozsnyay József, Rozsnyay Zsuzsa, Surányi Dezső, Szögi József, Tomcsányi Pál és Virág Lajos.

Az ökológiai és a gazdasági gondok, s általában is a hazai gyümölcsstermesztés nehéz helyzete dacára e kiváló gyümölcsünknek vitathatatlan helye van a korszerű pálinkatermelésben és -fogyasztásban, de a következő klasszikus ételek is jelzik, igény van a kecskeméti barackra és termékekre. Íme egy kecskeméti barackleves és három római ételkülönlegesség sárgabarack felhasználásával: *Kecskeméti barackleves – római modorban*. A 3 dl baracklevet 2 dl narancslével öntik fel egy levesestálba. 1 dl tejszínt csorgatnak bele, egy csomag hidegen kikeverhető pudringport szórnak bele apránként, és habverővel simára keverik, lehűtik. 30 deka apróra vágott barackkockákat, 1 dl citromlével és fél dl pálinkával locsolják le, majd hidegre teszik. Csak tálalás előtt keverik az ízesített barackot a levesbe. Csészében vagy koktélos poharakban kínálják, citromfűlevelekkel díszítve.

Apicius receptjei. *Sárgabarack tartósítása sósan*. Egy napig a válogatott barackot sós vízbe teszik, majd alaposan letörölgetik és edénybe rakják. Sót és borsikafűvet szór, majd ecetet öntenek rá. *Római előétel*. Az apró szemű barackot kimagozva hideg vízbe merítették. Borsot, szárított mentát garummal megöntve, mézzel, aszúborral, borral és ecettel készült fűszeres levet a serpenyőben a felezett barackra öntik. Kevés olíva hozzáadása után lassan felfőzik, majd keményítőliszttel sűrítik be. *Sertéshús sárgabarackkal*. 75 deka apróra vágott lapockát gyöngyhagymával olajban forgatják össze, majd aszút öntenek alá. Fűszere: koriander, kömény, menta, kapor, húslevet és mézet is adnak hozzá. Felforraltva 35 deka kimagozott sárgabarackot adnak hozzá. Főtt árpagönggyel tálalták.

Irodalom

- Bende L. 1929. *A kecskeméti szőlő- és gyümölcsstermelés fejlődéstörténete*. Közlöny- és Lapkiadó Váll., Kecskemét
- Erdei F. 1937. *Futóhomok. A Duna–Tisza köz földje és népe*. Athenaeum, Bp.
- Erdei F. 1938. *Parasztok*. Athenaeum, Bp.
- Erdei F. 1939. *Magyar város*. Athenaeum, Bp.
- Erdei F. 1940. *Magyar falu*. Athenaeum, Bp.
- Erdei F. 1942. *Magyar tanyák*. Athenaeum, Bp.
- Frigyesi F. 1986. *Past and future of the apricot of Kecskemét*. Acta Hort. Hague 192: 453–457.
- Für L. 1983. *Kertes tanyák a futóhomokon* (Tájtörténeti tanulmány). Akadémiai, Bp.
- Füzi L. (szerk.) 1998. *Homok-haza*. Forrás, Kecskemét.
- Gesztelyi Nagy L. 1938. *A homok hősei*. Szerző kiadása, Kecskemét
- Katona Zs. 1885. *Kecskemét és vidékén termelt gyümölcsök osztályozott jegyzése: alma, körte, szilva*. Kecskemét Vid. Gazd. Egyes., Kecskemét
- Kovács F. 1948. *Jövedelmező kajszi termesztés*. Petőfi Nyomda, Kecskemét
- Molnár L. 1999. *Kajszi termesztés képekben*. Acrux, Kecskemét
- Novák L. 1986. *A három város*. Gondolat, Bp.
- Nyujtó F.–Surányi D. 1981. *Kajszi barack*. Mezőgazdasági, Bp.
- Nyujtó F.–Tomcsányi P. 1959. *A kajszi barack és termesztése*. Mezőgazdasági, Bp.
- Orosz T. 1958. *A kajszi termesztése*. Mezőgazdasági, Bp.
- Pénzes B.–Szalay L. (szerk.) 2003. *Kajszi*. Mezőgazda, Bp.
- Pfenning Gy. 1989. *Szőlő a Duna–Tisza közén*. Bács-Kiskun Megyei Tanács, Kecskemét
- Surányi D. 2002. *Gyümölcsöző sokféleség*. Akcident Kft., Cegléd
- Surányi D. (többekkel) 2011. *A sárgabarack, Armeniaca vulgaris Mill.* (megjel. alatt)
- Szabó K. 1934. *Kecskemét szőlő- és gyümölcsstermelésének múltja*. Katona József Társ., Kecskemét
- Szóts S. 1941. *Kajszi barack-termelés*. Magyar Gyümölcs, Bp.

Simoncsics Péter

Egyéniség és professzionalizmus

Lotz Jánosról és Weöres Sándorról

Kosztolányi Dezső és József Attila kapcsán

1. Képzeljük el, milyen perspektívái lehettek egy falun nevelődött parasztyereknek a múlt század 20-as éveinek közepén. Iránymutatónak adódik elsőként az évszázados, sőt évezredek hagyomány, hogy „parasztnak paraszt legyen (maradjon) a gyereke is”. És ha máshoz is van tehetsége mint a földműveléshez? Akkor is! Már az ritka kivételnek számított, ha fölsőbb iskolába küldték. Igényesebb, az orruknál messzebb látó gazdák gyerekeiket az akkori középosztály számára alapított polgári iskolába adták, ami szinte szakításszámba ment a hagyományos paraszti étellel, amennyiben a gyerek távolabb került a szülői háztól, rendszerint a közeli kisebb-nagyobb városba, s így elszakadt a gazdaságtól, ahol pedig használni tudták volna már 12 éves korától fogva, s ahogy szokás szerint használták is. A polgári iskola amellet, hogy társadalmi rangot jelentett, mindekelőtt műveltségbeli színvonal-emelkedést ígért, többek között azzal, hogy bevezette diákjait az urbanizáció világába (modern higiénia, közigazgatási ismeretek, könyvelés, piaci ismeretek, banki tranzakciók stb.), ezt követték a gazdafiúknál különböző mezőgazdasági („aranykalászos”) tanfolyamok, melyek végeztével visszatértek szüleik gazdaságába, amelyet nagyjából 20 éves korukra – legalább elméletben – készek voltak a korábbinál magasabb színvonalon vezetni. Kitérő: az általános hadkötelezettség ugyan fönállott, de Lotz János korosztályát még talán nem hívták be katonai szolgálatra, mert betartották a trianoni szerződésben előírt, a hadsereg létszáma vonatkozó korlátozást. A későbbi korosztályokat azonban már igen. A katonaviseltség pedig bizonyos értelemben az „érettség”, az önálló életvitelre, gazdálkodóknál a gazdaság vezetésére való alkalmasság mércéje is volt. Ennek megfelelően mondhatjuk, hogy egy gazdafiú nagyjából 23–25 éves korára lett, lehetett teljesen kész arra, hogy szülei gazdaságát vezesse, hogy a „maga ura lehessen”. Talán ezzel a nemzedékeken keresztül hagyományozódott időbeosztással magyarázható, hogy Lotz János is pontosan ekkorra lett „kész ember”, bölcsészdoktor, illetve készült el élete nagy művével, a *Das ungarische Sprachsystem*mel.

Lotz János szülei világlátott emberek voltak, megjárták Amerikát, ahol fiuk született is. Mindez jele annak, hogy vállalkozóbb szelleműek voltak még a főntebb jellemzett gazdák-nál is, ami megmutatkozott abban, hogy kimagaslóan értelmes fiukat tanítója javaslatára hajlandók voltak a Somogyvámostól „messzinek” számító bonyhádi gimnáziumba adni, mert akkoriban a felekezethez tartozás a mainál erősebb kötelék volt, s evangélikus gimnáziumot közelebb nem találtak. Nemcsak a gimnázium volt messze, hanem időben távoli volt az az életpálya is, amivel egy gimnáziumi érettségi „kecsegtetett”, ami akkoriban csak

„Kedvcsináló” előadás a Lotz János Nyári Diákegyetem 2009. augusztusi előadásait tartalmazó kötet-hez a Deák téri Evangélikus Iskola és Gimnázium könyvtárában 2010. március 11-én

a reménybeli egyetemi tanulmányok „előszobáját” jelentette, és kétségtelen társadalmi presztízse ellenére önmagában semmiféle egzisztenciális garanciát nem ígért. Hogy utána mi következhetett, az Lotz Mártonék perspektívájából, Somogyvámosról alig volt látható. Pedig már mögöttük volt egy nagy vállalkozásuk kudarca, hisz Amerikából szinte üres kézzel tértek haza. És mégis: János fiukat elküldték a bonyhádi gimnáziumba, akinek élet-pályája igazolta merész döntésüket: Lotz János – a magyar és az egyetemes nyelvészetnek vezérlő csillaga lett.

A gimnáziumban végig kitűnő és kitűnően érettségizett Lotz Jánost tanárai, elsősorban osztályfőnöke, magyar- és latintanára, Hajas Béla javaslatára fölvetették az Eötvös Collegiumba, ami eldöntötte jövőjét, hogy középiskolai tanár lesz. Abban az időben, a 20-as évek végén ez biztos kenyérnek, sőt tekintélyes társadalmi rangnak számított, szüleinek sem kellett aggódnia tovább jövője miatt. Annál kevésbé, mert kitűnő tanulmányi előmenetelének köszönhetően továbbra is tandíjmentes volt az ország leghíresebb felsőfokú tanintézetében, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem mellett szatellitaként működő Eötvös Collegiumban. Választása és motivációja, hogy nyelveket, németet és angolt tanul majd az egyetemen, szinte egyenesen következett családi háttéréből, „Ungardeutsch” és „amerikás magyar” eredetéből. Így németül már tudott „von Haus aus”, az angolt viszont, amerikai születése ellenére, tanulnia kellett, hiszen kisgyermekkorában, Amerikában laktuk idején otthon csak németül és magyarul beszéltek, iskoláit meg már idehaza, az I. világháború után a többségében magyar nyelvűvé lett Somogyvámoson kezdte el. A nyelvek miatt választotta tehát a bölcsészetet, de hogy voltaképpen mi is a – tágabb értelemben vett – filológia vagy a – szűkebb értelemben vett – nyelvészet, azzal csak az egyetemen és a Collegiumban találkozott, hiszen korábban, gimnazista korában filológiával vagy nyelvészettel nem is találkozhatott, mert a nyelvészet vagy a filológia, ellentétben a nyelvtannal (nyelvvel, nyelvekkel), nem tartozott a tananyagba, ahogy voltaképpen ma sem tartozik. Nyelvvel, magyar vagy idegen nyelvvel föltehetően magyar- és latintanárának, Hajas Bélának az óráin került intenzív kapcsolatba. Ezek az órákon, amint későbbi pályája tanúsítja, rendkívül kiterjedt és alapos irodalmi műveltséget szerzett, később pedig, egyetemistaként Kosztolányi Dezső magántitkáráként került közvetlen kapcsolatba az élő magyar irodalommal.

2. Lotz János pályájának párhuzamaként adódik, sőt – bizonyos személyes (elsősorban Kosztolányi Dezsőhöz fűződő) kapcsolatok és helyszínek miatt (mindketten a pécsi Erzsébet Egyetemen doktoráltak a 30-as évek végén) – egyenesen ide kívánczik a vele egy évben született Weöres Sándor (1913–1989) pályaválasztása. Weöres Sándor is falusi gyerekként indult az életnek, mint egy Vas megyei földbirtokos és gazdálkodó, kvietált katonatiszt egyetlen fia. A nemesi-polgári otthon, a falusi értelmiség kulturális igényei, különös tekintettel az evangélikus lelkész jól megválogatott könyvtárára, jelentették azt a műveltséget, amelynek talaján nevelkedett a magányos, gyenge fizikumú gyerek, s ezért lett a nyilvános iskolából az otthon biztonságába menekített magántanuló, miután megjárt több iskolát a Dunántúl Csöngéhez közelebb, vagy éppen távolabb eső városaiban, Szombathelyen¹, Pápán és Győrben is. Ebből a viszonylag hányattatott kora ifjúságból

1 Szombathely

*Életem a régi reállal lekvittelt
ehelyütt öt évet. De két tanár pikkelt,
azt mondták, nem érek egy rossz huszas nikkelt
s elüldöztek engem, a lézengő rittert.*
(Weöres I: 479)

is következik, hogy az ő falu életén túlterjedő nyelvi láthatárát a könyvek, az irodalom jelentették. Weöres Sándor úgy szocializálódott, hogy nála a nyelv – irodalom, s az irodalom – nyelv is volt. Egyik interjújában elmondta, hogy a vers, verscsinálás mégsem otthonuk könyvtárszobájában kísérte meg, hanem a mezőn, ahová gazdálkodó apja sokszor kivitte – követ szedni. Kövek gyűjtögetése közben, unaloműzéséppen, meg hogy tevékenységébe valamilyen rendszert vigyen, rigmusokat faragott, melyek később olyan soraiban bukkannak föl mint „*A kő-béka lassan ment...*” vagy „*Szók: kavicsok; függő és lengő mondatok*” (Weöres 1986 I.: 356, ill. II.: 589.). Földbirtokos nemesi (középosztálybeli) család gyermekeként bizonyára korán megtanult ausztriai nevelőnőitől németül, vagy ha svájciak voltak, esetleg még franciául is, bár az ily módon szerzett nyelvismeret megfelelő nyelvi környezet és benne való forgolódás nélkül elsorvad, illetve a tudat alá süllyed, amint valószínűleg az ő esetében is történt, ahogy fent említett hányattatott iskolai pályafutásából következtetni lehet. Míg Lotz Jánost robusztus alkata és életkörülményei arra ösztökélték, hogy környezetéből kiemelkedő eminens diák, vezéregyéniség, „sub auspiciis gubernatoris doctor” legyen, akit kollégiumi társai és barátai *Caesar*nak hívtak, Weöres Sándor egész életében megmaradt magányos, visszahúzódó, „magánakvaló” embernek. A szegényparaszti családból jövő Lotz Jánosnak láthatóan kellett kiválónak lennie mindenben és mindenkor, hogy tandíjmentes legyen, hogy áttörhesse a társadalmi korlátokat, s tehetségéhez méltó küzdőtérre léphessen. Weöres Sándort ettől a versengő léttől megóvta családjának státusza, de neki sem volt könnyű a hagyomány szabta körből való kitörés, noha korán rátalált „hivatására”, a költészetre. Sőt némi túlzással azt lehet mondani, hogy – talán gyermekkori magányossága miatt – soha ki sem is szakadt abból a verbális zsenialitásból, ami úgyszólván az egész emberi nem sajátja nagyjából az iskoláskor kezdetéig. A nemesi-nemzeti műveltség hagyományos értékrendjének csúcán, ezt máig érezhetni, az irodalom és művelői, a költők és az írók állottak. Nem meglepő tehát, hogy az ebbe a hagyományba beleszületett Weöres Sándor korán kezdett verseket írni, 15 éves korában 1928 szeptemberében négy versét közli az *Erő* című ifjúsági lap, amelynek ekkor véletlenül (?) Karácsony Sándor a szerkesztője. Az egyiket – az *Öregek* címűt – Kodály Zoltán meg is zenésíti.² Nem késik az írófejedelem, Kosztolányi Dezső elismerése sem. „*Te, drága csodagyermek, úgy játszol nyelvünk zongoráján, mint kevesen*” írja 1929. szeptember 7-én a 16 éves Weöres Sándornak. Ezzel szemben az ezen a hagyományon kívülről jövő Lotz Jánosnak az iskolai tananyag felől, az évezredek hagyományú latintanítás és -tanulás rendszeres nyelvtana felől kellett megközelíteni a nyelvi világot, amellet természetesen, hogy a tananyag részé volt az irodalmi műveltség is. Summa summarum: Weöres Sándor neveltetésében kevéssé, Lotz Jánoséban viszont nagyon erőteljesen benne volt az iskolában tanított nyelvtani kategorizálás és a nyelvek analitikus megközelítése. Továbbá: Weöres

2 Kitérő: *Erő*nek nevezni egy ifjúsági lapot meglehetősen szokatlannak tűnhet manapság, különösen, ha visszatekintünk kiadásának korára, a XX. századra, amelynek legfőbb „gyengesége” az „erő” kultusza volt. Gondoljunk a nácik „impozáns” éjszakai erődemonstrációira, a moszkvai Vörös tér hasonlóan „impozáns” katonai parádéira tankokkal, rakétákkal, talpat odaverő marsokkal, és aztán gondoljunk a lebombázott Coventryre, Drezdára, Hirosimára, az 1945-ben és 1956-ban a kiégett budapesti házakra, 1968-ban a Prágába bevonuló tankokra és így tovább, azaz arra, hogy hova is vezetett az erőnek ez az eszeveszett kultusza. Nem, nem ez az erő, hanem sokkal inkább az ifjúságnak a jövő méhében rejtő potenciája az: „*Légy egy fűszálon a pici él, / s nagyobb leszel a világ tengelyénél*” (József Attila: *Nem én kiáltok*, 1925). Ilyennek ígérkezett már korán Weöres Sándor és – hozzáteszem – Lotz János is. Ez a címválasztás arra mutat, hogy a XX. század elején még voltak olyan nevelők, akik tisztán látták a nevelés mibenlétét, az ifjúság természetét és jelentőségét. Van abban valami sorsszerű, hogy Karácsony Sándor neve éppen ezzel a folyóirattal és ezzel a címmel forrott össze, holott a folyóiratot címével együtt szerkesztőként ő csak örökölte, de nem ő találta ki.

tényleges nyelvi világa – német nevelőnők ide, francia nevelőnők oda – magyar volt és irodalmi, Lotz viszont születésétől fogva kétnyelvű, német és magyar, és gyakorlati.

3. Lotz János, miután bejárta a Magyarországon bejárható oktatási rendszer összes stációját és a legmagasabb fokon elsajátította a módszeres gondolkodás mesterségét, 23 évesen külföldre, Svédországba került, ahol szembesülnie kellett egyik anyanyelvével, a magyarral, amelynek tanáraként működött – éppen abból a szempontból, hogy miként tegye megközelíthetővé idegenek számára. Tanulmányaiból azt szűrte le, hogy az első látásra kaotikusnak tűnő vizsgálati tárgy, legyen az történelem, nyelv, élő vagy élettelen természet, akármilyen mögött vagy alatt valamilyen rendszernek kell lennie. Kutató tudósi alapállásából kiinduló törekvése az volt, hogy eljusson az érzékelhető káoszról a megérthető rendig. Élete fő művével, magnum opusával, a Stockholmban 1939-ben kiadott *Das ungarische Sprachsystem*mel 26 éves korára már kész volt, amelyhez aztán élete végéig vissza-visszatért. Ez a makacs jobbító törekvés nagyon jellemzi az ő küzdelmes útját a mindennapok káoszából egy időn kívül álló rendezettebb világ felé. Egész oeuvre-jében föllelhető ez a tendencia, amelyet nyelvi vonatkozásban a szabályos és kivételes jelenségek ellentétében lehet megragadni. Lotz János egyforma érdeklődéssel viseltetett a szabályos, és ezért kiszámítható formák és a kiszámíthatatlan kivételek iránt. A nyelvben ezek ellentéte és aránya különösen fontos: a szabályosságok ugyanis lehetővé teszik a nyelv egészének átláthatóvá tételét, s általa egy koherens szabályrendszer, grammatika összeállítását ld. az analógiák, az ismétlődő minták példáját, ami viszont a kivételeket illeti – minthogy a szabályosokhoz képest ezeknek van információtöbblete –, ők teszik életszerűvé, ők tartják életben a nyelvi rendszert. Mitikussá növelve az összevissza felszín és a rendezett mélység ellentétét, és a görögökre gondolva mondhatjuk, hogy a kihívás, ami nyelvtanítóként érte, a káosz és kozmosz ellentétében mutatkozott. A görög *κόσμος* egyik jelentése a 'rend, rendezettség' mellett – tőle nem függetlenül – az 'ékekesség, díszt' is. Jelképes ereje van annak is, hogy a nyelvi rendezettség példájául elemzésének tárgyát éppen József Attila 1923-ban írott szonettkoszorújában, *A Kozmosz énekében* találta meg. A II. világháborúig ez volt a magyar költészetben írott egyetlen szonettkoszorú, és azóta is csak néhány ilyen alkotás született. A szonettkoszorú az európai kultúra görögökét és rómaiakét követő harmadik virágkorának, az itáliai reneszánsznak a poétikai alakzata, amelynek szabályait Lotz első intrádára a következőképpen adja meg:

„I. A szonettkoszorú tizenöt szonett sorozata, amelynek kompozíciós szabályai a következők:

(a) Az első tizenhárom szonett utolsó sora megismétlődik a következő szonett első soraként, és a tizennegyedik szonett utolsó sora azonos az első szonett első sorával;

(b) Az utolsó szonett (az ún. mesterszonett) az előző tizennégy szonett – a szonettek sorrendjében összeállított – kezdősoraiból áll. Ez a szonettkoszorú leírásának szokásos módja.

II. De a mesterszonettet is lehet a leírás alapjának tekinteni (ez a megközelítés a mesterszonettnek a mű egészében betöltött központi szerepét hangsúlyozza):

(a) Egy-itt mesterszonettnek nevezett – szonett minden sorához egy másik szonett (alapszonett) kapcsolódik, s ezek a mesterszonett sorainak sorrendjében megelőzik a mesterszonettet.

(b) Az alapszonettek közti összekötő kapocs az, hogy mindegyikük első sora a megelőző utolsó sorának ismétlése. Az első szonett első sora azonos a tizennegyedik szonett utolsó sorával, s így kör alakban kapcsolódnak össze.” (Lotz 1976: 258–259). Lotz János tanulmánya, amelyet egy barátjával, Dóczi Györggyel közösen készített népművészeti ihletésű ábra egészít ki (ld. a színes mellékletet), a matematikai logikát alkalmazva írja le a verstani alakzatok és a magyar népművészet motívumaiból gonddal válogatott díszes mintázat közti „izomorfizmust”. Az 1965-ben készült tanulmányt és a benne közölt színes ábrát nézve négy dolgot emlelek ki: (1) hogy a verstani alakzatoknak vizuálisan megfeleltetett ábra „fordítás”, s

amint Lotz János említi: „Ilyen modell lehetne akár egy zenemű is”; (2) hogy e verstani alakzatok megfelelőiül népművészeti mintákat választott barátjával együtt Lotz János, abban kimondatlanul benne van honvágya, hazája iránti szeretete; (3) a mintázatban a „kozmosz sajátosan magyar képe” tárul elénk, aminek mélységes jelképisége a nyelvre vonatkozólag az, hogy minden nyelv – külön univerzum, vagy másképpen: az univerzum, a kozmosz az ember számára csak a maga nyelvén, a maga nyelvein keresztül tárul föl (Sapir-Whorf hipotézis), ahogy a mesterszonett mondja:

*Külön világot alkotok magam.
Kerengő bolygó friss humussza lelkem,
S szépségfák állnak illatokkal telten,
Dübörgő gépváros zúgó agyam.*

*Szétkujtorognak részeg boldogan
A holdas fények rajta, mintha kertben
Világbogárkák szárnya csókra rebben.
Sötét hitem szent, hömpölygő folyam.*

*S kereng a bolygó, mint fáradt agy este.
Amint kihűl, lehull az éjbe esve,
Mint feledésbe hulló verssorok.*

*Ha bolygók és világok mind kihűlnek,
Igazságot gyűjtve, hűs fényt az űrnek,
Komor bolygóm a legszebben lobog.*

És végül, hogy (4) a tanulmány, amely matematikai-logikai és halmazelméleti apparátussal operál, és ilyen ismereteket követel meg olvasójától, Lotz Jánosnak arról az egész életén végighúzódo törekvéséről tanúskodik, hogy a szigorú logikai elemzést összhangba hozza az esztétikai minőséggel, azaz az igazságot a szépséggel. Ebben a kontextusban nem véletlen a „zenemű” említése sem, hiszen a zenében a nyelvi múnél egyértelműbben – és talán érzékeltetőbben – nyilatkozik meg a diszkrét alkotóelemek (zenei hangok) egymáshoz való időbeli és térbeli viszonya (akkordok és harmóniák).

4. Lotz János egész felnőtt életét hazájától távol élte le, s magyar anyanyelvét így kényszerűségből, de nyelvész voltából következően is kívülről kellett szemlélnie. József Attila szonettkoszorújának elemzése a kutató nyelvész sikeres kísérlete arra, hogy a nyelvre, pontosabban egy bizonyos nyelvi műre új rálátást találjon. Ez az új „kilátó” mesterséges létesítmény, és kívül esik a nyelven, arra azonban alkalmas, hogy megmutassa: a nyelvi művet össze lehet kapcsolni más közegekből való, például vizuális „mintákkal”, amit Lotz János merészen „fordításnak” nevez. Most Lotz János művész pendant-járól, Weöres Sándorról kell szólnom. Családi elvárás volt vele szemben, hogy – ha már gazdálkodás helyett költészetre adta a fejét – legalább egyetemi diplomát szerezzen. És előző iskolai éveinek hányattatásai után meglepően gyorsan abszolválja ezt a kötelességét: az eminens Lotz Jánossal szinte egy időben, 1938-ban bölcsészdoktorrá avatják a pécsi egyetemen. Doktori disszertációjának címe: *A vers születése*. Érdekes és jelentőségteljes mozzanat, hogy a művészetet Lotzhoz hasonlóan ő is a tudománnyal korrelációban próbálja meghatározni: „A művészet az emberi pszichének és az életnek bármelyik régiójáról tanúskodik, akár a tudomány; de beszámolója más természetű: a tudós az eredmény valóságáért, a művészet az eredmény szép-

ségéért felelős.” (Weöres I. 1986: 223). Egy későbbi, Domokos Mátyás készítette interjúban már nem is tesz különbséget tudós és művész között, amikor azt mondja magáról, hogy ő: kutató. Most egy Lotzéhoz hasonló, különleges kísérletét mutatom be. Alkotásának címe és alcíme egyaránt figyelmet érdemel.

Barbár dal
(Képzelt eredeti és képzelt fordítás)
(1944)

*Dzsá gulbe rár kicsere
áj ni musztasz emo
áj ni mankütvantsz emo
adde ni maruva bato! jaman!*

*Szél völgye farkas fészke
mért nem őriztél engem
mért nem segítettél engem
most nem nyomna kő! ajaj!*

*ole dzsuro nanni he
ole csilambo ábábi he
ole bugle iningi he
lünlel daji he! jaman!*

*könnyemmel mosdattalak
hajammal törölgettelek
véremmel itattalak
mindig szerettelek! ajaj!*

*vá pudd shukomo ikede
vá jimla gulmo buglavi ele
vá leli gulmo ni dede
vá odda dzsárumo he! jaman!*

*földed tüskét teremjen
tehened véres tejet adjon
asszonyod fiat ne adjon
édesapád eltemessen! ajaj!*

(Weöres 1986 I.: 578)

Láttuk Lotz Jánosnál, hogy a szonettkoszorú poétikai alakzata megfelelő szabályok alkalmazásával kétfelől is leírható: úgy is, hogy az alapszonettekől kiindulva jutunk el a mesterszonettig, és úgy is, hogy a mesterszonettből visszafelé indulva jutunk el az alapszonettekig. Továbbá láttuk azt is, hogy a nyelvi-poétikai összetevőknek alkalmasint megfeleltethetők más közezből való motívumok, s az ezekbe való „átfordítás” esztétikailag is értékelhető mintázatot ad ki. Weöres Sándor előttünk álló ikeralkotása – játék, aminek, mint minden játéknak, szigorú szabályai vannak. (A játék nem idegen a művészetől, sőt a tudománytól sem. Ki tudná például megmondani, hogy a sakkjáték művészet-e vagy tudomány? S mivel eldönthetetlen, ezért sorolják be a sportok közé.) Ezek a szabályok a szavak e két „halmaza” közti megfeleléseket határozzák meg. A „játék” abban áll, hogy a költő azt mondja, hogy a képzelt eredetié az elsőség, s a képzelt fordítás csak szekunder alakzat, holott a valóság éppen fordítva igaz: ő a magyar „fordításból” állította elő a képzelt „eredetit”, s állíthatnánk elő ebből mi is, ha volna rá időnk, ennek az „eredetinek” a nyelvtanát. Csak jelzem, hogy ilyen nyelvtani vázlatot magam is készítettem, egy meglehetősen részletekbe menő „grammatikácskát”, amiből be is mutatok itt néhány mintát a fordítást lehetővé tevő két nyelv közti „izomorfizmust” demonstrálandó:

Szótár

<i>áj</i>	' mért'
<i>ni</i>	'nem; ne'
<i>musz-ta-sz</i>	'őriz-té-l'
<i>mankütvan-ta-sz</i>	'segít-ett-él'
<i>emo</i>	'engem'

ole
dzsuro

prepozíció '-val,-vel'
'könny'

<i>csilambo</i>	'haj'
<i>bugle</i>	'vér'
<i>he</i>	'téged' és így tovább

Szintakszis

(i) <i>ni musztasz</i>	'nem őriztél' vs. <i>gulmo ni</i> 'ne adjon'
A <i>ni</i> ige előtt tagadószó,	ige után tiltószó.
(ii) <i>Dzsá gulbe rár kicsere</i>	'Szél völgye farkas fészke'

Nem dönthető el egyértelműen, mert a versben nincs más birtokos szerkezet, amivel ezek összevethetők lehetnének, hogy a birtokos szerkezet a magyarhoz hasonló sorrendű-e (birtokos-birtok), azaz a szótárban *dzsá* 'szél', *rár* 'farkas', *gulb-e* 'völgy-e', *kicsere-e* 'fészke-e' kell, hogy szerepeljen, avagy latinus jellegű (birtok-birtokos), s akkor a szótár így alakul: *gulb[a]* 'szél', *kicsere[a]* 'farkas', *dzsá* 'völgy', *rár* 'fészke'. Megjegyzés: első esetben *gulb-e* és *kicsere-e* utolsó morfémája egyes szám harmadik személyű birtokos személyjel, mint a magyarban 'völgy-e', 'fészke-e', második esetben pedig a birtokos eset (genitívusz) -e ragja, s ilyenkor (latin tanulmányaim „beszűrődéseként”) -a töveket föltételezek: ?*gulba*? 'szél', ?*kicsere*? 'farkas' alanyesetben (nominatívuszban). Ez a kétértelműség illik a költészet lényegéhez, mivel, egy bizonyos fölfogás szerint, a kétértelműség a költészet lényegéhez tartozik, s ettől különbözteti meg magát a tudomány azzal, hogy ideálisan a szavak, terminusok egyértelműségére törekszik. A fenti dilemma rámutat arra is, hogy szótár és szintakszis nincsen egymástól vízhatlan fallal elválasztva, hanem hatnak egymásra, korrelációban állnak egymással.

Amiből most mutatványt láthattunk, annak egészét, a „barbár nyelv” grammatikáját – háttér munkaként – Weöres Sándornak meg kellett konstruálnia, hogy ezt a fantasztikus ikerkompozíciót létrehozassa. Ez nem non-sense költészet, nem blöddli, nem halandza, hiszen láttuk, hogy minden egyes elemének, (morfémájának) jelentése van, mert magyar párjával való izomorfizmusából következően jelentést tulajdonítunk neki, amit azért tehetünk meg, mert építőanyagát, ezt a „barbár nyelvet” alkotója jól megcsinálta. Ez pedig *ποίησις* 'költészet', mégpedig a szó eredeti, görög jelentésében, a *ποιέω* ige ugyanis, amiből a poézis és a poéta szavak származnak, azt jelenti 'csinál, készít'.

5. A költészet tehát mesterség, ami láthattuk, nem nélkülözheti olykor a tudomány eszköztárát sem. A műalkotás megközelíthető a tudomány felől, ahogy Lotz János tanulmánya példázza, és megközelíthető a művészet felől, ahogy Weöres Sándornál láttuk. Ők igazi mesterek voltak: jól csinálták, amit csináltak, ettől lett művészetük igaz és tudományuk szép.

Irodalom

Kontra György: *Karácsony Sándor, a nagyhírű professzor*. 2. kiadás. Karácsony Sándor Művelődési Társaság – Gondolat, Földes – Budapest, 2009

Kosztolányi Dezső: *Levelek – Naplók*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998

Lotz János: *The structure of the Sonetti a corona of Attila József*. Acta Universitatis Stockholmiensis – Studia Hungarica Stockholmiensia I. Stockholm, 1965. Magyarul: *József Attila szonettkoszorújának szerkezete*. In: Lotz János: *Szonettkoszorú a nyelvről*. Válogatta és szerkesztette – Lotz János közreműködésével – Szépe György. Gondolat, Budapest, 1976: 258–272.

Weöres Sándor: *Egybegyűjtött írások I–III*. Magvető, Budapest, 1986

Staar Gyula

Mindhalálíg sugározta tudását

Emlékképek Simonyi Károlyról

A legendás műegyetemi tanár 2001 októberében hunyt el. Emlékét ma már számos intézmény őrzi. Szobra áll a róla elnevezett pécsi szakközépiskolában, valamint szülőhelyén, Egyházashalomban, az általános iskola kertjében. Az MTA Központi Fizikai Kutatóintézetében domborműves emléktábla hirdeti ottani munkálkodását, a Nyugat-magyarországi Egyetem Fizikai Intézetében pedig annak emlékére állítottak márványtáblát, hogy Simonyi Károly 1951-ben, kutatócsoportjával itt végzett Magyarországon első ízben mesterségesen kiváltott atommag-reakciót. A gyorsítóberendezést eredeti alkatrészeiből a kilencvenes években tanítványai újjáépítették, ma az Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Karának folyosóelőterében láthatják nap mint nap az egyetemi hallgatók. Simonyi Károly nevét hazánkban több diákoverseny is felvette.

Vérbeli tanáregyenység volt, könyvein generációk nőttek fel, váltak szakemberré. A fizika kultúrtörténete című könyve új mérföldkövet jelentett a tudománytörténeti munkák sorában. Ebben megmutatta, miként alkothat szerves egységet a két kultúra. Négy magyar és két német nyelvű megjelenése után most készül angol fordítása, ezzel e monumentális munka a világ minden részében hozzáférhetővé válik.

Közeledve Simonyi Károly halálának tizedik évfordulójához, volt tanítványa, Erdősi Gyula egy kötetben igyekszik összegyűjteni a professzorhoz közelálló munkatársak, barátok emlékezéseit. Így készült el az alábbi írás. Mivel a Forrás folyóiratban jelent meg 1987-ben az első hosszabb, vele készített életút-interjúm, úgy éreztem, ezt az emlékezést is, elsőként a korábbi bátorítómnak, Füzi Lászlónak kell elküldenem.

Egy képet örökre megőrzök róla emlékeimben. A Karvály utcai ház bejáratánál áll, a lépcsőfeljárón, az esővédő tető alatt. Késő ősz van, mögötte a ház falát behálózó vadszőlő már lehullatta színes leveleit. Rombuszmintás pulóvere lazán megkötött nyakkendőt takar, vállán puha anyagú lemeberdzsek. Kezét összefogva a kertajtó felé néz, várja, hogy tőle távozóban odaérjek. Tekintete szomorú. (Vagy talán csak kissé fáradt?) Nyitom az ajtót, megfordulok, búcsút intünk egymásnak. Sokszor megismétlődő kép, de ezt, mely az utolsók egyike lehetett, nem tudom, és nem is akarom kitörölni emlékezetemből.

Többször elmondtam már, életem különös adományának tartom, hogy Simonyi Károlyt megismerhettem. A két kultúrát ötvöző nagyszerű könyve, *A fizika kultúrtörténete* kötött minket össze, mely nemcsak engem hozott lázba. „Ez a könyv valódi emberek egymást követő nemzedékeinek gyönyörű és gyönyörködtető szellemi kalandjaként mutatja be a fizika fejlődését” – írta róla Vekerdi László.

A fizika kultúrtörténete megszületésének körülményeiről készítettem vele az első hosszabb beszélgetést, *Ezernyi évet fölvarázsló tudás* címmel 1979-ben jelent meg a *Természet Világa* tudományos ismeretterjesztő folyóiratban.

Közös ismerősünk, a neves fizikatanár, Kunfalvi Rezső bácsi kísért el hozzám a Pentelei Molnár utcába, ahol a Simonyi család korábban lakott, s bemutatott neki. Úgy tűnik, a lelkes beszélgetőtárs és a végeredmény, az elé tárt kézirat elnyerhette a tetszését, mert évekkel később, amikor Füzi László, a *Forrás* főszerkesztője egy életút-interjú készítésére kért, Simonyi Károly már szeretettel, jó ismerőseként fogadott.

A nyári vakáció idején csendes volt a Műgyetem. Az St. épület 216-os szobájában csak kettesben voltunk, peregetek az emlékezés órái. Érdeklődő és megértő társa lehettem, mert akkor már úgy mondta el nekem a buktatóktól sem mentes életútját, mintha legközelebbi bizalmasa lennék. Hetenként mentem hozzá, hónom alatt a magnóval. Tizenhat órányi beszélgetést rögzítettem szalagra. Kiváltságos, szerencsés embernek éreztem magam, egyszemélyes hallgatóságként részesülhettem továbbképzésben: szakmából, történelem-szemléletről, emberségből. S közben, jelentkezés nélkül, közbekérdezhettem, kíváncsian kinyithattam olyan ajtókat is, amelyekhez mások nemigen juthattak el.

Az elhangzottakat később az utolsó szöveg leírtam, miközben újra átéltem beszélgetésünket. Több spirálfüzetem telt meg így, majd nekifoghattam az interjú megírásának. Nem siettem vele, kedvemre való munka volt. Egy évig tartott, amíg az értékes anyagból kifaragtam mindazt, amit rá leginkább jellemzőnek tartottam. A címválasztás nagyon fontos mozzanata az írásnak. Szerencsémre, már a beszélgetésünk első újrhallgatása után tudtam, mi lesz az. Egy elejtett félmondatának összegző jelképe: *Iszonyú rendet vágtam. A Forrás 1987. évi 10. száma vezető írásaként közölte a beszélgetést.*

Amikor az interjú végére kitettem a pontot, a megoldott feladat öröme mellett nagy szomorúságot is éreztem. Befejeződött, véget ért, pedig mennyi szép órát adott nekem. Nem lett vége! Simonyi Károly jó barátként bizalmába fogadott. Sokszor találkoztunk, sokat beszélgettünk a következő két évtizedben. A „találkoztunk” kifejezés kissé pongyola megfogalmazás. Igazság szerint legtöbbször Ő telefonált, hívásai mögött mindig konkrét, segítő szándékok rejtlettek. Már jó ideje visszavonultan élt, magányát saját építész falakkal védte. Tiszteletben tartottam elhatározását, de boldogan mentem, ha szólt, hogy szeretné velem megosztani gondolatait, elképzeléseit. Sikerült rábeszelnem arra, hogy több hosszabb beszélgetésünket folyóiratokban is közreadhassam. Így jelentek meg sorra a vele készített interjúim: *Az életet nem lehet túlélni, az életet élni kell! Simonyi Károly keresztye* (Természet Világa, 1993. 10. sz.), *De mi az igazság... Egy természettudós paradigmái* (Kortárs, 1994. 2. sz.), *Az ember és a könyve. Simonyi Károly és A fizika kultúrtörténete* (Magyar Tudomány, 1996. 11. sz.), *Unom Dantét!* (Forrás, 1996. 11. sz.). A beszélgetések kötetbe formálva *De mi az igazság... Beszélgetések Simonyi Károllyal* címmel jelentek meg, 1996 őszén, nyolcvanadik születésnapját köszöntve, a Közlöny- és Lapkiadó gondozásában.

Szerette tudományos ismeretterjesztő folyóiratunkat, a *Természet Világát*. Ezért fogadta el 1999-ben, már visszavonultan, beteges felkérésünket: legyen szerkesztőbizottságunk tagja. Állíthatom, örök nyomot hagyva segítette, gazdagította munkánkat.

Simonyi Károly legendásan jó előadó volt, óráin nem volt szüksége arra, hogy katalógust tartson. (Néha azonban, az egyetemi szabályzat szerint, neki is számba kellett vennie hallgatóit. Egyik tanítványa egy ilyen ritka esetre emlékezett. Az előadótermet zsúfolásig megtöltötték, az ablakbeugróban is ültek a hallgatói. Kis hatásszünet után így szólt hozzájuk: „Kedves Kollégák! A következő hét valamelyik keddjén katalógus lesz.” A hatás nem maradt el, felszabadult derűltég fogadta a finom humorral szótt pontos utalást.) Hiányozhatott számára ez a közeg, hiszen a tudás átadásának öröme éltette. 1995-ben a családtól kapott magnóra mondott négy előadást, egy izgalmas korszak történéseiről. Őt idézem: *A 17. századot a tudománytörténészek a zsenik századának szokták nevezni. Nevüket iskoláskönyveink is őrzik: Kopernikusz, Kepler, Galilei, Bacon, Descartes, Pascal, Fermat, Huygens, Newton. Az ő hősi erőfeszítéseikről, sikereikről és kudarcaikról szól az a négy előadás, melyeket az*

elkövetkező hónapokban a *Természet Világa* is közread... Kérdezte, mit gondolok, a Magyar Rádióban kit érdekelnének a hangfelvételek. A Gordiusz ismeretterjesztő műhelyét javasoltam, akkor Gózon Ákos volt a vezetője. Ákos boldogan fogadta az előadásokat, melyek azután elhangoztak a Magyar Rádióban. (Szomorú tény, hogy néhány éve a Magyar Rádió vezetése a Petőfi adót – MR2! – zenecsatornává változtatta, s megszüntette az addig ott működő, fontos missziót teljesítő tudományos ismeretterjesztő műhelyt, a Gordiuszt.)

A *Természet Világában* ma is olvashatók ezek az előadások, kiegészítve a 18. századdal, a „Fény századával”: *Ti jobban féltek. A kopernikuszi fordulat* (1995. 10. sz.), ...én mégis egy könyvet írtam: *Galilei, Kepler* (1995. 11. sz.), *Az én módszerem jobb, mint a szokásos: Descartes, Pascal* (1995. 12. sz.), ...az egek és tengerek minden jelensége: *Huygens, Newton* (1996. 1. sz.), *Láttam egy üstökösöt visszatérni... A kopernikuszi fordulat a filozófiában* (1996. 3. sz.), *Merj tudni! A Nagy Francia Enciklopédia* (1996. 4. sz.).

Simonyi Károly cikksorozatát 1996-ban a szakmai zsűri a *Természet Világa* nívódíjában részesítette. Ugyanebben az évben a Tudományos Újságírók Kamarája neki szavazta meg elsőként „Az év ismeretterjesztő tudósa” díját.

Folyóiratunk szerkesztősége 1991-ben alapította a Szily Kálmán-émlékérmet. Szily Kálmán az 1869 óta megjelenő *Természet Világa* (*Természettudományi Közöny*) elindítója volt. Alapító okiratunk szerint: „Ez a díj főhajtás szeretne lenni az értelem és a hűség előtt, tiszteletünk és szeretetünk jelképe. Olyan szerzőink kapják, akik legalább 50 éve dolgoznak folyóiratunknak, segítik misszióinkat, a tudomány közkinccsé tételét.” Simonyi Károly 1997-ben (Marx György társaságában) érdemelte ki e díjat. Folyóiratunknak 1947-ben írt első alkalommal, cikkének címe: *Az emberi szem mint mérőműszer*.

Simonyi Károly könyvein mérnök- és fizikusgenerációk nőttek fel. Mindegyik több kiadást is megért, s ő minden megjelenéskor tovább építette munkáit. Erről így beszélt:

A szépirodalmi mű esetében, ha a könyvet megírták, kiadták, akkor az lényegében az írójától függetlenül él tovább. A tudományos könyv sorsa szorosan összefügg a szerzőjével. Az írónak együtt kell fejlődnie a tudománnyal, a könyvnek az íróval. Az Elméleti villamosságtan könyvem újabb kiadásaihoz nekem úgy kellett gondoskodnom róla, mint egy gyermekről. Most már gimnazista, más ruha kell neki. Egyetemista lett, tehát már kissé jobban szabadjára engedhetem. Annyiszor átdolgoztam ezt a könyvet, hogy a legújabb változatban szinte egyetlen mondat sem található az 1952-es kiadásból. A tudományos és a szépirodalmi könyv sorskülönbségét a mi folytonos gondoskodásunk szerünk teremti meg.

A *fizika kultúrtörténetének* kiadásait is így gondozta, bővítette. A német nyelven megjelenő változat újabb kiadásának befejező részét a részecskefizikában azóta történetekkel egészítette ki. Ezt a *Természet Világa* 1995. évi szeptemberi számának pótfüzeteként magyar nyelven is megjelentettük, *A fizikai alap kutatások frontvonala a harmadik évezred küszöbén* címmel. A füzet az alapkönyv tipográfiáját követte, színes szövegkiemelésekkel, oldalt futó széles margóval. Az akkor még magyar kézben levő Dunaújvárosi Finompapírgyár ajándékpapírján készült, megjelenését a Természet-Tudomány Alapítvány támogatta.

Telefonhívásait mindig így kezdte: „Nem zavarlak, nem tartasz éppen szerkesztőségi értekezletet?” A válasz is rendre ugyanúgy hangzott: „Dehogyan zavarasz, Professor Úr, örülök, hogy beszélhetünk.” S ha éppen mégis egy megbeszélés kellős közepén voltunk, kollégáim, tudva, hogy Ő keres, mosolyogva felálltak, magamra hagytak. Mert Simonyi Károlyt ebben a kis közösségben is tisztelet és szeretet övezte. Mondta egyszer, abból az apró jeltől is látja, milyen szellemi légkör uralkodik nálunk, hogy telefonhívásaikor, mielőtt engem kapcsolnának, mindenki kedvesen bemutatkozik neki, szeretettel köszönti. Így gyorsan megismerte maroknyi szerkesztőségünk minden tagját.

Beszélgetéseink során szó esett a családi archívumában őrzött keskenyfilmekről, amelyeket ő maga készített egykoron a családjáról, gyermekeiről. Filmfelvételt készített

a Központi Fizikai Kutató Intézetben dolgozó fiatal kollégáiról is, amint azok egy közös sítúrán nagyokat bukfaceznek a friss hóban, törik a síléceiket, de voltak felvételei az 1956-os I. Genfi Atomenergia Konferencia idejéből is. – Egyszer majd megmutatom neked – mondta. Erre 1995 tavaszán került sor. A ház pinceszintjének raktárában előkészítve várt az öreg Siemens kisfilmes vetítőgépe. Amíg a dokumentumértékű filmkockák peregték, egyre azon törtem a fejem, miként lehetne mások számára is megismerhetővé tenni az érdekes felvételeket. – Kari bácsi, készíthetnék rólad egy portréfilmet, annak részei lehetnének az itt látottak – lelkesedtem. Azonnal tiltakozott: „Nem, nem szeretném magamat előtérbe állítani. Maradjunk ennyiben!” – zárta le álmodozásaimat. Engem azonban nem hagyott nyugodni a gondolat. Összefogtam a filmszakmában jártas, vegyész alapképzettségű Kabdebó Györggyel, a Fővárosi Oktatástechnológiai Központ igazgatójával. Örömmel vállalta a portréfilm elkészítését, rendezését. Operatőrnek a fizikus szakon végzett Rák Józsefet ajánlotta, aki a Duna Televíziónál dolgozott. A forgatókönyvírást és a riporteri szerepet, annyi meghitt, hosszú beszélgetésünkkel a hátam mögött, már nyugodtan magamra vállalhattam. Csaknem egy évig tartott, míg sikerült meggyőzni Kari bácsit arról, hogy a portréfilm sokak számára maradandó élményt jelentene.

– Eljövünk, és itt a szobádban vesszük föl a beszélgetést – kérleltem. Alig leszünk néhányan. S akkor felvillant az első reménysugár. – Hányan jönnének veled? – kérdezte. – A rendező, az operatőr és egy technikus. – Hadd gondolkodjam ezen még – mondta, de akkor már éreztem, meglesz a film.

A portréfilm a Magyar Mozgóképek Közalapítvány Népszerű Tudományos ismeretterjesztő Szakkollégiumának hathatós támogatásával (elnökük Bencze Gyula fizikus volt) 1996-ban elkészült. A Duna Televízió még az év végén két részben sugározta a beszélgetést, benne a korabeli dokumentumokkal.

2000-ben Lévai Péter és Hegyi Sándor segítségével a részecskefizikai kutatások frontonalaikat áttekintő különszámot készítettünk. Szerzői, harmincan voltak, a világ legkülönbözőbb kutatóintézeteiben dolgozó magyar részecskefizikusok közül kerültek ki. Közmegegyezésre az előszó megírására Simonyi Károlyt kértük meg. Őt, aki Sopronban, a Műegyetem Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kara Fizikai Tanszékének laboratóriumában csoportjával először hozott létre atommag-reakciót, mesterségesen gyorsított részecskékként, 1951-ben.

Örömmel vállalta, s így kezdte bevezetőjét:

Köszöntöm a Természet Világa különszámának szerzőit, és köszönöm nekik azt a csodálatos panorámát, amit elénk tárnak. A magam részéről még külön köszönettel is tartozom, mert ez a szám segíti mindennapi munkámat, bár nem művelője, hanem krónikása vagyok az itt leírtaknak.

A kép nem megnyugtató tájat vetít elénk – sima víztükröt békés dombokkal körülölvé –, hanem inkább veszélyeket is magába rejtő, fortyogó lávatenger asszociációját kelti. Ezt, mint csábító kihívást, kell elfogadnunk, tudomásul vennünk, amikor elindulunk a jövő felé.

Én azonban a múlt felé indulok, hogy megtaláljuk a logikai kapcsolatot, és bármilyen csodálatos, még a személyi kapcsolatokat is a múlt és a jelen témakörei között.

A soproni egyetemen márványtáblát állítottak Simonyi Károly nevezetes kísérletének emlékére. 2001. június 20-án, a kísérlet 50. évfordulója tiszteletére ott megemlékezést is tartottak. Az egyetem Fizikai Intézetének igazgatója, Papp György meghívta erre Simonyi professzort. A kedves válaszlevél:

Tisztelt Kollega Úr, kedves Barátom!

Leveled meghatott, de kissé zavarba is ejtett, bár az emlékezés és az emlékeztetés jólesik, különösen, ha munkatársainkat is megidézhetjük.

Staar Gyulával, a Természet Világa folyóirat főszerkesztőjével, akit is megkértem, hogy a szervezési munkákban, nevében Veletek tartsa a kapcsolatot, és mindenben legyen segítségetekre – megbeszélve a részvételi és hozzájárulási lehetőségeinket, az alábbi javaslatot teszem.

Engem fiatalabbik fiam, Simonyi Tamás képviselne, már csak azért is, mert ő Sopronban született, 1951-ben, tehát szintén jubilál.

Én magam videó formájában tudnék jelen lenni. A televízió által évekkal ezelőtt sugárzott, közel kétórás életrajzi film jól definiálható része foglalkozik az én soproni szereplésemmel. Jóllehet a film portréfilm, de azért jut idő a soproni pályatársak (Verő, Vendel, Tárczy-Hornoch, Mika József) hangsúlyos megemlézésére.

A Természet Világa szerkesztőségével együttműködve összeállítunk egy négyoldalas levelezőlap nagyságú szórólap félét (100–200 példányban). Ebben szerepelnek a csoport tagjai, a készülék fényképe, a létrejött magreakció előállítás, valamint a készülék további sorsa, nagyban-egészben a Természet Világa 2000. III. különszáma alapján.

A videoszalagot Staar Gyula juttatná el, és állítaná be a megfelelő kezdő- és végpontokat. Az időtartam 10–12 perc. Csak egy jó videolejátszóra van szükségünk.

Tisztelettel és szeretettel üdvözlöm az Egyetem minden tagját, Neked külön is megköszönöm az ügyben tett fáradozásaidat.

Budapest, 2001. április 5.

Simonyi Károly

A levélben említett szórólapot Kari bácsi tervei szerint szépen elkészítettük, minden résztvevőnek jutott belőle. Nem hallgathatom el, hogy ebben főként munkatársait népszerűsítette. Benne volt a soproni márványtábla képe, aláírásaként pedig az általa fontosnak tartott közölnivaló:

Ezt a márványtáblát tudtomon kívül állította az Eötvös Loránd Fizikai Társulat. Természetesen jólesett a fizikustársadalom elismerése, de túlzásnak tartottam és tartom ma is. Cockroft és Walton 1932-ben (tehát húsz évvel azelőtt) hozta létre az első magreakciót gyorsítóberendezés segítségével, amiért 1951-ben kapták meg a Nobel-díjat. Egyébként nem van de Graaff, hanem kaszkádgenerátort használtak. Szolgáljon ez a márványtábla most ürügyül arra, hogy a „csoport” tagjaival megismerkedhessünk, íme: Erő János aspiráns, Schmidt György aspiráns, Karlowits József tanársegéd, Lux András tanársegéd, Karlowitsné Linka Erzsébet laboráns, Széchenyi Beáta laboráns és a mindentudó Horváth Pista bácsi, műszerész, lakatos, bádogos stb. Egyébként Erzsébet tudta legjobban szabályozni a szalag futását, a lelkes Bea pedig, aki a káderlapomon mint deklasszált elem szerepelt kék ceruzával aláhúzva, évtizedek múlva díszvendégként tűnt fel különböző hazai intézmények felavatásán. A csoport adminisztratív és gazdasági ügyeinek intézésében feleségem, Simonyiné Somossy Zsuzsa volt nélkülözhetetlen munkatársam.

Ez a visszafogott szerénység jellemezte Simonyi Károlyt egy évvel korábban is, amikor Akadémiánk elnökétől megtudta, hogy 2000-ben Ő kapja az Akadémiai Aranyérmet.

Neki volt mire szerénynek lennie!

Íme a levélváltás:

Tisztelt Professzor Úr!

Örömmel értesítem, hogy kimagasló tudományos tevékenysége elismeréseként a Magyar Tudományos Akadémia Elnöksége az Akadémia legmagasabb kitüntetését, az Akadémiai Aranyérmet ebben az évben Önnek adományozza.

Az Aranyérem átadására 2000. május 8-án (hétfőn), 10 órakor az Akadémia ünnepi közgyűlésén kerül sor (Budapest V., Roosevelt tér 9. I. em.).

Kérem, hogy 2000. május 8-án 9.50-kor, az MTA Székház Elnöki szobájában megjelenni szíveskedjék.

Kitüntetéséhez őszinte szívvel gratulálok.

Budapest, 2000. április 5.

Üdvözlettel:
Glatz Ferenc

Tisztelt Elnök Úr!

Levelét, melyben az Akadémiai Aranyérem odaítéléséről értesít, mély hálával, nagy örömmel, ugyanakkor a szorongásba hajló szomorúsággal olvastam. A hálát és az örömet nem kell megindokolni, de a szorongás ebben az összefüggésben érthetetlennek, sőt abszurdnak tűnhet. Szeretném ezt megmagyarázni.

Nem vagyok sem álszerény, sem szerény. Mindig kritikusan szemléltem a világot, benne az embereket, de önmagamat is. A kritika nálam nem az elítélést jelenti, hanem a helykijelölést. Másokét és a magamét. Tehát az értékelést. Nem akarom saját érdemeimet kicsinyíteni, de ezekért mindig megkaptam a megfelelő elismerést. Azon a területen, amelyen elért eredményekért az Aranyérmet adják, én semmi érdemlegeset nem alkottam. Nem hiszem, hogy a történelem igazolni fogja ezt a döntést.

A szorongásom másik oka, amiről Elnök Úr minden bizonnyal már értesült, az, hogy nem tudok jelen lenni a díj átadásánál. Ennek testi és lelki okai vannak, amelyeket egy nyolcvannégy éves embernél, azt hiszem, nem szükséges részletesen indokolni.

Megoldásként azt javasoltam, és most tisztelettel kérem az Elnök Úr hozzájárulását, hogy helyettem fiam, Charles Simonyi, a Microsoft műszaki vezetője vehesse át a kitüntetést.

Kérem továbbá hozzájárulását, hogy a díj átadása után „élőszóval” köszönhessem meg a magyar tudós társadalomnak a kitüntetést. Ennek realizálására Staar Gyula, a Természet Világa főszerkesztője kazettára vette 4 perc, 25 másodpercig tartó beszédemet, amelyet a közeljövőben személyesen visz el az Elnöki Titkárságra, hogy ott a lebonyolítást megbeszélje.

Mindezekhez kérem az Elnök Úr szíves megértését.

További eredményes munkájához jó egészséget kívánok tisztelettel

Simonyi Károly

Herczeg János barátomtól kölcsönkértem rádiós magnóját, hogy a felvétel a lehető legjobb legyen. Ültünk egymással szemben, tartottam a mikrofont, Kari bácsi pedig elmondta az akadémiai közgyűlés résztvevőikhez szóló köszönő szavait. Láthatta rajtam, egyre megrendültebben hallgatom. Mint ahogyan az Akadémia zsúfolásig megtelt dísztermében is egyre súlyosabbá vált a csend, amikor a magnószalagról megszólalt kissé fáradt hangja:

Elnök Úr, tisztelt Akadémia, Hölgyeim és Uraim!

Testi romlásom nem teszi lehetővé, hogy személyesen köszönjem meg ezt a magas kitüntetést, szellemi beszűkülésem pedig abban akadályoz meg, hogy hálámat az Akadémiához méltó színvonalon fejezhessem ki. Mindezekért elnézésüket kérem. Az ilyenkor szinte kötelező álszerénységet szeretném elkerülni, ezért a magam megnyugtatóására keresem, és meg is szeretném találni a díj odaítélésének indokait. Konkret tudományos eredményeimmel erre biztosan nem szolgáltam rá, mert ilyen fajsúlyú eredményeim nincsenek. Én ugyanis elsősorban pedagógus vagyok. De még a több mint fél évszázadig űzött pedagógiám helyességére vonatkozóan is állandóan kétségek gyötörnek: vajon az átadott ismeretek kiválasztásánál nem helyeztem-e túl nagy hangsúlyt az áttekinthetőségre, a logikai szépségre, háttérbe szorítva az alkalmazási lehetőségeket? Ért-e így valamit az ismeret, amit tőlem kaptak?

Németh László nyugtat meg: „Mert hisz nem az ismeret, még csak nem is a tanított tárgy mások elé helyezése a jó tanár nyoma, hanem a felébresztett képesség, vagy ha az nincs – az ébresztés nem sikerül –, ami a tanárban is honvágyként él: a szép óra emléke, az ismeretszerzés öröme, az az érzés, hogy tanulni jó, s a szellem kaptatói nagy önértetadó s épp ezért visszasóvárgott rálátásokhoz vezetnek.”

Ha számadást akarnék készíteni arról, hogy kik és milyen körülmények szoltak bele életem alakulásába, kiknek tartozom hálával, túl hosszúra nyúlna a felsorolás, és biztosan akkor sem lenne teljes. Így csak a gyökereimet tápláló nyugat-dunántúli szülőfalumat köszöntöm, és családomat: feleségemet, két fiamat és két unokámat szerető gondoskodásukért.

Befejezésül engedjek meg, hogy a saját könyvemből idézzek: Az 1920-as évek végén vagyunk, egy fizikus kongresszuson vagy húsz Nobel-díjas, Nobel-díj-várományos fizikus társaságában. Közöttük a huszonévesek, izmosak, öntudatosak, tehetségesek, rámenősek: Heisenberg, Pauli, Dirac és a többiek. Még az ereje teljében lévő Einsteint is lehurrogiák. A fényképen egymás mellett ül három megfáradt, egyéni tragédiáiktól is elgyötört öregember, Madame Curie, Planck és Lorentz. Az induló XX. század három nagy géniuszának a képét nézve nem szellemiük fölénk tornyosuló nagyságának nyomását érezzük, hanem látva esendő emberi voltukat, csodálatunk mellé szeretetünk is társul.

De mit kezdjünk egy esendő, hétköznapi öregemberrel, aki legfeljebb egy kissé lelkesebb és munkabíróbb, mint az átlag? Akinek szelleme így nem is tornyosulhat nyomasztóan fölénk, tehát nem is csodálhatjuk. De szeretetünket kiérdemelheti. Ezt éreztem a díj odaítélésénél, és ezért a szeretetért mondok most köszönetet. Köszönöm, hogy meghallgattak.

A csöndet megtörte a felzúgó, hosszan tartó taps, miközben fia, Charles Simonyi szólásra emelkedett:

Édesapám a szeretetről beszélt. Így talán nem tartják disszonánsnak, ha én az emberi szolidaritásra hivatkozva itt jelentem be, hogy édesapámmal egyetértésben úgy döntöttem, 25 millió forinttal hozzájárulok az árvízkarok felszámolásához, további 25 millió forinttal pedig a tudományos kutatást kívánom támogatni. Köszönöm!

Rövid, lényegre törő fogalmazás, minden felhajtást nélkülöző támogatása a rászorulóknak. Charles Simonyi ösztöndíjait mai napig kiadják Akadémiánkon.

Mostanában elmerengek, mi is hozhatott minket össze annyira, miként juthattam el odáig, hogy atyai jó barátomként tisztelhettem Simonyi Károlyt. Igaz, kezdetől érezhette önzetlen vonzódásomat személye és munkái iránt. Bennem érdeklődő, Őt megértő hallgatóra talált, akivel bátran megoszthatta gondolatait. Ami talán a legfontosabb, hogy a magam szerény eszközeivel hídszerpet tölthettem be közte és hallgatósága, olvasói között. Mert Simonyi Károly a teljes visszavonultságában is ízig-vérig professzor, tanárember maradt, aki tudását mindhalálig igyekezett sugározni. Ez volt az életeleme. A magára vállalt misszió, melyet nálánál jobban, virtuózabban nehezen lehetett teljesíteni. Tudásának továbbadásában segíthettem közvetítőként, teljes odaadással, s ez volt az, amit ő jó szívvel értékelni is tudott.

2000 júniusában arra kért, menjek el hozzá, szeretne valamit megbeszélni velem. Mivel nem árult el konkrétumot, megérezttem, számára fontos kérdésről lehet szó. Másnap már nála voltam. Messziről indított: „Gyula, látom, sok szép különszámot adtok ki, mennyibe kerül egy ilyen kötet megjelenítése?” Vajon miért kérdezheti, törtem a fejem, miközben igyekeztem a kérdésére válaszolni: az a példányszámtól, a papírmínőségtől, a szerzői és az előkészítői díjaktól és még sok minden egyébtől is függ. – Jó, ne részletezd! – szakított félbe. Szerzői díjat nem kell fizetnetek, mert ezt a különszámot én írnám. Azonkívül anyagilag hozzájárulok a nyomdaköltséghez, és ahhoz is, hogy ezt a kiadványt sok tanárnak és iskolának ajándékpéldányként odaadhassátok. S amíg ezen ámuldoztam, elmondta, hogy megírta a magyarországi fizika kultúrtörténetének a XIX. századi fejezetét, s ezt *A fizika kultúrtörténetének* tördelési szerkezetéhez hasonló formában szeretné megjelen-

tetni, a *Természet Világa* különszámaként. – Itt van – mondta, és kezembe adta a kéziratot. Megilletődve olvastam előszavának első mondatait:

Régi nagy adósságom kis részlettörlesztését, háborgó lelkiismeretem enyhe csillapítását veszi most kézbe az olvasó. Kötelességemnek érzem ugyanis, és éreztem kezdettől fogva, hogy a magyarországi fizika kultúrtörténetét is megírjam, kijelölve a magyar fizikusoknak, természettudósoknak a méltó, az őket megillető helyet – nem a világ tudóstársadalmában, hanem a mi érzelmi világunkban, értékítéletünkben, kissé patetikusabban: a szívünkben.

Továbblapoztam.

A XIX. század első fejezete, a *Nyelvújítás. Hídépítés*, mely igazsághoz vezető, szemléletesen szép képpel kezdődött:

A televízió képernyőjén egy fiatal lány arca látható. Megilletődötten hallgatja a Himnuszt, amely most az ő tiszteletére – az új bajnok tiszteletére – csendül fel egy olimpiai stadionban, távol hazájától. Szájmozgásából látszik, hogy dúdolja a Himnus szavait, miközben szeme könnybe lábad: „Isten áldd meg a magyart”. Ezeket a szavakat Kölcsey Ferenc vetette papírra 1823-ban, de ugyanekkor, tehát 1823-ban írta le Bolyai János levelében atyjának: „a semmiből egy ujj más világot teremtettem”, és ez idő tájt jelentette ki Széchenyi István: „Magyarország nem volt, hanem lesz”. Patetikus szavak ezek, ahogyan a jelenet is, de az olvasó talán megbocsátja a krónikásnak a pátoszt, amikor ennyire hűsbavágóan érezhető, hogy a múlt nem csak áttételesen, tanulságain keresztül szól bele életünkbe, mert úgy tűnik, hogy ez a korszak, a reformkor kezdete, a XIX. század első évtizedei nem a múlthoz, nem a történelemhez, hanem jelenünkhöz tartoznak. Mindennapi életünkben is találkozunk a Himnusz hangjaival, a tudósok ma is keresik „a tér igaz tudományát”, és életünket a jövőbe vetett hittel tervezzük.

– Nagyon tetszik – néztem fel az olvasásból.

– Érzékeltetni akartam, hogy az 1823-as év történései milyen élesen beleszólnak mai életünkbe. Megmutatni, hogy a csaknem kétszáz év nincs is olyan távol – válaszolta. Vidd el a kéziratot, olvassátok át gondosan, és szólj, ha javítanivalót találtok benne.

Szerkesztőségünkben mindenki átérezte, különleges adományt kaptunk, melyet nagyon meg kell becsülnünk. A kézirat számítógépbe írói, az ábrák rajzolója, a szerkesztők, a tervezőszerkesztő..., mindannyian nekiláttunk, hogy a nem mindennapi feladatot méltó módon oldjuk meg. Szakmai lektoroknak Vekerdi Lászlót, Radnai Gyulát és Weszely Tibort kértem fel. Örömmel vállalták, megtiszteltetésnek vették, hogy ők lehetnek a kézirat első olvasói. Egyedül Laci bácsi morgolódott: „Nincs erre szükség, Simonyi Károlyt nem kell lektorálni. Neki még a tévedéseit is tiszteletben illik tartanunk, mert azok is zseniálisak!”

Kari bácsi azonban arra buzdított, keressünk kéziratában javítanivalót. Amikor egy-egy új írásáról a véleményemet kérte, mindig azzal háritotta el a kezdeti lelkendezésem, hogy: „Gyula, ne arról beszélj, ami tetszik, azt mondd, mit javítanál!” S amikor azután, a kérése szerint előadtam jobbító szándékainkat, rendszerint még ott helyben rámutatott arra, hogy azok 90 százaléka miért nem elfogadható. Annak a 10 százaléknak azonban, ahol javítania kellett, nagyon tudott örülni. Ebben az időben Fülöp Lajos volt a tervezőszerkesztőnk, szakmájának régi mestere, aki nemcsak tördelte, hanem értőn olvasta is a kéziratokat. A formában így jelenhetett meg kifejező módon a tartalom. Ő még nem számítógéppel tördelt. Látni kellett volna azokat a nagy műgonddal, precízen megrajzolt esztétikus forgatókönyvoldalakat, melyeket így, megrajzolva készített, logarléccel számolva a sorokat. Amikor elkészült *A magyarországi fizika kultúrtörténetének* tördelésével, eljött velem, hogy bemutassuk Kari bácsinak. A műegyetemi professzor azonnal felismerte, ez is tanári munka. A két, csaknem azonos korú ember a mérnöki szépséggel kivitelezett munka fölé hajolt, s együtt kezdtek tanakodni, mit lehetne még ezen is javítani.

A Lajosmizsei Nyomda munkatársaira is átszállt lelkesedésünk. Folyamatosan egyeztünk a technikai paraméterekről, a papír minőségéről, amelyen jól megjeleníthető a kétszínnyomás, jobban kijönnek a korabeli képek. Az utolsó korrektúrát is megnéztük, túl voltunk az imprimatúrán, eljött a nyomás ideje. A tavasz kapujában álltunk, 2001 márciusának lelegején, úgy éreztem, látnom kell, amikor Simonyi Károly művét, *A magyarországi fizika kultúrtörténetét* sokszorozni kezdik a nyomdagépek. A színes borítóoldalak nyomásával kezdték. A címlap terve is Kari bácsitól származott. Nem véletlenül választotta a XIX. századi magyarországi fizika kultúrtörténetét bemutató munkája bevezető idézetének Eötvös József gondolatát:

...én mindenek közt, bármennyire tisztellem a magasabb tudományokat, bármennyire meg legyek győződve arról, hogy magasabb népművelődés lehetetlen oly országban, hol tudomány nem létezik, most is azt mondom, fő és első teendő a népnevelés; mert teljes meggyőződésem, hogy a magasabb tudomány kifejlődése csak ott lehetséges, hol ezen magasabb tudomány egy művelt népnek egészséges talaján nyugszik.

Ennek képi megjelenítése a címlap, melyen a magyarországi fizika jelképe, az Eötvös-inga látható, mögötte mintegy háttérként felsejlik Magyarország közép- és főiskoláinak térképe, 1846-ból.

Hajnalban már a nyomdában voltam. Az éjszakai műszak megvárt a különszám nyomásával. Még valamit igazítani, javítani szerettek volna, s ezt meg akarták beszélni velem. Rövid diskurzusunk után a két technikus derékig bújta a nyomdagépbe, igazgattak rajta, majd megindult a próbanyomás. Felejthetetlen pillanat volt látnom, amint a *Természet Világa* Simonyi-küloonszámát, a magyar művelődéstörténetbe ágyazott fizika kultúrtörténetét ontani kezdte a nyomdagép. A nyomdászok is a jól végzett munka elégedettségével figyelték a gép zakatolását. Hirtelen jött ötlettől vezérelve hozzájuk léptem, és a gépet túlkiabálva kérdeztem: „Tudják, milyen munka megszűlésében segídeknek most?” Rosszallóan néztek rám: „Igen, tudjuk, ki az a Simonyi Károly!”

A még nyomdaszagú, frissen készült példányokkal először hozzá siettem. Kézbe vette, elégedetten lapozgatta, én meg boldogan szemlélttem visszafogott örömét. Még meg sem száradt a folyóiraton a nyomdafesték, ő már a bővítésen, továbbbírason gondolkozott. Az üres helyekre folyamatosan új szövegrészek kerültek, kiegészítésekkel bővült a terjedelem. Rövidesen már a második, bővített kiadásról beszélgettünk. Ma is őrzöm *A magyarországi fizika kultúrtörténete* első kiadásának egy példányát, melybe az adott helyekre beragasztgatta a szövegkiegészítéseket, s egy „kutyanyelvet”, melyen kézírással megadta ezek pontos listáját. A szerkesztői munkák haladását elégedetten felügyelte, és finom célzást tett arra, hogy igyekeznünk kellene, mert szeretné még látni az újabb kiadást is. A második kiadás 2002 márciusának közepén jelent meg. Iparkodtunk vele, mégsem tudtunk már együtt örülni megjelenésének. Igazzá váltak előszavának feleségéhez írt szép köszönő sorai, melyben utolsó munkájának nevezte *A magyarországi fizika kultúrtörténetét*.

Végül köszönöm feleségemnek, hogy eme utolsó könyvecském születésénél éppen olyan odaadó segítőkészséggel állt mellettem, mint pontosan fél évszázaddal ezelőtt első könyvem létrejötténél.

Simonyi Károly szerette a fiatalságot, a friss szellemű, értelmes és szorgalmas diákokat. A *Természet Világa* középiskolás diákok számára kiírt cikkpályázatán különdíjat alapított *A kultúra egysége* címmel. Nem véletlenül választott ilyen díjat, hiszen őt idézve: „Németh Lászlóval együtt hiszek abban, hogy nincs kétféle műveltség...”

Minden év végén gondosan borítékba tette a diákok díjaira, útiköltségeire szánt száz-ezer forintot és a kezembe nyomta. Hiába tiltakoztam, hogy ráér még, ragaszkodott ehhez. „Fogadd el — mondta —, ki tudja, meddig adhatom!” 2001. október 9-ére virradó reggel

halt meg. Könyvespolcán egy nekem címzett borítékot találtak, benne a diákoknak szánt pénzzel. Természetesen a mai napig éltejük az általa alapított *A kultúra egysége* díjat. Fizikus szerzőink sora mond le rendszeresen cikkeinek honoráriumáról, ráírva honoráriumlapjára: „Simonyi professzor úr diákjainak szánjuk”.

Nem akartam észrevenni, de ma már tudom, Ő már jó ideje tudatosan készült a halálra. Újraolvasva beszélgetéseinket, megdöbbenek, hogy már az első, az 1979-es is így fejeződik be:

Lassan-lassan én már búcsúzom a gyerekektől. Évről-évre egy-egy évfolyamtól, de egy picit úgy egészében is... Úgy érzem, könyvem egy nekik szóló koncert utáni ráadás. Nekik, akikkel sok-sok évet örömteli munkában együtt tölthettem, és akik nélkül ez a könyvem sohasem született volna meg.

A portréfilmben pedig az utolsó kérdésemre, „Mit vársz a jövőtől?”, szívszorító választ adott: „Három kívánságom van, mindhárom ugyanaz. Éspedig az, hogy a halál tartsa be a sorrendet! Szeretteim közül senkit se kelljen eltemetnem. Vegye tudomásul a Halál, hogy én vagyok soron! Én ülök Kháron ladikján most” – mondta, kissé megemelve a hangját. Csend ült a szobára, elnémultunk. Tovább kérdezni nem volt erőm. Az operatőr leállította a kamerát.

Utolsó nagyobb beszélgetésünk, az *Unom Dantét!* is a végső kérdések, a halál körül forgott. Megjelent interjúink közül talán ezért szerettem ezt a legkevésbé. Ugyanakkor az ebben megfogalmazott csodálatos gondolatai közül többet ma is szívesen idézek:

A mi halálunk és az emberiség halála is beilleszkedik a kozmikus történésekbe. Napunk egykor majd utolsót lobban, s akkor Voltaire, Newton, Jézus Krisztus, gótikus templomok, a görbült világról való tudatunk, mind-mind nem lesz többé...

Leginkább azonban az életigenlő szép sorait szeretem felolvasni a fiataloknak:

Az élet minden gyötrelmével isteni csodálatos dolog. Nagy élmény, mely szép, széppé tehető. A bennem lévő erkölcsi törvény pedig irányíthat az utamon. Nem a tudomány a segítő társam és nem a hit. Vannak, akiknek a messzi cél irányát a távoli templomtorony jelöli ki. Nekem erőt ad, hogy ezt a bizonytalan vágyból születő hipotézist mellőzni tudom.

Mai, értékeit vesztő, hamis hangoktól zajos világunkban ritka a Simonyi Károllyal összemérhető igazi szakmai és emberi példakép. Vannak, akik a korukban nagyoknak látszanak, emléküket mégis elsöpri az idő, munkáik a feledés homályába vesznek.

Simonyi Károly szelleme azonban az idő múlásával egyre erősebben világít.

(2010 augusztusában)

Sümegei György

Zárójelentés kecskeméti művésztelepi kutatásaimról

Cserményi Vajk emlékére

Meghatározta az életemet, életünket a Kecskeméti Művésztelep, mert amikor debreceni ötödéves egyetemista életünkbe berobbant Cserményi Vajk kecskeméti hallgatótársunk invitálása („művészettörténész-állás a Katona József Múzeumban”), akkor kizárólag a Kecskeméti Művésztelepről volt valami homályos, mégis erős vonzást jelentő elképzelésem. Hit és vágy, hogy azzal bizonyosan érdekes, érdemes lesz foglalkozni. Friss élményként ért bennünket a debreceni művésztelep alapítása, új művészlakóiról portrészorozatot csináltunk az *Egyetemi Élet*be. Igen, csináltunk, mert legelső, az Egyetem Galéria kiállításairól (Bálint Endre, Kondor Béla stb.) szóló beszámolóimat (évfolyamtársam, majd jegyesem, 1970-től) a feleségemmel tulajdonképpen együtt írtuk. Vagyis bármit írtam, azt Tóth Piroska elolvasta és alkotó módon gazdagította: szervesen növelte, vagy ha kellett, radikálisan egyszerűsítette, stilizálta. Írásaim így folyamatos szellemi szimbiózisban születtek, számos esetben természetesen kettőnk neve alatt (pl. *Beszélgetések képzőművészetről*. Tevan Kiadó, 1994), közös munkaként.

A feleségem segítő-, sőt áldozatkészsége abban is megnyilvánult, hogy érdekemben debreceni egyetemi karrieréről lemondva a Katona József Múzeum újkortörténésze lett (szerencsére hamar válthatott tanítani, s kezdett a Kodály Gimnáziumban). 1971. március 16-án, új munkahelyemen a munkába állás első napi meglepetését – a régész igazgató figyelméztetett, hogy a Kecskeméti Művészteleppel nem foglalkozhatom, mert arról monográfiát ír egy ismert pesti kutató – tetézte a kiskunfélegyházi múzeumi státusból aznap nyugdíjba menő Lükő Gábor óvó figyelméztetése is.

A körülmények ellenére mégis a Kecskeméti Művésztelep érdekelt elsődlegesen akkor is, amikor próbáltam számba venni a Katona József Múzeum képzőművészeti gyűjteményét. A régi, a második világháború előtt fölfektetett leltárkönyv háborús hiányain kívül azt is hamar fölfedeztem, hogy a Kecskeméti Művésztelep létrehozását a Kecskeméti Képtár megalapításával (1911) honoráló Nemes Marcell-adomány hiányainak egy része a városházán található. Így persze a múzeumlétezésbe is belekóstolhattam, amiben mindig primus inter pares szerepű volt számomra a képtáré. (Új, önálló épületét csak 1978–79-től terveztük a Cifrapalotában – ki(k) találtuk ki az épületet képtári célra? –, egy biztos: a legelső programot én írtam hozzá.)

A 80+1 (Domenico Tintoretto: *Keresztelés* című festménye volt a +1) darabos Nemes-kollekció, a Kecskeméti Képtár alapgyűjteményének a bemutatása (kiállításon, tanulmányban) a legelső feladataim egyike volt – mivel ez is szervesen tartozott a művésztelep-kutatáshoz. A képzőművészeti gyűjteménynek (összesen alig háromszáz darab volt rajzokkal, metszetekkel együtt) a Nemes-adományon kívüli hányadában volt a művésztelepen készült, ahhoz kapcsolódó műegyüttes, amelynek fő sodra, legjobb művei az Iványi Grünwald Béla meghatározta első korszakra, a kezdő periódusra mutattak.

A vezető művésztelepi programot is alkotó mester (rajta kívül még Falus Elek és a Kós Károly–Györgyi Dénes építészpáros írt programot) művein kívül Perlrott Csaba Vilmos munkái képviselték a legfontosabb értékegyüttest. Ennek fölismerésében is a feleségem segített, ahogy a Perlrott gyűjteményes kiállítás létrehozásában 1972 tavaszán, mivel tartalékos tiszti továbbképzésre hívtak be a kiállítási munka dandárja idején. A hazai múzeumok Perlrott művei kölcsönzése, ily módon az egyes gyűjtemények megismerése mellett Perlrott első felesége, a Kecskeméti Művésztelepen Iványi tanítványi köréhez tartozó Gráber Margit festőművész segített további művésztelepi információkhoz (Kmetty János, Járítz Józsa, Érchegyi Irén, Steller Gizella stb.) és művekhez (Galimberti Lanow Mária pl.), amelyek a múzeumi gyűjteményt gyarapították.

A múzeumi, gyűjteményfejlesztői, kiállításrendezői (Bács-Kiskun megye múzeumaiban, Bajától Kiskunhalasig, Kalocsától Kiskunfélegyházáig) munka mellett maradt csak idő kutatásra a Kecskeméti Levéltárban és az ország múzeumi adattáraiban, az MTA Művészettörténeti Kutatóintézetében, az Országos Széchényi Könyvtárban. A Kecskeméti Művésztelepen készült, egy-két múzeumban fennmaradt művekből kiállításokat lehetett ugyan csinálni évfordulókra, de egyfajta általam vágyott és elképzelt teljességet nem tudtak megmutatni ezek a korábbi összeállítások. Egyre több művész – vagy még csak képzőművészeti főiskolai hallgató – neve bukkant föl a művészteleppel kapcsolatosan, és mindegyikhez próbáltam műveket, Kecskeméten fogant alkotásokat társítani. Mindig ez a legnehezebb munka, hiszen sokféle oka lehet annak, hogy nem maradtak közgyűjteményben vagy kecskeméti (esetleg máshol gyűlő) magánkollektívákban az ott született, az ott létrejött műalkotások. Ráadásul az is mindig nehéz kérdés, hogy bizonyosan mely művek születtek a Műkert árnyas fái alatt vagy műtermeiben. Ha a motívum (pl. a Műkert virággruppos, gondozott részlete, művészvilla, jellegzetes, azonosítható városrészlet, pl. templom, a barátoké, piaristáké, a Czollner téri, vagy a cigányváros) vagy portré esetében a megjelenített személy bizonyosan kecskeméti, bizonyító értékű dokumentum híján még akkor sem lehet száz százalékosan kijelenteni, hogy ott is készült a mű.

Az alkotó gyakran magával vitte a témát, akár a már kiérlelt kompozíciót rajzban, vagy csupán az emlékezetében, a vizuális memóriájában (tudjuk, hogy a képzőművészek általában erős), s csak máshol és csak később adódott lehetősége a mű létrehozására. Előfordulhat, hogy sokáig, akár évekig „hordja magában” a témát, s aztán egyszer mégis csak művé érik, kompozícióvá sűrűsödik.

Hogy még fokozzam – egyébként mindig az élet, maga a valóság a legjobb fokozó –, azt is mondhatom, nem minden festményt az hozta létre, aki aláírta. Herman Lipót említi a Naplójában, hogy megrendelésre kecskeméti portrét festett Iványi Grünwald helyett, s persze megkapta érte a maga közreműködői járandóságát, de a képet Iványi szignálta. Mostani tudásom szerint az egyik legnagyobb magyarországi magángyűjtemény, az Antal-Lusztig kollekció bajszos, majd’ egész alakos férfiportréjával vélem azonosnak ezt a kétkézi, Herman–Iványi-festményt. S még valami Iványiról. Egy 1917-es interjújában nyilatkozta: *„a kész képeket mindjárt Pestre viszem a műkereskedőmhöz, főleg azért jó a Kecskeméti Művésztelep, közel van Pesthez, amellyel állandó telefoni összeköttetésben vagyok”*. S ha egy kompozíciót eladtak – gondolhatjuk tovább –, akkor a sikeres művet azonnal újrafestik, azaz Tornyai János kifejezésével: gürcölnek. A korban általánosan elfogadott s elterjedt gyakorlat volt, hogy az eladott (tehát sikeres!) kompozíciót újrafestették (másolták, variációt készítettek róla, duplikálták – még a fogalmilag adekvát kifejezését sem könnyű megtalálni eme jelenségnek) az újabb értékesítés reményében. Ha egyszer elkelt, hátha ismét sikerül. Ebből a praxisból következik, hogy több ismert festménynek variációi kerülnek elő, válnak ismertté a későbbi évtizedekben. Az önmásolás alól talán egyedüli kivétel Nagy István, akiről éppen Tornyai János elismerőleg jelentette ki: *„soha nem gürcölt”*.

Sajátos a helyzet a csendéletekkel, mert csendéleti tárgy szinte bárhol összeállítható, hacsak nincs külön helyjelölő, helyhez (vagy személyhez, tárgyhoz) köthető motívuma, akkor kiállítási jelenlétét vagy más módú kapcsolódását egyaránt bizonyítani kell. Legalábbis érdemes, hiszen csak így lehet meghatározni a műtárgyaknak azon körét, amelyek éppen a kecskeméti kolóniához kapcsolhatók. Csak két példa: a kecskeméti témákat, ottani élményeket azon alkotók hordozzák tovább s mélyebben magukban, akiknek Kecskemét alap-képzés, fundamentális élmény volt és maradt egy életen át. Ilyenek elsősorban a Révész-iskola egyes tagjai (Csizmazia Kálmán, /balatonfűzfői/ Farkas István, Csillag József, Bajnai Tóth Lajos stb.), míg mások utaztak, világot láttak, újabb és újabb művészeti és életbéli élményekkel telítődtek, s ezek ráépültek a kecskemétiekre, amelyek már átirtabban, csak közvetettebben (akár már alig fölismerhetően) jelentkeztek csupán egyes későbbi műveikben (az első korszak alkotói nagy részénél).

Érdekes jelenség a csendéletek kecskemétiésítése. Galimberti Lanow Mária kétoldalas festménye egyik felén nagybányai tájkép, a másikon jól megépített, konstruktív csendélet. Ez utóbbi kecskeméti készülését Gráber Margit egyértelműen állította. Így Lanow Mária ugyancsak 1916-os csendéletei és kompozíciói (lásd *A Tett* 1916-os évfolyamát) e körbe illeszkednek, vagyis nagy valószínűséggel kecskemétiiek. E szerint az 1916 nyarán a Kassák házaspárral a Műkert árnyas fái alatt hűsölő és dolgozó képzőművészek egy részének a művei nemcsak ottani fogantatásúak, hanem Kassák lapjában, *A Tett*-ben meg is jelentek (Dobrovics Péter, Erős Andor, Galimberti Lanow Mária, Pásztk Jenő, Uitz Béla). Vagy Pál Franciska Kecskeméten festett aktkompozíciója felismerhetően, azonosíthatóan megfogalmazódott az egyik csendéletén, amelyet éppen emiatt azonosíthatunk kecskemétiinek. Van az azonosításnak egy abszolút egyértelmű mutatója: a művész szignatúrájában (vagy a mű hátoldalán fölírva, esetleg kiállítási cédulán) szerepel a kecskeméti helyszín megjelölés. Legutóbb így sikerült azonosítani Ferkai Jenő, Janesitz Henrik, Lehel Mária, Bálint Rezső, Demény Ottó egy-egy fontos művét.

Ha lehetne versenyeztetni a város nyújtotta festői témákat a műveken való megrögzítésük sűrűsége szerint, persze kiterjesztve a művésztelep teljes idejére – bizonyosan a Barátok temploma műemléki, vizuálisan a legszuggesztívebb együttese (a legkorábban piaci szereplőkkel, pl. Iványi Grünwaldnál) lenne az első helyezett, mert ezt a legtöbbben és legtöbbször rajzolták, festették. A városképek azonban akkor szaporodtak el nagyobb mértékben a műtermésben, amikor a konzervatív ízlésű vásárlási bizottság a kezdő években létrejött, modern, a konvencionálistól eltérő, dekoratív alkotásokból a Nemes Marcell-adományhoz fűződő éves műtárgyvásárláson alig-alig tudott megfelelő műveket vásárolni. 1913-ban találták ki, hogy a kecskeméti városképnek a meghatározó és jellegadó elemeit megfestetik. Ezen művek elsősorban templomokat (Perlrott Csaba Vilmos, Kmetty János stb.), azok meghatározó jelentékenységgű épült környezetét, egyes új épületeket (Luther-palota) vagy a Vásárteret, netán temetőt (Erős Andor) vagy jellegzetes tömböt (Donkanyar) vettek tárgyuknak. A Kecskeméti Művésztelep 35 éves működése során legalább ezzel a műtípussal, a városképpel mint műfajjal szervesen kapcsolódik a várostörténethez, pontosabban: a településtörténethez. Illeszkedik egy a várost szabaduló céh mesterleveleken megjelenítő városképsorba (az első ilyen Prixner Gottfridé 1809-ből), városkép-együttesbe, ráadásul úgy, hogy e művek művészi színvonaluk szerint a városképek legkiemelkedőbb darabjai. A kecskeméti városképet, a város ikonográfiáját a legmagasabb vizuális fokon (persze azért művészenként eltérő színvonalon) a művésztelepen készült rajzok, festmények hordozzák (Bálint Rezső, Demény Ottó, Erős Andor, Herman Lipót, Iványi Grünwald Béla, Kmetty János, Nikolszky Jenő, Noll József, Perlrott Csaba Vilmos, Franz Plischke stb.). Mindezekben belül sajátos történet a közel húsz Perlrott-városképé (kiállítva: Bozsó Gyűjtemény, 2010), amelyek alkotójuk

nagybányai, majd párizsi és szentendrei, ilyen nemű művei születése közt jöttek létre. Alföldi városképek ezek a kecskemétiak. Perlrott változatos nézőpontokból (szemből fölmagasítva-kiemelve, oldalról vagy hátulról) úgy mutatja be az 1910-es évek Kecskemétjét, mint vonzó urbsot, szinte nagyvárost. Vagyis a mezővárosi polgár nagyszerű, formátumos, a korábbi szerényebb látványokat meghaladó vizuális együttesekben ismerhetett önmagára, helyezhette Perlrott festett Kecskemétjébe önmagát. Különös paradoxon, hogy míg a millenniumtól az első világháborúig rohamosan építkező új Kecskemétnek e fontos művekben megszülethetett az ikonográfiája, addig a korszakban világvárossá nőtt Budapesten ez hiányzik, a kor progresszív festői nem a fővárost, hanem Nagybányát, Kecskemétet és Párizst festették inkább.

E műveknél a legközvetlenebb és a legkevésbé problémamentes a helyhez kötés, mint más esetekben. Pl. a festői látvánnyal kecsegtető és gyakorta megörökített cigányváros vagy az ott élők már máshol, más helységben is vászonra kerülhettek. Tehát a települések széleire szorult alföldi cigányvárosok, cigánysorok zömében azonos festői látványelemeket (putri, színes ruhákba öltözött, vagy éppen ruhátlan – esetleg pipázó – nők) hordoztak. Leginkább még a geológiai különbségek (pl. dombos vidéken vagy síkon épült) alapján különböztethetők meg a legkarakteresebben. A Cigányváros műsorozat (Iványi Grünwald Béla, Uitz Béla, Diener Dénes Rudolf, Gráber Margit, Bajnai Tóth Lajos, Darvassy István stb.) nemcsak a kuriozitás iránti fogékonyságot, hanem egyfajta szociális érzékenységet is fölvet, amelynek különösen az első világháború végétől, a súlyos gazdasági problémákkal küszködő, megcsönkített országban szaporodnak meg a képi földolgozásai Kecskeméten is. Legfontosabb megjelenési módja a szegényházi öregek, elesettek, kismizettek, nincstelenek művészi megfogalmazása. Az 1910-es évek műtermésében ritkábban találkozunk ilyen kompozíciókkal. 1920–22 között Varga Nándor Lajos, Zsögödi Nagy Imre rajzai, Szőnyi István Rézkarcai, majd a 20-as évek végén Szabó Vladimír expresszív tusrajzai és a kecskeméti Héjjas János pasztellképe (*Gyász*, 1930–31) adják a legmeggrázóbb, lélektanilag is elmélyített lát-leletet.

A többi témák, műfaji adottságok és lehetőségek skáláján feszítő kérdés volt (és maradt) a művésztelepi produkcióból a tájkép, az alföldi tájkép kérdése, művésztelepi megnyilvánulása. Ha és amennyiben az alföldi tájképtípus jobbára fekvő formátumú, a képmező alsó egyharmadában (vagy még lejjebb) meghúzott horizontot és a fölmagasodó motívumok (kikötött ló, sötétre hangolt, színellentétekkel kontrasztosított motívum) drámai együttesét jelenti, akkor ilyet, Tornyai János, Koszta József, Endre Béla vagy Nagy István alföldi műveihez hasonlólt alig-alig találunk Kecskeméten. Kivételt erősítő szabály Sass Árpád kecskeméti alföld-képe. Találunk viszont a drámai mozdulatlanságot föloldó, emberi, táji vagy tárgyrészekkel gazdagító tájfelvételeket: Iványi Grünwald gémeskutas kompozíciói, Szőnyi hasonló tematikájú rézkarca, Zsögödi Nagy Imrének a nyomott horizontra föllobbanó virágai, őszi színpompában tobzódó kukoricása.

Az egész művésztelep-történeten végighúzódó alapdilemma a lenni vagy nem lenni, más szóval: működni, fönntartani, de hogyan, vagy megszüntetni alap-kérdése. A nagyszerű alapítás, a nagybányai neósok új helyszínt keresése és Kada Elek szándéka, a város akkori (1909!) dinamikus fejlődése létrehozta a művésztelepi formációt. A kecskeméti földrengés (1912), a modernnek és maradiak művészháborúsága és a szőnyegszövő föl-számolása (1913), az első világháború emberi és anyagi pusztítása, s még ráadásul a forradalmak (1918/19), a megszüntetés szélére sodorták. S ebben az alapító város első évtizedes keserű tapasztalata is benne van: a színmagyar alföldi város táji és emberi környezete (kivétel a városkép) nem kapott maradandó értékű, magyaros képi kifejezést. Sőt, erősen kritizálták a trianoni országvesztés, az első világháború után roppant nehéz nemzeti újjáépítés idején, így: a művésztelepen „sok éven át destruktív uitzbélás álmú-

vészet tobzódott¹. A város által eladásra ítélt művésztelepet a nemzeti és keresztény művészet programos zászlaja alatt a vallás- és közoktatásügyi minisztérium a nagybányai művésztelep kiesése miatt mentette meg gyakorlóterepnek. Így lett az „Orsz. Magyar Kir. Képzőművészeti Főiskola Kecskeméti Művésztelepe”, ahol Révész Imre nyugdíjazásáig (1932) tanította a Képzőművészeti Főiskola művész- és rajztanárnövendékeit, valamint a szabadon jelentkezőket. Révész a 19. századi realista szemléletű, ám anekdotikus népeletkép fölfogásában romantikus elemeket is tovább éltető mester. Egyik tanítványa, Csillag József képein végtelenség túlozva, rekvizitumokká kiüresítve a motívum. *„Itt egy gulyás, gulyásabb már nem lehetne. Valahogy az arcán van a legelők tágassága, a dús fűvű élet, a szabadság, égre néző csillagokat figyelő éjszakák, messzi szénarendek esti jó szaga. Szüre ujjában talán szalonna kenyérrel, talán valami cifra kő, amit talált s eltett a gyerekeknek. A fokosa is ott van, s a pipájában ami ég, egész bizonyosan, szűzdohány. És tele van nyugalommal. A világ? Miatta a másik oldalára fordulhat. A marha rendben, eső is csak jön néha, holnap haza megy az asszonyhoz, gyerekekhez. Kell más? Fenét. S megszíjja a pipáját.”* Dallos Sándor 1925-ös jellemzésében enyhe íróniával mutatja be a jellegzetes zsánerképet, azzal a tanulsággal, hogy a világ másik, küzdelmesebb, drámaibb fele – a másik oldalára fordulhat, vagyis nem kell tudomást venni róla. A Csillag ecsetjével körülsimogatott gulyásunk 50–60 év késéssel merevedett bele így az időbe és olajba. Egy már régen nem jellemző, visszazorult, parciális világot próbál általános érvényűvé magasztosítani, és éppen ettől a fölösleges erőpazarlástól lesz avított. Révész valahogy módjával, de megtúrta a kísérletező, az ő szemléletével és festészeti gyakorlatával nem azonosuló művészeket is. Ám valójában csak az ő nyugdíjazása után lett stílusosan, modern művészeti igazodásaiban is sokszínűbb a létéért küzdő művésztelep meg-megújuló művészköre. Miklóssy Gábor, Marosán Gyula, Peterdi Gábor, Szenes Árpád, Polony Elemér, Szabó Vladimír az expresszionizmustól egészen elvont kísérletekig is eljutottak. Zempléni Magda „absztrakt felé hajló kompozíciókat festett”, vagyis sokféle egyéni művészi törekvés élhetett egymás mellett a művésztelep utolsó évtizedében (1932–44) anélkül, hogy egymást zavarta volna.

Most próbálok merleget készíteni mindarról, hogy a kecskeméti művésztelepi kutatásaim milyen tanulságokig vittek el, s vajon mit jelentett, mit jelenthetett számos tanulmányom, publikációm, két könyvem (az utóbbi: *A Kecskeméti Művésztelep dokumentumai 1909–1919*) információ-anyaga. Vajon használják-e egyáltalán? Ha egy ilyen szerteágazó témával évtizedeken, életet, művészettörténelmi pályát meghatározóan foglalkozik valaki, akkor talán éppen azért, mert sok apró, nyitott összefüggésre is rávilágítanak a mozaiktergnyi adatai – egyre bizonytalanabb lesz, egyre aprólékosabban mérlegelővé válik. Talán még inkább kezd ragaszkodni a tényekhez, a bizonyíthatóságához, a megindokoltsághoz. Csak és kizárólag az elsődleges források (dokumentumok, levelek, egyidejűleg keletkezett naplók stb.) alapján lehet megbízható következtetésekhez eljutni. Természetesen ismerni kell a művészettörténelmi földolgozásokat (szám szerint sem sok), sajtóközleményeket, említéseket is, hogy teljesebb körű képet rajzolhassunk. Új szempontú, megbízható érvnyességű munka csak mindezek alapján születhet.

Bármennyire is próbálok tárgyat folyamatosan egybetartani és sorra venni, hogyan haladtam a benne végzett munkával s meddig jutottam, mintha lassan, de folyamatosan távolodna tőlem bizonyos elemeiben, más vonásaiban pedig erősebb kontúrokat rajzol képzelethálómra. Arra a föltételezett keretre, amely anyaggyűjtés, kutatás, művek tanulmányozása során telik, telítődik. A három és fél évtizedig fennálló intézmény/művészettörténelmi jelenség elmúlni nem tud nyomtalanul, csak átalakulni. Épületeiben legalábbis megszüntetve, de pontosabb így: alkotóházzá átalakítva őrzi meg régmúltját.

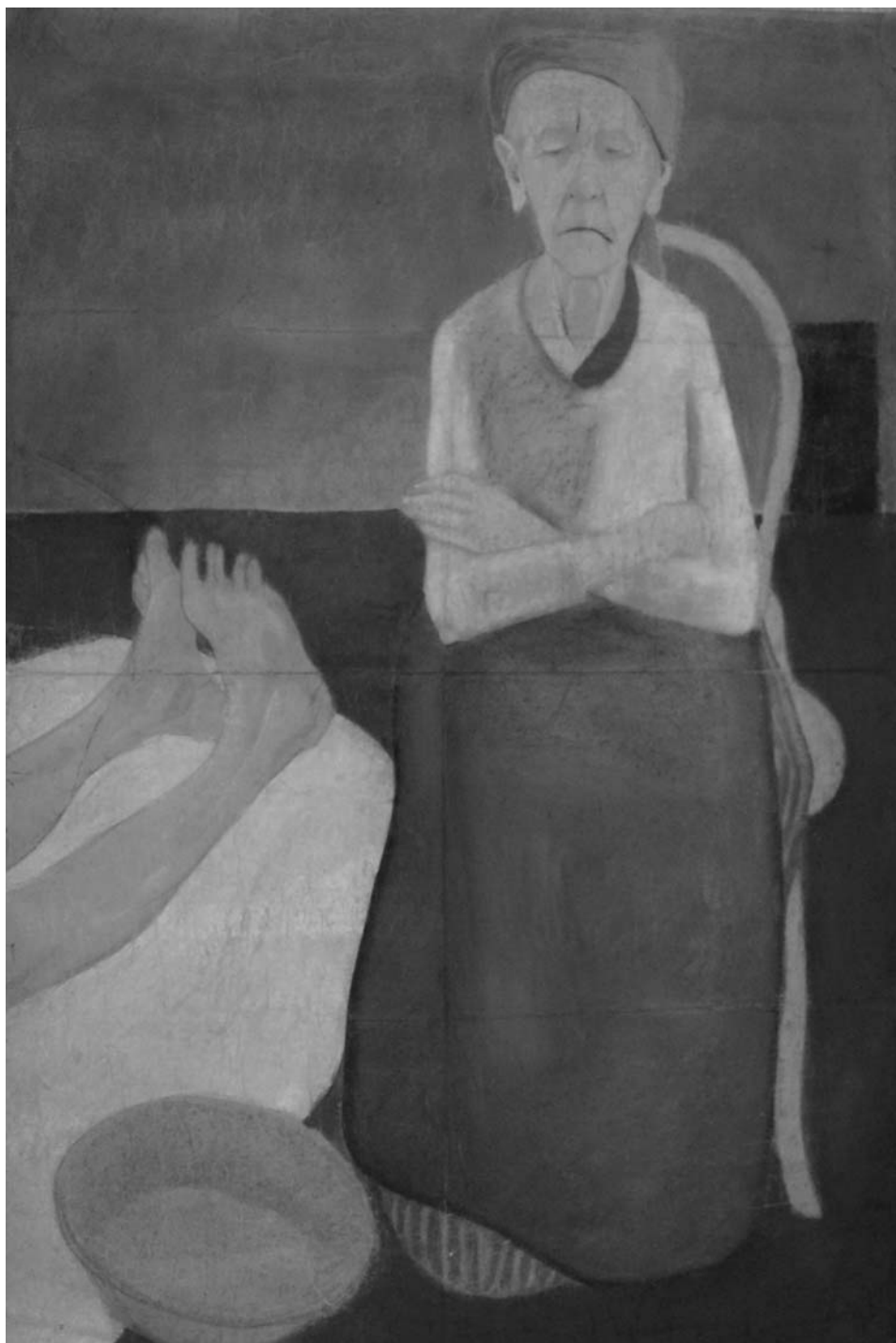
1 Kecskeméti Közlöny, 1920. augusztus 13.

Mert történetének igazi őrzői: a művek, azon rajzok és festmények tömege, amelyek ott, vagy ottani élmények/inspirációk alapján készültek. A Kecskeméten született – vagy oda köthető – alkotások elképzelt teljességéből újabb és újabb művek bukkannak föl, kerülnek nyilvánosságra.

Bizonyosnak vehető, hogy a téma, az ábrázolt motívum- és tárgyi környezet azonosítása mellett legalább ilyen fontos a művésznév kutatás, az alkotók föltárása. Főiskolai jegyzőkönyvek, kiállítások szereplői, műterembérlet-tartozások kimutatásai, levelek, visszaemlékezések, levéltári dokumentumok, hírlapi közlemények – mind megannyi lehetőség a művészek kecskeméti kapcsolatainak a pontosítására. Ráadásul élményi közvetlenségében, a kapcsolataik hálójával együtt emberi elevenséggel az alkotók őrizték meg a leghitelesebben a műkerti életet. Egymás nevét, címét megadva művésztől művészre, alkotóról alkotóra tudtam tájékozódni. Révükön jutottam el pl. Zsögödi Nagy Imréhez, Miklóssy Gáborhoz Erdélybe, Podlipny Gyulához Aradra, Varga Nándor Lajoshoz, Redő Ferenchez Budapestre stb. A művésztelep eleven életét az ő elbeszéléseik idézték elém. S ha kiállítást rendeztem, műtárgyakat azonosítottam, gyűjtöttem, vagy éppen megfogalmaztam valamit – az ő tárgyi hűségük kísért. Talán a témához való hűséget bennem is tudták erősíteni. Hogy évtizedeken át, ezt a kezdetekkor magam sem gondoltam. Ma már tudom, hogy több évtizedes művészettörténeti jelenségcsoport, egy művésztelep történetének a mind mélyebb megismeréséhez és megismertetéséhez (talán) egy élet sem elég.

Zsögödi Nagy Imre: Akt, 1921–22

Héjjas János: Gyász, 1930

Herman Lipót: Falus Elek, Iványi Grünwald Béla, Pólya Tibor, 1910 szeptember

Szabó Vladimír: Zsuzsanna és a vénék, 1929

Kopócsy Anna

Kmetty János a Kecskeméti Művésztelepen¹

Kmetty János művészete kulcsfontosságú a magyar művészet 1911–1915 közötti periódusában. Személye és festészete átkötő láncszemnek tekinthető a Nyolcak tevékenysége, illetve a Kassák körül kialakuló aktivista mozgalom között. A világháborút megelőző „szélcsendben” konstruktív szemlélete biztosítja a hazai avantgárd folyamatosságát. (Hozzáteszem, ez az 1919-es periódus után is igaz, amikor a Magyarországot elhagyó Nyolcak és aktivisták közül szinte egyedüliként – Márffy Ödön mellett – viszi idehaza a modern művészet zászlaját.) Ráth Zsolt – Kmetty művészetét elemző alapos tanulmányában – pontosan azt a periódust emeli ki, melynek jelentős része a Kecskeméti Művésztelephez köthető.² Két fontos tendenciát állapít meg, amely Kmetty e korszakában született műveiben csírájában megtalálható volt: egyrészt a szerkezetes naturalizmusét, melyből például Uitz Béla eljut a geometrikus absztrakcióig, illetve az ezzel ellentétes irányú klassziczizálást, mely a Szőnyi-kör arkádiafestészetében teljesedett ki a húszas évek elején. Tanulmányomban igyekszem megállapításait kiterjeszteni, hiszen Kmetty művészetének változása nagyban függött a Kecskeméti Művésztelepen kialakuló, eddig nem teljesen feltárt és körvonalazott műhelymunkától. Sajnos én sem tudom teljességében megragadni a jelenséget, amely sokkal nagyobb háttérkutatót igényelne, pusztán egy-két, a témához kötődő jelenségre hívnám fel a figyelmet.

A Párizsból 1911-ben hazaérkező 22 éves festőt nem a fauve-ok „lecsengő” művészete inspirálta, sokkal inkább a kubizmus, mely hangos mozgalommá szerveződve ekkor éli virágkorát a francia fővárosban.³ A kubizmus egy rendkívül összetett jelenségnek tekinthető, de lényegét tekintve a reneszánsz óta érvényes képfogalom radikális megváltoztatását tűzte ki céljául, és alapvetően Cézanne konstruktív művészetéből indult ki. Kmetty hazaérkezése után festett, ma a Kiscelli Múzeumban található önarcképe, az egyik első kubizáló alkotás a magyar művészetben. A „szögletes” előadásmódú önportré a Művészház 1911-es zsűrimentes kiállításán volt látható, mellyel teljesen egyéni hangot ütött meg, hiszen a kubizmus hatásai jellemzően csak az 1913-as nemzetközi posztimpresz-

1 Ezúton köszönöm Boros Judit és Sümei György művészettörténészeknek a tanulmány elkészítéséhez nyújtott segítségét.

2 Ráth Zsolt: *Kmetty helye a magyar korai konstruktív törekvések között*. In: *Sub minervae nationis presidio. Tanulmányok a nemzeti kultúra kérdésköréből Németh Lajos 60. születésnapjára*. ELTE, Budapest, 1989. 265–274.

3 Diener Dénes Rudolf egyik leveléből értesülünk arról, hogy a Párizsból éppen hazaérkező Kmetty „lázasan beszél a nagy vörös Párisról”, ami teljesen fellelkesítette Diener is, aki ekkor végleg elhatározta, hogy követi Kmetty példáját és elmegy a francia fővárosba. Diener Dénes levele Nagy Dánielhez 1911. július 21. MNG Adattár, 22596/86/7.

szionista kiállítást követően mutathatók ki általánosan a magyar művészetben. A mű az elhivatottságtudat ritka példáját mutatja, ahol a művész az aktív, a művészetet és a társadalmat egyaránt megváltoztatni kívánó alkotóként lép fel. Az „egymást szögletesen átható síkok” szerkesztése az atmoszférikus festéssel szembeni állásfoglalásként értelmezhető. Ez a szemlélet tükröződik az 1912-ben festett, ma a Magyar Nemzeti Galériában őrzött *Kecskemét* című festményen is, amely a maga nemében szintén úttörő jellegű volt, hiszen a látványalapú veduta-festészet megváltoztatására tett – egyik első – kísérletnek tekinthető. A kecskeméti városképek előzményét az a néhány 1911–1912 év folyamán készült városligeti tájkép jelenti, ahol már a konstruktív-geometrizáló képszerkesztés erősen dominál. A városligeti parkot ábrázoló művek, elsősorban a fák által teremtett, önmagukban hordozott geometrikus-ritmikus rendet bontották ki, a konkrét városi részleteknél nehezebb volt elszakadni a valóságtól, a motívumok sugallta atmoszférikus hatásoktól. Kmettynek ez többé-kevésbé sikerült. Különleges egyensúlyt hozott létre a natúra és a geometria között, miközben a szigorú rendet olykor fénypázmákban feloldó expresszív kompozícióval lazítja, egyúttal látomászerűvé varázsolja a képeket. A művészi elhivatottság – mely társadalmi felelősségtudattal párosul – ott rejtőzik minden képén, olykor manifesztálódik is. 1913-ból származik a Magyar Nemzeti Galéria tulajdonában lévő önportréja, melyen önmagára mutató gesztusával az *ecce homo* jelenetét idézi fel. A kép Kecskeméten való készülését erősíti, hogy a „kép a képben” motívumként egy kecskeméti tájrészletet is belefestett a majdnem monokróm festménybe.⁴ A szilárd forma igénye nyilvánvaló volt, a társadalmi mondanivaló megkövetelte a témát, ezért nem tudott Kmetty a nonfigurativitás világában feloldódni, a kubizmus fázisait csupán autonóm formai konzekvenciái miatt követni. Noha a kubizmus következetes redukciója elmarad Kmetty életművéből, ezt mindenképpen tudatos választásnak kell felfognunk, amely logikusan vezet el a háború alatt kiteljesedő klasszicizálásához.

Kmetty visszaemlékezése szerint első ízben Perlrott Csaba Vilmos hívására került a Kecskeméti Művésztelepre. Emlékei szerint kétszer volt Kecskeméten: 1912-ben és 1919-ben.⁵ A Kecskeméthez kapcsolódó, eddig feltárt dokumentumok 1912-ben még nem említik Kmetty személyét. Ugyanakkor az idézett kecskeméti városképe 1912-es datálású, amely feltételezi, hogy valóban tartózkodott ott 1912-ben is. A lényegesebb és hosszabb időszak azonban az általa nem említett 1913-as év volt, amikor Erős Andorral közösen béreltek műtermet 1913 júniusától a következő év januárjáig. A művésztelep tagja lett, és ekkor kapott megbízást a várostól kecskeméti városrészek megörökítésére is. (Feltehetően ennek a megbízásnak a keretében készültek az egykori kaszinót, illetve a kecskeméti vásárteret ábrázoló kompozíciók is.)⁶ Kmetty visszaemlékezéseiben a kecskeméti időszakal kapcsolatban elsősorban városképeit, illetve önarcképeit emlegette.

Lényegében 1913-ra fejezte be művészeti tanulmányait – Ferenczy Károlynál, illetve Szablya-Frischauf Ferenc magániskolájában (mely meg is szűnik) –, és teljes művészi hittel (amint azt önmagára mutató önarcképe is sugallja) fogott hozzá művészetének

4 Lásd Kovalovszky Márta: *Kmetty János*. In: *Festő voltam és vagyok*. Budapest, 1976. 19.

5 Kmetty János: *En Kecskeméten kétszer laktam*. Budapest, 1974. június. In: *A kecskeméti művésztelep dokumentumai (1909–1919)*. A dokumentumokat válogatta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Sümei György. Budapest, 2009. 192–193.

6 Lásd többek között: *A Kecskeméti Múzeum és park látképe, 1912–1913*. olaj, vászon, 60×70 cm, j.j.l.: Kmetty. Katona József Múzeum, ltsz.: 59.138; *A kecskeméti vásártér, 1913*, olaj, vászon, 80×120 cm, j.j.l.: Kmetty János 1913, Katona József Múzeum, ltsz.: 59.138; *A Nyári Kaszinó épülete Kecskeméten, 1913*, olaj, vászon, 49,5×38,5 cm, magántulajdon; *Kecskeméti park 1912–13*, deklí, olaj, 29,5×45 cm, j.j.l.: Tisztelemmel jelélül dr. Szigeti Mihálynak Kmetty Megyei Bíróság, Kecskemét; Czollner tér, 1913, vászon, olaj, j.j.l.: Kmetty, magántulajdon.

kibontásához, mely folyamatot egy időre a háború kitörése akasztott meg. Úgy gondolom, az 1913-as év a Kecskeméti Művésztelepen döntő jelentőségű volt a közös gondolkodás és műhelymunka szempontjából. Ez a közös munka elsősorban Kmetty és Erős Andor, Perlrott Csaba Vilmos, illetve a hozzájuk látogatóba érkező Dobrovics Péter hozzájárulásával születik meg.

Nyilvánvaló, hogy ezalatt a viszonylag hosszabb, fél évnyi kecskeméti tartózkodás alatt jóval több mű született, mint ahányat ma pontosan meg tudunk határozni. Segtségünkre lehet a meghatározásban a motívumazonossága egyes festők ugyanakkor készült képein. Ugyanazok a tárgyak például Kmetty János *Kék csendélet* és Perlrott Csaba Vilmos *Csendélet szoborral* című festményén.⁷ Mivel tudottan Kmetty és Perlrott – ebben az időszakban – csak Kecskeméten festett közvetlen egymás közelében, talán nem tűnik hipotetikusnak, ha e képek készítése helyszínét Kecskemétben jelöljük meg. Ezt erősíti a Kmetty-kép datálása, mely 1913-as évszámot mutat. A közös motívumok egyike egy férfiszobortorzó, mely a Louvre-ban őrzött Ares Borghese változatának tekinthető.⁸ Nem pusztán másolatról van szó. A Louvre-ban őrzött szobor egész alakos római másolat, míg a csendéleteken torzóként jelenik meg. Ez több kérdést von maga után. Ha az eredeti nem torzó, vajon miért „torzósította” a két festő a klasszikus művet. Esetleg ilyen gipszmásolat állt a rendelkezésükre. A korabeli gipszmásolatokat kínáló katalógusok választékában szerepelt ez a szobor, bár teljes alakban. Ennek ellenére nem elképzelhetetlen, hogy volt torzósított változata is.⁹ Maga Cézanne is rajzolta a művet, nem tartotta fontosnak a teljes alakot egy az egyben megrajzolni, noha rajzain inkább elfogynak a formák, mint Kmettyék esetében, akik a jellegzetes helyeken csonkították meg a szobrot. Tudjuk, hogy Perlrott Csaba előszeretettel alkalmazta festményein a szobor motívumát, gyakran szintén a Louvre gyűjteményéből származó plasztikát használt fel.¹⁰ Míg Kmettytől eddig a „Kék csendélet” mellett egyelőre csak egy szobros csendéletet ismerünk (*Csendélet szoborral*, Szentendre, Kmetty Múzeum). A Virág Judit Galéria 2010. őszi aukcióján tűnt fel egy újabb csendélet, melyen egy keleti figurát jelenít meg a festő. Kmetty János: *Asztali csendélet*, 1910-es évek közepe. Mégis a szoborszerű emberábrázolás később egyik markáns jellegzetessége lett Kmetty művészetének. Elek Artúr nem véletlenül nevezte találóan Kmetty – tízes évek második felében alkotott – monumentális műveit kifaragott képeknek.¹¹ Éppígy Perlrott is megismétli szobrainak mozdulatait az élő modellek festésénél, modell és szobor így egymás allegóriájává válik. Összességében elmondható, hogy a szobormotívum előfordulásának

7 Kmetty János: *Kék csendélet*, 1913, olaj, vászon, 80x80 cm, magántulajdon; Perlrott Csaba Vilmos: *Csendélet szoborral*, 1913 körül, olaj, vászon, 89,5x79 cm, magántulajdon. (Rajtuk kívül egyelőre ismeretlen helyen Erős Andor szobros csendélete, és Dobrovics Péter is festett ilyen témájú művet.)

8 A szobor meghatározását ezúttal Nagy Ildikónak köszönöm. Ares Borghese római másolat a 2. századból, Louvre.

9 Lásd pl. Caproni P.P. *Catalogue of Plaster Reproductions from Antique, Medieval and Modern Sculpture* (Boston 1901). Ez egy teljes katalógus, méretekkel, árakkal, képekkel, óriási választékkal. Az Ares Borghese figuráját ők is teljes alakban sokszorosították. (Illetve ismert a „csak” fej változat.) A Medici Vénusznek volt torzósított változata is. Az 1 inchtől több láb méretben lehetett rendelni ugyanarról a szoborról.

10 Többek között Allegrain *Fürdőzőjét* idézte be gyakran vásznain.

11 „Képei a kéknek és szürkének hideg tónusából kifaragott művek. A tónus az ő művészetében nem az a formálgyújtó színréteg, aminek más festők műveiben ismerjük. Kmetty képeiben nincsen semmi ellágyulás, inkább keménység van bennük, dagadó hatalmas, de mindjárt ki is hűlt megkeményedett formák [...] Haladása körülbelül olyan, mint a követ faragó szobrászé: mint emez, ő is arca verejtékével dolgozik, szívtósan festi ki tömegeit a térből és faragja ki a tömegből a formáit [...]” Elek Artúr: *Kmetty János*, Műbarát, 1922. 5. sz. 109–111.

legkorábbi idejét, illetve gyakoriságát tekintve Perlrott Csaba volt a kezdeményező.¹² Jól ismert korai *Őnarcképén* is egy női szobor figuráját tartja a kezében, amely egyfajta ars poetica-ként, a művészet allegóriájaként manifesztálódik.¹³

A szoborcsendélet már régóta jellegzetes képtípusa a művészettörténetnek. Új típusú értelmezése Cézanne-hoz fűződik, aki egyrésztől meghagyja a klasszikus, a művészet allegóriáját jelképező funkcióját, de új értelmet is ad, amennyiben oly módon helyezi el a szobor figuráját (pl. Puget: *Cupido*) az almák és hagymák között, hogy azokkal szerves, szintaktikai kapcsolatba kerüljön.

Másrészt Perlrottnak, mint Matisse-tanítványnak, az akadémiák évszázados hagyományait folytatva szintén volt része mestere szabadiskolájában a gipszmásolatok gondos tanulmányozására. Max Weber egykori Matisse-növendék visszaemlékezéséből tudjuk, hogy egy életnagyságú görög Apolló-gipszöntvény állt a műhelyben, amelyet Matisse tanácsára hetekig tanulmányoztak az élő modell helyett. Teljes idejükben rajzolták, illetve festették ezt az öntvényt. Matisse iskolájában más visszaemlékezések szerint egy Louvre-ban őrzött Mars-kópiát is másoltak, ami a korabeli enteriőrök tanúsága szerint a csendléteken szereplő *Ares Borghese*-vel volt azonos, tehát Perlrott közvetlenül másolhatta is tanulmányai során.¹⁴ (Azonkívül Cézanne-kultusz volt az iskolában, művészetéből elsősorban a plasztikai attribútumokat és értékeket emelte ki Matisse.)¹⁵

A fentiekből következően ez a hagyomány folytatódik Kecskeméten is, amikor a szobrok megjelennek a festményeken. Szintén lényeges momentum a szobor léptéke, mely a legtöbb esetben hangsúlyos, irreálisan nagyméretű a többi tárgyhoz képest, gyakran nem kicsinyített nippként, mint életnagyságban való megjelenítésével válik a kép középpontjává, antropomorfizálódik, később, ahogy említettük az emberi mozdulatokban, gesztusokban, az emberi test szoborszerű modellálásában láthatjuk viszont.

A vizsgált képek esetében is szinte aránytalanul nagyméretű az izmos férfitest. Ráadásul a kiinduló mű, az *Ares Borghese* egy csonkított változatával kell számolni. Akár volt eredeti torzóminta, akár egyéni lelemény szülte a töredékes formát, akkor is jelentősnek kell tartanunk a választást. Nagy Ildikó több helyen kifejtette már, hogy a huszadik századi magyar szobrászat kezdeteiből lényegében hiányzik a torzó, mely a modern szobrászat alapjának tekinthető.¹⁶ A magyar modern szobrászok alapvetően nem a rodini utat választják, hanem a klasszikus formákat, a teljességet preferáló hildebrandi elvek szerint szerkesztik műveiket. Ebből a tényből következően az avantgárd szobrászat, melyet a primitív néger plasztika éppúgy inspirált, mint a töredékszobor, nem terjed el a magyar

12 Sajnos egyelőre nincs bizonyíték arra, hogy a művésztelepen lettek volna ilyen gipszmásolatok, de Perlrott Csaba, Lehel Mária Kecskeméten készült képein ugyanazok a szobrok találhatók, ami feltételezi, hogy nem „fejből” kerültek a vászonra, hanem valóban léteztek.

13 Pápai Emese: *Bornemisza Géza festőművész fauve-os korszaka*. Művészettörténeti Értesítő 2002. LI. évf. 3–4. sz. 309–321. A szerző szerint Vedres Márk szobráról van szó, mely ugyanúgy megtalálható Bornemisza Géza egy korai csendéletén (Bornemisza Géza: *Műtermi csendélet szoborral*, 1910, olaj, vászon, magántulajdon).

14 Académie Matisse. Henri Matisse and his Nordic & American Pupils. New York Studio School of Drawing, Painting and Sculpture, October 17 – November 17. 2001. Véleményem szerint a szakirodalomban gyakran idézett Max Weber: *Az Apolló-szobor Matisse akadémiaján* című képen éppen az *Ares Borghese* látható, nem a műteremképeken látható archaikus görög Apolló-szobor.

15 Max Weber: *On Matisse's School*. 22. Oct. 1951. In: *Henri Matisse 1869–1954*. Szerk. Jack Flam, Köln 1994. 99. Matisse-iskola és Perlrott Csaba viszonyáról lásd: Boros Judit: *Perlrott Csaba Vilmos szintetizáló festészet*. In: *Magyar Vadak Párizstól Nagybányáig. 1904–1914*. Budapest, MNG, Kat. 2006. 235–245.

16 Többek között: Nagy Ildikó: *Egy új műforma – a torzó*. In: *Történelem – Kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról Magyarországon*. Budapest, MNG, Kat. 2000. 736–739.

szobrászatban. Elképzelhető, hogy a torzó műfaja, ahogy a néger plasztika is, festóink vásznain nyeri el létjogosultságát? Ugyanakkor a töredék itt az egészt idézi fel, ahogyan Rodin megcsonkított *Meditációja* is őrzi az eredetét, vagy Maillol: *Blanqui emlékműve* (1906) egészként és egy torzósított változatban is ismert. Lényegében a több száz éves akadémiai gyakorlat fordítottját valósították meg Kmettyék, amikor nem kiegészítik a torzót, hanem az egészt szabadítják meg végtagjaitól. Maillol a klasszikus eszményt tartja szem előtt, míg Archipenko vagy Brancusi a torzót már önálló, az egésztől teljesen függetlenedett, autonóm műként értelmezi. Ezen a ponton találkozhat 1913-ban Kmetty és Perlrott művészetéről való gondolkodása Mailloléval.

Kmetty visszaemlékezésében a háborúhoz köti a reneszánszhoz, a klasszikus művészethez történő közeledését, a kép keletkezési dátumából nyilvánvaló, hogy ez, éppen Kecskeméten, feltehetően e közös gondolkodás hatására, elsősorban Perlrott inspirációjára már korábban bekövetkezett.

Az új tájkép, önarckép és csendélet mellett azonban megjelenik egy a festő szándékát, világnézetét még egyértelműbben közvetítő képtípus. Ezeket a képeket akár parafrázisoknak is tekinthetjük, amennyiben régi kompozíciós sémák, ikonográfiai típusok új hangszerelést nyernek, új nyelven szólalnak meg. A társadalom megváltoztatásának céljával, profetikus elhivatottsággal festett, immár vallási kötöttségektől mentes bibliai képek elsősorban a Nyolcak műhelyéből kerültek ki. Diener Dénes Rudolf, Kmetty jó barátja lelkendezve számol be egy levélben Pór Bertalan műveinek rá gyakorolt hatásáról, akít „modern Michelangelóként” tartott számon a progresszív törekvésekre figyelő nemzedék.¹⁷ Kmetty is feltétlen odaadással beszél a Nyolcak hatásáról pályája kezdetén, és itt elsősorban szemléletbeli, magatartásbeli rokonságokról mint stílusbeli hatásokról kell beszéljünk. Azonban az 1912–1913 folyamán született „mennybemenetek, hegyi beszédek, siratások” témájukban részben kötődnek elődeikhez, de formai konzekvenciáik nem a Nyolcaktól erednek.

A közös gondolkodásnak – feltételezésem szerint – eredménye Kmetty bibliai tematikájú műveinek megszületése. Ez esetben nem bizonyítható a kecskeméti helyszín, de mivel Kmetty Mennybemenetel-változatai 1913-as datálásúak, mindenképpen közel áll az ott szerzett vagy megszerezhető művészi tapasztalatokhoz, élményekhez. Perlrott pályáján meghatározó volt két spanyolországi útja, ahol elsősorban Greco volt rá hatással, akinek a műveit másolta. Lázár Bélához írt egyik levelében Lázár egykori véleményét idézi, aki korábban Grecónak Cézanne-ra gyakorolt hatásáról beszélt.¹⁸ Ez azért rendkívül fontos momentum, mert Perlrott Csaba számára Cézanne a megújulás, egyúttal művészettörténeti kontinuitás mintaképévé válik. Kmetty pedig Leonardót kötötte össze Cézanne-nal és a belőle kiinduló kubizmussal. Ugyanakkor Kmetty korai, 1912–1913-as műveit szemlélve nem (csak) Leonardo hatását láthatjuk. *Mennybemenetel* (1913, MNG) című műve kifejezetten a manierista és barokk oltár művészetben szívesen használt kompozíciós sémákat mutatja, melyeket Leonardo még nem használt. Önmaga 1922-es önéletrajzában párizsi élményei közül Tintoretót, Grecót emelte ki Leonardo mellett, akik hatással voltak rá mint a modern festészet előfutárai. Későbbi önéletrajzi írásában már csak a reneszánsz nagymestereit emlegette.¹⁹ Greco-kultusz Magyarországon elsősorban Nemes Marcell közvetítésével alakult ki. A gyűjtő 1911 májusában Kecskemét városának adományozott 79 festményt, támogatta a kortárs művészeket, nyilván nagy tiszteletnek örvendett a festők körében. Nemes többek között a „Fiatalok”-at is támogatta, Uitz Béla műveit vásárolta

17 Diener Dénes levele Nagy Dánielnek, Budapest 1911. február 15. MNG Adattár 22596/86/7.

18 Perlrott Csaba Vilmos levele Lázár Bélához. Madrid, 1911. január 19. MNG Adattár, 4579/e.

19 Mindkét önéletrajz megtalálható: Kmetty János: *Festő voltam és vagyok*. Budapest, 1976.

meg.²⁰ Miután El Greco művei a Louvre-ban alulreprezentáltak, feltehetően Kmetty Greco iránti rajongása már itthon, Perlrott és Nemes Marcell hatására alakult ki. 1912–13-ra Perlrottnál is az addig „interpretált kópiákból” jól sikerült parafrázisok születtek, amelyekben az eredeti klasszikus kompozícióktól ebben az időszakban került a legmesszebbre. Az 1912–14 között készült bibliai témájú műveinél a kubisztikus szerkesztés kerül előtérbe, melyek gyakran monokróm jellegűek. Felidézhetik Kmetty hasonló témájú műveit, ahol főleg a hideg kékek dominálnak (Kmetty: *Mennybemenetel*, 1913, MNG; Perlrott Csaba Vilmos: *Siratás*, 1910-es évek, Ferenczy M.). Ez tulajdonképpen szokatlan az alapvetően kolorista Perlrottól, akire többek között a fauve-ok, majd Greco expresszív színkezelése volt nagy hatással. Az egyik legkorábbi kubizáló műve 1911-ből (*Leány gitárral*, mgt.) még élénk színekkel párosul. Perlrott 1914-ben leírt ars poeticája szerint egy új, modern, naturalisztikus művészet alapkövét igyekezett lerakni. Ez lényegében összecseng Kmetty és a kortárs „Fiatalok” elképzelésével, mely az izmusok formanyelvét, Cézanne művészetét és a klasszikus értékeket igyekeztek valamilyen újfajta szintézisbe hozni. Úgy tűnik az első ilyen típusú művek 1912–13 folyamán születtek meg, melyek nagy része a Kecskeméti Művésztelephez, illetve az ott folyó közös műhelymunkához kötődtek.

20 Sümeği György: *Nemes Marcell, a műgyűjtő*. In: *Cumania. Acta Museorum ex Comitata Bács-Kiskun, Kecskemét* 1975, 275–304.

Füzi László

Izgalmasabb, mint egy regény...

Sümei György: A Kecskeméti Művésztelep dokumentumai (1909–1919)

Még a múlt év végén kért meg Sümei György, hogy beszélgessek vele a száz éve alakult Kecskeméti Művésztelep dokumentumait tartalmazó, általa szerkesztett kötetről. Sok időm nem volt a felkészülésre, talán egy nap, ráadásul csupán a kötet anyagának kiprintelt változatát kaphattam meg, mert a könyv az utolsó pillanatban készült el, mégis izgalmas, ezer irányba elágazó beszélgetés alakult ki közöttünk, ráadásul az érintett témákat izgalmasnak, szinte a mai életünkig vezetőnek gondolom, ezért is térek vissza ehhez a számomra roppant izgalmas könyvhöz.

Először is le kell szögezmem, hogy Sümei György nem monográfiát írt (megtette ezt már korábban, s a mostani könyv előszavában is összefoglalja mindazt, amit a Művésztelepről tudni kell), hanem a Művésztelephez kapcsolódó szövegeket gyűjtötte össze. Levéltári forrás, magánlevél, napló, szépirodalmi mű részlete egyaránt szerepel ebben a kötetben, a legfőbb szereplőktől, így mindenekelőtt Kada Elektől, a város joggal legendás hírű polgármesterétől, s a Művésztelep fontos szereplőitől, így az építészekről, festőművészekről, iparművészekről, íróktól, miközben számos korabeli híradással, újságcikkkel is találkozhatunk. Kada mellett ennek a könyvnek fontos szereplői a Művésztelep kulcsalakjai, így Iványi Grünwald Béla, Perlrott Csaba Vilmos és az iparművész Falus Elek, aztán a korabeli kecskeméti közélet fontos szereplői, a korabeli sajtó szereplői, az építészek, köztük például Kós Károly, akkor még neves építész, később ugyancsak neves író, Györgyi Dénes, ugyancsak neves építész, aztán Jánszky Béla, s a műgyűjtő Nemes Marcell, s a Művésztelep alkotói, köztük például Kassák Lajos, s az őket meglátogatók, köztük például Szép Ernő. A Művésztelep sok vonatkozásban valóban művészek egymásmellettségét, emberek és művek kapcsolatát jelentette. Jól példázza ezt Hermann Lipót Naplójának kiragadott részlete: *„Pezsgő élet van itt. Szép Ernő hívására ma lejöttek automobilon Miklós Andor, Kéry Pali, Kemény Simon, Heltai Jenő, Seress. Marikával szobámban éppen a nálam pamlagon alvó Szép Ernőt rajzoltuk, mikor automobil-pöfögést hallok. (...) A Beretvás kávéház előtt gyűltünk össze, miután az automobil érthető feltűnést okozott, megvadtván az útközben talált lovakat. A társaság még megnézte a Kaszinó dísztermét, a legmagasabb fokban főzve volt Falustól, aztán Pestre visszazárguldtak”.* Mindez 1912-ben történt. Hasonló hangvétele miatt idézhetem Szép Ernő írását is a *Nyugat* 1912-es évfolyamából: *„Sokkal jobban szeretem a képeket, semhogy értsek hozzájuk, csak csendesen álldogáltam a szabadban, s üldögéltem a kávéház-ablakú műtermekben a dolgozó festők mögött, s elunthatatlan szeretettel és gyönyörűséggel nézegettem, ahogy a hosszú, finom pemzli a palettán ide-oda kapkod a színek közt, szedegeti, mint a fecske az enniválóját s összegyűjtve, keverve a paletta nagy ellipszisének csodálatos tarka kincstárából kéket, zöldet, pirosat, narancsot, fehérét, sárgát, feketét, lilát, barnát, szürkét,*

mindent, hogy viszi a vászonra az ember arcának, meg az ég felhőjének, meg a mező virágának színét.”

Mindezt azonban csak bevezetőnek szántam, ahogyan azt is, amit a Művésztelepről, illetve annak a jelzett időpontok között megvalósult első szakaszáról tudni kell. Valójában azt kell tudni, hogy a Kecskeméti Művésztelep az első világháború előtt létesített művésztelepek közé tartozik, szoros kapcsolatban állt a nagybányaival, az onnét Kecskemétre került művészek, a neósok jelentős értéket teremtettek, ugyanakkor a nagybányainál nagyobb komplexitás jellemezte, hiszen itt festőiskola és szőnyegszövő műhely is tevékenykedett. A Művésztelep ráadásul a város épületeinek díszítésével is foglalkozott, legalábbis volt erre törekvés, így mondhatjuk, hogy beépült a város életébe. Másodszor el kell mondanom azt is, hogy a Művésztelep alkotói jelentős festői életművet teremtettek, a nevek mellett az alkotások is bizonyítják ezt, ennek belátásához elegendő volt, ha valaki megnézte a Bozsó Gyűjteményben a Perlrott Csaba Vilmos képeit bemutató kiállítást, vagy megnézi az eme első szakasz nagy gyűjteményes kiállítását a Cifrapalotában. Am most nem erről akarok írni, az ezzel kapcsolatos szólást átengedem a művészettörténészeknek és a művészetkritikusoknak. Érdemes viszont észrevennünk, hogy a dokumentumkötet rengeteg törekvést, talán mondhatom így, érdeket megmutat, annál is inkább, mert a művésztelep alapítása körül tevékenykedők közül mindenki más-más érdeket követett. Kada Elek polgármesterként a városa érdekét képviselte, Kecskemét akkori hangsúlyos fejlődésének kívánt nyomatékokat adni a korszerű villák felépítésével és a művészek letelepítésével, a művészek a maguk alkotói útját követték, amikor leváltak a nagybányai telepről, Falus Elek útja pedig külön útként mutatkozik meg, ő iparművészként-tervezőként a századelő szecessziós törekvéseit szélesebb körben kívánta alkalmazni, szőnyegen és más iparművészeti termékeken. Azt kell mondanom, hogy hihetetlenül széles panoráma bontakozik ki a szemünk előtt a könyvet olvasva. Olvashatjuk művészettörténeti segédkönyvként, olvashatjuk kordokumentumként, s olvashatjuk várostörténeti olvasókönyvként ezt a könyvet. Ha így teszünk, akkor Kecskemét egyik nagy fejlődési periódusának közepébe kerülünk, s látjuk azt is, hogy ez a nagy, máig ható fejlődési szakasz milyen erős érzelmi azonosulást és emberi áldozatkészséget követelt a benne részt vevőktől.

Bizonyára leegyszerűsítést jelent ez, de én most pár megjegyzés erejéig kísérletet teszek arra, hogy várostörténeti olvasókönyvként olvassam Sümegi György összeállítását, melyet gazdagabbnak érzek a monográfiáknál, mert erősebben követi az élet ezer irányba történő szétágazásait, mint ahogy azt a monográfiák meg tudják tenni.

Ha várostörténeti szempontból olvassuk ezt a könyvet, akkor azonnal szembetűnik Kada Elek polgármester központi szerepe a Művésztelep megteremtésében. Kada Elek (1852–1913) a város kiemelkedő jelentőségű polgármestere volt 1897 és 1913 között, kicsit a huszadik századba átnövő tizenkilencedik századi jelenség, aki még maga tudta irányítani a város életét, közben regényeket és elbeszéléseket, színműveket írt, rendszeresen vezetett régészeti ásatásokat (régészeti tevékenységét pontosan mutatja be Somogyvári Ágnes tanulmánya: *Kada Elek régészeti munkássága*, Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében, 13. [2008–2009] Kecskemét, 2010, 9–16.), s akinek a munkásságát már nem a tizenkilencedik, hanem a huszadik század felől, s a tudatos városépítés felől kellene értékelni. A könyvben számos dokumentum, feljegyzés, emlékeztető mutatja be azt az alább nem hagyó lelkesedést, amellyel Kada Elek a Művésztelepet létrehozta. Ezek felidézése helyett hivatali utódját, az őt követő polgármestert, Sándor Istvánt idézem, aki Kada hivatali idejében a város főjegyzője volt, így pontosan tudott és látott mindent: *„Másik nagyon sokat vitatott és kárhoztatott művészeti alkotása volt Kadának – írta visszaemlékezésében – a művésztelep. Kada t. i. író- és művészkörökkel Budapestről való leköltözése után is állandóan fönntartotta az összeköttetést, s ha Budapesten annyi ideig maradt, délutáni feketéjét rendszerint az Otthonban*

ittá meg. S ezek a feketézések már a város külső képén is erős nyomot hagytak, mert innen hozta azt a gondolatot, hogy tehetséges fiatal építőművészekkel egy-egy épületet csináltassunk, s ezzel a város központjának építészeti egyhangúságát kizárjuk. Így jött létre a Cifrapalotától kezdve az Újkollégiumig az a többé-kevésbé sikerült változatosság főterünk kiképzésében, amely bizonyára tartósan őrizni fogja a középső nagy terünk jellegét. Azt hiszem, a budapesti Otthon-körben született meg a művésztelep eszméje is, amelyet Kada a nagybányaiakkal (a korszak Európa-szerte ismert legjobb kolóniájával) akart megalkotni. A Műkert e célra a művészeknek rendkívül megtetszett, mert a városhoz közel van s amellet a természetnek igen változatos képeit tárja a művészek elé. A művészek véleménye az volt, hogy olyan szép napkeltét és napnyugtát, mint itt, másutt nem talál-
tak. Kadát az a gondolat vezette, hogy ezúton a művészekbe belevigye a magyar alföldi tájat, ezzel a magyar nép szeretetét, miáltal a művészek között a magyar nemzeti szellem erősödjön. A népet pedig oda akarta emelni, hogy a művészetet megszokja és érdeme szerint megbecsülje. Gyakorlati célokra is gondolt, s ezért a művésztelep tőrsztagjai közé iparművészt is igyekezett megnyerni.” (Sándor István emlékiratai önálló kötetben is megjelentek: Az „Aranykor” után. Egy elfelejtett polgármester: Sándor István. Sajtó alá rendezte, írta és szerkesztette: Székelyné Kőrösi Ilona, Kecskemét, 2008.)

Az eszme megfogalmazódása után következhetett a terv megvalósítása. Mai szemmel nézve is elképzelhetetlen küzdelmet kellett folytatnia Kadának terve megvalósításáért, hiszen itt „villákat”, műteremlakásokat építettek, művészeket telepítettek le, közben pedig fillérre pontosan figyelték, hogy mi mibe kerül, s hogy a befektetés mikor térül meg. A megtérülés kapcsán sokszor konkrét, sokszor viszont jelképes megtérülésről beszéltek. Volt, amikor a közönség érdektelenségét emlegették, volt, amikor az építési költségek visszatérüléséről beszéltek, s volt, amikor a város számára fontos szellemi-művészi értéket hangsúlyozták. Ezt tette Sándor István is: „A törekvése – mármint Kadaé, F. L. – különösen gyakorlati szempontból érvényesült is. A látogatóval érkezett művészek és műbarátok, bel- és külföldiek egyaránt el voltak ragadtatva a művészteleptől, a Műkerttől és az alföldi tájaktól. Természetes, hogy a művésztelepnek ez a gyakorlati látogatása jelentékeny idegenforgalmat is hozott a városnak. ... Falus Elek munkája nyoma ma is látható az Úri Kaszinó nagytermének festésében, aki nélkül a Kovács testvérek szobafestő-patrongyára sem jött volna létre, melynek munkáin Falus művészi szelleme szembetűnően érvényesül. A külföldet járt Ségner? A kárpitos is azt mondta, hogy gondolta, hogy Falustól művészeti dolgokat fognak tanulni, de azt, hogy ő, aki egész Európát bejárta, mesterségének technikája tekintetében is újat tanuljon, mint ahogy tanult – nem gondolta volna. A művésztelep ide telepítése abban a tekintetben is sikerült, hogy a művészekből Kecskeméten a pénzesebb és a művészetet szerető emberek igen sok képet vásároltak össze, amiknek nagy része ma is Kecskeméten van.”

A Művésztelepet, története első szakaszában három nagy csapás érte. Időrendben az első az 1911. évi földrengés volt, ez csökkentette a városnak a Művésztelepre fordítható pénzét, a második Kada Elek halála volt 1913-ban, Kada hirtelen halála legfőbb támogatójától fosztotta meg a Művésztelepet, a harmadik, csak időrendben a harmadik, pedig az első világháború kitörése volt, ez Kecskeméten is megszüntette az Aranykor illúzióját, nem beszélve arról, hogy az embereknek a művészethez való viszonyát is átalakította, ahogyan az élet minden területét átformálta. Közben a művésztelepen kitörő belső harcok sem használtak a telep jó hírének, ahogyan egy-egy kiállítás kisebb sikere sem, mivel az egymást itt is figyelő lapok azonnal válságról, kiúttalanságról írtak. Az akkori városi lapok akkori írásait ma olvasva az az érzésünk, hogy éppen az a lap védte a Művésztelepet, amelyik nem támadta, aztán mindez újra megtörtént, megváltozott szereposztásban. Ebben a légkörben okosan írta Tóth László 1914 márciusában a Kecskeméti Lapokban: „Művésztelepiünk »csődjét« bejelentő sorokra rövid válaszunk a következő: Bár nem szívesen, megemlítjük, hogy négy hónappal ezelőtt aktuális lett volna az a cikk, de álláspontja akkor sem helyes.

A telep alapos újjászervezésére nincs szükség, sőt szervezésére sem. A művésztelepet csak be kell népesíteni, de szervezni nem kell. Az a nagyon kevés adminisztratív teendő, ami a vezetés egyöntetűsége szempontjából szükséges, nem szorul újjászervezésre. Most télen – igaz – kevesen vannak a telepen, de hiszen a nagybányai, szolnoki művésztelep tagjai is a pesti márványasztaloknál telelnek. De az bizonyos, hogy nyáron ismét népes és hangos lesz a telep, mert a Festőművészeti Főiskola tanulóin kívül ismét eljön Iványi Grünwald Béla, Perlrott Csaba, Dobrovics, s mindnyájan, akik eddig a telepen dolgoztak, s rajtuk kívül is egész sereg művész ígérkezik. Hiszen gondoljunk csak a tavalyi nyárra, amikor Ignotus, Móricz Zsigmond, Szép Ernő jöttek el megcsodálni az itt folyó szorgalmas munkát, lelkesedést és művészetet. Egészen biztos, hogy az idei nyár sem fog a tavalyi mellett szégyenkezni, s el fogja oszlatni Gonda Béla tiszteletre méltó aggodalmait, aki balsorsról, csődről beszél, holott csak részben téli pihenőről lehet szó, részben mindenütt előforduló személyes torzszalkodásokról, amelyek már itt is lezárultak.”

Ezeket a sorokat nagyon fiatalon az a Tóth László írta, aki később Kecskemét kulturális életének talán legfontosabb szervező egyénisége lett, s aki, igaz, csak rövid ideig, a város polgármestereként is tevékenykedhetett.

(L'Harmattan, Budapest, 2009)

Bacsa Gábor

A borzalom, a fajok eredete és a fantázia

(Benes József „Figura-albumáról”¹)

„Még mindig a barlangkorban élünk, ha néha a szokások állandósága nem hátrálna meg a tettek vagy a szellem olyan alkotásai előtt, amelyek a képzelet valamely problematikáján alapulnak.”

Pierre Francastel

„Miként lehetséges, hogy a festék szennye emnyire alkíthatónak, egyenesen alkimista vagy mágikus médiumnak bizonyul?”

Gottfried Boehm

Benes József képei nem engedik, hogy a festéssel foglalkozzunk. A fantáziaalakok szemlélése biológiai, állattani, humánétológiai kérdések feltevése felé vezet. Az emberi testfelépítéstől való távolság meghatározása közben fogalmazódik meg a kérdés: evvel kell egyáltalán foglalkozni most, a nézelődés során? Nem idegen-e mindez a festészettől? A fajokról szóló fejtegetés így a kérdések fajairól szóló eszmefuttatásban folytatódik, hogy végül abban a meditatálásban végződjék, amely a szemlélődés tétjét kutató megfontolásokat, a festészet lényegét, a festészet-túliség jelenségeit érintő ötleteket lebegteti, sorakoztatja, kombinálja.

A tehetetlenség, a rutin és a kultúra

Dilemmák: a két dimenzióban alakot nyerő látomások kapcsán: miért ilyen a „teste”(!) ezeknek a „lényeknek”(!); miért hiányzik belőlük az, ami az emberben megvan; miért nem emberek? A funkcionalitás és szükségyszerűség motívumai jelennek meg Benes „Figuráinak” szemlélésekor, az evolúcióelmélet segédeszközei az élőlények milyenségét megokolni hivatott gondolatmeneteiben. Ez a művészeti ág szempontjaitól érintetlenül hagyott eszmefuttatás minduntalan megjelenik a hórihorgas, kezetlen alakokkal bíbelődő sorozat szemlélésekor. Érdekes módon mégis szerephez jutnak a technikai meghatározottságokon alapuló megfontolások, de nem úgy, hogy ezek nyomán a képek végső állapota lesz megmagyarázható, hanem úgy, hogy az alakok létrejötteinek

¹ Benes József. Kecskemét, 2006. – A továbbiakban e kötet képanyagáról lesz szó. A hiányos jelölés a képek megnevezési sajátosságából adódik. A reprodukciók ugyanis az egységes „Figura” címet kapták, eltérés csak a technikai adatokban és a dátumokban mutatkozik.

körülményeit sejthetjük meg, tulajdonképpen azt, hogy miért nem embereket ábrázolnak a képek.

A látvány háromféleképpen magyarázható. Festéstechnikai tényezők elősorolásával, a testfelületek eltérései és azonosságai nyomán kirajzolódó motívikus összefüggések végigkövetésével, valamint az állandó, a felületek sajátosságától első ránézésre függetlennek tűnő testfelépítés spekulatív megokolásával.

A huszonegyedik századi kép-előállítási eljárások széles skáláját ismerő Benes nemcsak gyakorlati ismeretek, hanem az elvi lehetőségek, a jólneveltség és a tabudöntögetés, határátlépés stratégiáinak is birtokában van. Erről tanúskodik az album egyszer az akril, az olaj vagy a digitális nyomat médiumainak virtuóz alkalmazásával, másszor pedig a divatlapok, állathatározók, vagy éppen egy orvosi kóréletteni szakkönyv festői portréábrázolástól határozottan idegen képanyagainak montírozásával vagy egyéb szabad felhasználásával. A műfajok és művészeti ágak szabályait, a különböző szellemi tevékenységek szuverenitását és hatékonyságát biztosító intézményi meghatározottságok szándékos szem elől tévesztése, kihasználása, az adományaikkal való visszaélés eleve lehetővé teszi, hogy a képek esetében torzszülöttekről, Frankenstein-féle gnómokról beszéljünk. Sérülésnek, roncsolódásnak láttatja a Benes-képek születését az a kép is, ahol a festékes felületbe ujjal húzott vonal, a festék elkenése hozza létre az alakot. Egy ilyen megállapítás az összes többi produktum genealógiájának mintáját nyújthatja. Ennek a sorozatnak azonban éppen az a különlegessége, hogy generatív erejének meghatározására minden egyes festmény képes ötletet adni, s így sokkal nehezebb feladat adódik: az ötletek, az okok rangsorolása. Ha úgy tetszik: az első számú létrehívó ok, az okok legnagyobb közös nevezőjének megjelölése.²

A Figura-képek alakjai (a háttereiken túl) felszíneik alapján különülnek el egymástól. Öltözék, ruha, védőfelszerelés, különféle bőrök, prémek, illetve azok hiánya, vagy nyálkahártya, belsőségek, hiány általi helyettesítése. Ezek azok az érzéki benyomások, amelyek a kép születésének formai-intézményi-elméleti magyarázata helyett tartalmi-anyagi gondolatmenetekben folytatódnak. Az „anything goes” (legkésőbb) avantgárd óta érvényes elve ugyanis az „adott körülmények között”, illetve a „valamire való cél érdekében” kiegészítéseket is igényli. Ezeknek a motívumokra, érzéki felszínre ügyelő műveleteknek létrejöttével a befogadó azonban még mindig érezheti azt, hogy immár nem érthetetlen szörnységeket, hanem értelmén alapuló, de valamely megmagyarázhatatlan oknál fogva borzalmas formában megmutatkozó produktumokat szemlél. Ez az elméleti megközelítésre határozottan emlékeztet annyiban, amennyiben képes távol tartani az alkalmi, kontextusfüggő élményt és a vele járó borzongást és bizonytalanságot, a megérintettséget: a tanulást. Egy ilyen művészeti teljesítmény azonban a jólneveltség és műveltség területein tűnhet elmarasztalhatónak a mindenkori befogadó szemében. Mindeközben a kérdéskör első számú hívószavának, a kultúrának etimónja, a latin 'cultivare' kifejezés éppen a termőföld termésre való alkalmassá tételére utal. Nem a termésre tehát, s így a művészeti tevékenységgel szemben támasztott, gyakran a jólneveltségből mint rutinból, eszköztárból levezetett értelmezhetőség igénye céltévesztés. Az adott év termését követnie kell a szántásnak, ami feldúlja az egyszer produktívna bizonyult életközösséget. Az eke anyagában és létmódjában egyaránt radikálisan más és fájdalmas élmény az (ideiglenes!) bioszféra számára, az idegenség és összeférhetetlenség tapasztalatának hordozója.

2 A fenti tulajdonságcsoporthoz tárgyalásakor meg kell említeni az így értett álprimitívizmus iskolát alkotó törekvéseit. Jean Dubuffet és Jean Fautrier művészete, az art brut kiemelkedő teljesítményeiként, általánosságban a gesztus, gyakorlatilag pedig a kólorit, a felület és alakábrázolás sajátosságai miatt mutatkozik a Benes-sorozat rokonának.

Benes, aki a bácskai tájat, otthonát több képén is a látóhatár végéig felszántott termőfölddel azonosítja, a pusztítás nyomán sarjadó élet tapasztalatát számos más alkalommal is hozzáférhetővé teszi. A szörnyű test birtokában együgyűen mosolygó, a sivatagi tájban egyedül álló, talán a párologtatás csökkentése végett összeszorított alak, az egynemű festékréteg elrontása nyomán megszülető figura, vagy az összenyomorítás nélkül talán ábrázolhatatlan, megfoghatatlan lény: mindegyikük a rongálással összekapcsolódó élet képzetét jeleníti meg. Problémát jelent azonban ezek tisztázása után az egyes esetek okainak meghatározása. Egy allegória kinyomozása, a kép motívumainak visszafejtése segít megnyugodni, pusztítás helyett term(el)ésnek, műtárgynak látni a produktumot. Így adódhat a magyarázat, miszerint a nyúlványai miatt szaxofonra emlékeztető alak bizonyára az ember(!), emberi test instrumentum-jellegét, valamely cél elérését biztosítani hivatott karakterét szimbolizálja. Azért olyan a test, amilyen, mert ebben a formában jó valamire. Ugyanezt sejteti a harisnyás burkolata és sajátos hajlása okán végtagot idéző test képe. Vagy: a tenyér redőzetét a teste mintázataként megjelenítő alak egy külső erő, hatalom, létező vagy létezők egy csoportjának (társadalmának) lenyomata, ezek teremtménye. Esetleg: a vonalakkal, fűzőkkel, rovátkákkal, szervkötegekkel szekcionált test mérhető, ellenőrizhető, irányítható. A sorozat ezeknek az (újdomság, döbbenet viszonylatában) megnyugtató magyarázatoknak, kisebb szabályoknak a levezetését nagyobb távolságokat áthidaló ismétlődésekkel szolgálja, illetve azzal, hogy elhelyez a nemiszerv-párok okán fajt, azaz kialakult tulajdonságcsoporthoz sejtető figurapárokat. De vajon mit lehet/kell kezdeni az egyes párokra, néhány elemből álló ismétlődésekre alapozott megállapításokkal, ha különböző fajokhoz tartoznak? Hogyan lesz egységes „ok-osság”, rendszer a helyi érvényű, s így végeredményben rész-/félígazságokból? A felületek szemlélése a felszínesség, felületesség gyakorlatát teszi felismerhetővé. Erre a hozzáállásra az jellemző elsősorban, hogy az alapvető sajátosságok másodlagosak számára a felszínen találhatóakkal szemben. A különbség csak az egyedek szintjén létezik, a fajokén nem. Csak egy faj van, vagy még annyi sem. Pedig lehet, hogy az adott egyedek azért különülnek el egymástól az adott módon, mert a fajuk definitív jegye az egyedek különbözősége, illetve adott módon megvalósuló divergenciája. Egy az album vége felé található képen az alak egy különös térbeli képződmény viszonylatában ismerhető fel: egy szalagra, mely körbeveszi őt, madzaggal rá van erősítve egy lemez, amely a lábak mögé lóg, a kép síkjával párhuzamosan, de mögötte. Az is kivehető, hogy ez a különös szerkezet másképpen is összeállhatna, hiszen az aprólékosan szekcionált kör alakú szalag bármelyik elemére rá lehetne aggatni a látvány kialakulásáért felelős síklemet. A fajok és egyedek, a makro- és mikroviszonylatok eme allegóriája a teljesség, az általános érvényűség gondolatát a vörös és zöld komplementerpárosának alkalmazásával is sejteti. Annak gondolata is felvetődik, hogy ez az alak, melyből a néző hajlamos, sőt kénytelen faji tulajdonságcsoporthoz elgondolni, eltűnne, amint más elemekhez kapcsolódna a nézőpont. Hasonló következtetést kockáztatott a textúrájával túlzott nagytűsű fotókra emlékeztető képpáros. A pixeles kép a magas felbontású reprezentáció következménye, amely – szemben az alacsony felbontással – nem a képelemek összemosisásával, hanem egymástól történő eltávolításával eredményez „tökéletlen” képet. Az angol kifejezés (high definition) ismeretében azt is el lehet mondani, hogy az alakok vizsgálata időnként (mindig) az atomok szintjéig igyekszik leírni és rekonstruálni a látványt, így a későbbi és korábbi tapasztalások besorolásához rengeteg támpont születik meg. A páros egyik képén egy a figuránál jóval nagyobb testet sejtető árnyék is látható, azt jelezve talán, hogy a vizsgálódás tárgyát képező jelenség kijelölése valóban túlzás, ha a lehetőségeket, azok kézenfekvőségét tekintjük. A digitális tematikát tárgyaló másik képpár egyik darabján éppen az ellenkező eset található: hiányzik a sorozat sematikus alakja, s

csak a csúcs(a) látható. Mintha a fókusz, a felbontás adott fókán nem lenne garancia arra, hogy a sorozat készítője, gyűjtő nem emel be más lényt is a gyűjteménybe, hibázván a faj meghatározását támogató hivatott anyag összeállításában.

Az alap eredete

A sematikus ókori egyiptomi figurativitást nemcsak érvényének általánosságával, hanem konkrét azonosságával is felidéző testábrázolás nyomán minden képen enyhén és görbülve dőlő testek láthatók.³ Fontos, hogy (szintén az ókori előképre emlékeztető módon) a lábak sohasem állnak egymás mellett, vagyis egyik a másikat sohasem takarja. Ez arra szolgálhat, hogy az egyébként férgekére emlékeztető fiziognómia a gerinces, két lábon álló lények, például az emberé felé közelíthessen. A felületek, burkolatok rögzítései, a varratok, implantátumok, sérült vagy hiányzó felületek gyakran a néző felé vannak fordítva. Ahogyan az ókori rögzítési technikák egysíkúsága alkalmas volt arra, hogy a korban az emberről alkotott ismereteket és vélekedéseket megszámlálhatatlan területre lebontva átadja, Benes képeinek monomániásan, újra és újra azonos módon pozicionált alakjai egységességük révén jól rendszerezhető, noha rendkívül sokrétű benyomásanyagot szolgáltatnak.

A teljesen ismeretlen eredetű alapalak mindezek eredményeképpen számos megfontolásra ad alkalmat. Elsősorban ismeretlensége, másodsorban néhány emberi jeggyel tartott kapcsolata miatt. A rokonszenv, melyet a háziállatok vagy az emberszabású majmok magukkal szemben az emberben felébreszteni tudnak, nagyban köszönhető az arcok között fellelhető hasonlóságnak. Elképzelhető, hogy az utálat vagy az iszony is ilyen nyomok felfedezéséhez kapcsolódik. Az idegenség, az azonosulás lehetetlensége, melyet a hasonlóságnak a szemöldök mozgásában vagy a testtartásban létrejövő mozzanata állandóan kibillent, elvonttá és ugyanakkor elfeledetté válik, és a kapcsolat ezen ambivalenciája is felelhet a határt átlépő ember (gazdi, kutató stb.) lelkiállapotának meglepő intenzitásáért, a problémamegoldó stratégiák pedig az áhított egykedvűségért. Benes képein a szemlélő nem embert és nem állatot lát, és ezt fel nem ismervén, emberi megértő készségeinek csupán félig birtokában sem-állat-sem-emberként mutatkozik meg. A tökéletlenséget, a meghatározhatatlanságot látja, és a zavar feloldására (mert nem lehet szeretni a nem emberit, állatit, rútat) nem tud egyebet, mint esztelenül, inadekvát módon cselekedni: értelmezni. Eltorzított-allegorikus embert vagy emberiesített-allegorikus férget lokalizál.

Az albumban egy pillanat van, az utolsó előtti, ahol az alak-séma eltűnik, a félig oldalról ábrázolt nyúlánk alak helyett kör alakú, kerekded figura lesz látható. Lehet, hogy teljesen új alakról van szó, de adódik az a magyarázat, hogy ez nem más, mint az eddig látott lény kötések, fűzők, leszorító eszközök nélkül. (Az különösen érdekes, hogy a művészről készült fotón éppen e két kép egyike születik.) Mintha a felületek, a leszorítottság különböző állapotainak leltárja után megsejthető lenne az eredeti állapot. Persze az is elképzelhető, hogy a laza, tartás nélküli, szétfolyó-szétterülő test képét a tartás elsovadása magyarázná, a külső tartóelemek ugyanis feleslegessé teszik a test önálló stabilitásának kialakítását. Az értelmezői stratégiák és az önálló megértés, a benyomások alkotó feldolgozása közötti viszony hasonló törvényszerűségei igen könnyen beláthatóak.

³ Talán alaposabb nyomozást is megérne annak kiderítése, hogy lehet-e valamilyen köze az így megsejtett megfelelésnek Francis Bacon, a testek másik nagy torzítójának-vizsgálójának Egyiptom-csodálatához.

Benes József festészete mintha ezt a bontogatást célozná (erre utalhat a róla készült fotó is): a reflektálatlan faji/osztály-/nemi öntudat a gondolkodás némely pillanatában elveszti tartókötéseit, és a benne foglalt apró vélekedések, sejtések, filozófiatöredékek lötyögős, kezelhetetlen, tartás nélküli testetlenségé, antistruktúrává alakulnak. A két kép egyikén a szétfolyó figura egy darab vonallal („madzaggal”?) át van kötve: talán, hogy legalább a lefestés idejére egyben maradjon. Hogy ábrázolni lehessen, kicsit segítenie kell magán a művésznek. Vagy azért, mert nem tudná ábrázolni másképp, vagy azért, mert ha sikerülne is, elviselhetetlen látványt nyújtana. Különös csattanója az albumnak az utolsó kép, amely a megsejtett elsatnyult alak pillanatfelvételeit követi: újra megjelenik a kötet figurasémája: egy még karcsúbb, talán összevarrt, orvosi beavatkozások nyomait viselő lény ábrázolásában. Az átmenetiség a fontos. A divatbemutatókra emlékeztet a sorozat mint végeredmény (érdekes módon adva értelmet a divatmagazin-cafatok motívumának): azokon ugyanis felvonulnak azok az öltözékek is, amelyeket soha senki sem fog hordani, megjelenésük azonban szükséges, mert sok esetben bennük fedezhető fel a régi módi és az új közötti hasonlóság és különbség. A tertium comparationis, a régi és új összehasonlításához alapul szolgáló jegy mutatkozik meg egy-egy szélsőséges, túlzásszerű elemen. Azért van annyi kép ebben a sorozatban, mert sokban hasonlít a régi az újhoz, az állat az emberhez, az ókor a jelenkorhoz, a festészet a fotográfiához stb. Az album elkészülése óta napvilágot látott képeken is újra és újra a felületek lajstroma válik egyre gazdagabbá, nem a belsőkre vonatkozó, legkevésbé az alakot magyarázó ismeretanyag.

A mennyiség és a művészeti minőség

Miért az elemek sokaságát eredményező burjánzó fantázia jut szóhoz az előrehaladást célzó műveletek helyett? Hogyan lehetne magyarázni azt az ars poeticát, melyben a teljesítmény az átmeneti állapot jelenségeiben való tobzódás?

Walter Benjamin fantáziáról szóló töredékében⁴ a jelen dolgozat dilemmái számára produktív fogalmi anyag található. Szerinte „a fantázia jelenségeit az alakot öltött alaktalanításának nevezhetjük”. Hangsúlyozza, hogy nem alakító, invenciózus erőről van szó, hanem olyanról, amely „feloldó játékot űz az alakok körül”. Az „alakot öltött” fogalma jelzi, hogy már meglévő jelenségekkel van dolga a fantáziának, de lévén a „felejtés képessége”, a körvonalak feloldódásához járul hozzá. Azt is elmondja, hogy nem maga a fantázia old fel, az a bizonyos játék ugyanis inkább csak láthatóvá teszi azokat a bomlási folyamatokat, amelyek az alakban már maguktól zajlanak. Mintha lassítaná az eltűnést azzal, hogy nem engedi az alakot öltött magánügyeként végbemenni, hogy kiemeli egyes fázisait, apróbb mozzanatait, és az elmozdulás helyett a megtett utat örökíti meg. Az embernek, az európai kulturális örökségnek, állati léttől elhatároló sajátosságainak huszadik-huszzonegyedik századbeli elbizonytalanodása lehet az a jelenségcsoport, amelynek riporterri megörökítése allegorikus értelmezésként adódik. Az ókorban (Egyiptom!), az Ó- és Újszövetségben, a reneszánszban, a felvilágosodásban az avantgárd óta műalkotásonként, valamint az ember egyedfejlődésében testet öltő Ember és Állat, illetve régi ember-új ember fogalmi komplexumainak elmosódása mindig tematizálódott valamiképp. Don Quijote, Werther, a Frankenstein-teremtmény és Gregor Samsa azok a szörnyszülöttek, keverékek, akik a két fázis jellegzetességeit szélsőséges formában, megdöbbentően, nehezen magyarázható alakká válva hordozzák. A Benjamin-gondolatmenet

4 Walter Benjamin: *A fantázia* (<fr 82>). In: uő: „A szirének hallgatása” (szerk., ford. Szabó Csaba). Osiris, Budapest, 2001.

nyomán adódik az a következtetés, hogy Benes alakjai is „alakot öltöttek”. Két szinten figyelhető meg tehát az alaktanodás a Benes-sorozatban: először a felszínen, expliciten: a gnómé, az átmeneti lények, másodsor folyamatos lappangásban, impliciten: az emberé. Ez a festő első számú sajátossága: a szórnyel való bíbelődés, az a másodlagos érintettek (az elsődleges fajok) elvont mellőzése, a kevertfajúság és az oldódásban-lét absztrakciója.⁵ Fontos azonban feltenni a kérdést: ezen a „megúszós” elméleti konstrukción túl, amely az általános generatív szabályra vonatkozik, mi magyarázza az egyes képek, a variációk, a végtelenbe nyúló sorozat elemeinek burjánzását, az egyes történéseket, ruhákat, felületeket, nyúzásokat?

A festészeti eljárások változatossága nemcsak a sorozat technikai adatainak sokszínűségét eredményezi, hanem a lények, a motívumok termelődéséből is kiveszi a részét. Azt lehet mondani, hogy a festészet mint közeg hat megtermékenyítőleg az alakok elszaporodására. A festészet az a légkör, ahol lassú, folyamatosan, szakaszosan megörökített elmúlásra vannak ítélve az alakok, ahol biztosan megváltoznak az alakot öltött jelenségek, és biztosan nem észrevétlenül. Ez azért nagyon fontos megállapítás, mert a folytatásban annak kell következnie, hogy: festészet nélkül nincs változás. És valóban: a képi gondolkodás a kicsit mindig sántító hasonlatokkal Benes rít alakjaira emlékeztető jelenségeket szül. Ha jobban belegondolunk: a kutyafejű tatár, a harcsabajusz vagy a „bőre alatt is pénz van” képzetei szoros értelmezésben borzalmas képeket hordoznak. A sorozat sokszínűségét az állati hasonlóságokat felemlegető képek mellett a technikai utalásokkal játszó képeknek köszönheti. A már emlegetett kikockázódó alakok digitális nyomatokon találhatóak. Hasonló következményekkel jár a ruhatextília-festővaszon kapcsolat elemzése, a pixeles testfelület és digitális nyomás párhuzama, vagy a műanyag ruhaneműknek az akril anyagával való összekapcsolása. A technikai meghatározottságukat tematizáló Benes-képek annak a véleménynek tolmácsolásaiként is értelmezhetőek tehát, miszerint a művészet saját tárgyát, témáját állítja elő. Ha hitelt adunk ennek a gondolatnak, nemcsak a valamivé válás allegóriáját, a változás problémájának megfogalmazását látjuk Benes sorozatában, hanem fordítva: a probléma megváltozását is. Ha felidézzük Benjamin elgondolását, miszerint az alaktanodás az alakból magából, magától (per definitionem) megy végbe, akkor az is megfogalmazható, hogy a probléma attól probléma, hogy megváltozik. A képeken időnként megjelenő rútság éppen a produktum létrejötte fölött érzett megnyugvás ellenpontját jelenti: amit látunk, készen is van, meg nem is.

Az átváltozások és a tanulás

„Mármost a festészet tulajdonképpeni problémáját abban a tételben találhatjuk, hogy a kép folt ugyan, és megfordítva: a szűkebb értelemben vett folt csak a képben van, és továbbá, a kép, amennyiben folt, csak a képben magában folt, de, másfelől, a kép valamire, ami nem ő maga, vagyis valamire, ami nem folt, mégpedig azáltal, hogy megneveztetik, vonatkozik.”⁶ Benjamin szavai, noha a festészetnek egy korábbi állapotából kiindulva fogalmazódnak meg, hasznosak lehetnek a mostani vizsgálódás számára. A festékanyagból létrejövő foltok egymást határoló, határaitól néhol elmosó tendenciái,

5 Érdemes ennek kapcsán megjegyezni, hogy némely kép – egyszer a háttérben, máskor az alakon – a (lírai) absztrakció stilizációs törekvéseit látszik ideiglenesen alkalmazni, kiforgatni: művelni.

6 Walter Benjamin: *A festészetéről, avagy jel és folt*. In: uő.: *„A szírének hallgatása”* (szerk., ford. Szabó Csaba). Osiris, Budapest, 2001.

valamint önmagukért-valósága lehetetlenné teszik ugyan alakok, jelek, grafikus elemek megkérdőjelezhetetlen azonosítását, a rájuk irányuló figyelem megléte és konkrét jellegzetességei miatt azonban más létmódra tesznek szert. Az anyagnak nem az a dolga, hogy a festészet anyagaként, majd a beszéd számára tárgyként jelenjen meg, a művészet viszont átalakítja minden tekintetben: kinézetét, szerepét, hasznát, környezetét illetően. Benjamin a kompozíció és a kompozíció alapjául szolgáló nyelvi szó megjelenését nevezi meg ennek a valamivé válásnak okaként. Ezeknek köszönhető az, hogy alakokat látunk, így az, hogy Benes alakjait észleljük, hogy undorodunk tőlük, hogy érdeklődünk irántuk, hogy megfejtjük egyiküket-másikat. A kötetkompozíció is hozzátesz az értelemkeresési kísérletekhez, de ahogyan a festék, úgy a képek sem akarnak megváltozni, s maradnak rútak, sokszínűek, nyugtalanítóak, és számtalan megfontolásra adnak alkalmat. A sorozat pedig nő, a régi és eljövendő művészet közös szélsőségeivel szántva, bombázva, edzve, nevelve az emberi agyat.

Vasy Géza

„az elmúlástól tettenérten”*

Kiss Benedek költői világáról

A hatvanas évek dereka, tehát a kezdetek óta olvasom Kiss Benedek verseit, s a két 1969 karácsonyán megjelent antológia óta lelkes híve vagyok. Utólag belátom, hogy mint nemzedéktárs, mint pályakezdő kritikus, de még előbb, mint lelkes versolvasó, olykor szerettéljes elfogultsággal olvastam, majd mutattam be nemzedéktársaim írásait, antológiáit, könyveit, ám azt a véleményemet soha nem kellett megváltoztatnom, hogy Kiss Benedek első könyve már bizonyító erejű, visszavonhatatlanul költővé avató mű volt. Egy bő emberöltő távlatából visszatekintve: a korszak egyik legemlékezetesebb pályakezdése az övé. Azóta, egyre gazdagodva megszületett az életmű, egyik része a gyermekek, másik a felnőttek számára, s most előttünk áll ez az utóbbi, két válogatott kötet után a teljes egész, az 1962–2009 közötti évekből az összegyűjtött versek több mint ötszáz oldalas kötete. Egy fiatalkori vers adja a címét: *Utak keresztyje*.

Módom volt sokszor írni Kiss Benedek kötetéről, költészetéről, olykor laudációt is mondhattam róla, számos alkalommal voltam vele író-olvasó találkozón, kisiskolások s felnőttek előtt egyaránt szerepeltünk. Ismerem ezt a lírát, hozzám nőtt, belém épült. Ma talán közelebb áll hozzám az utolsó pályaszakasz, hiszen ugyanannak az életidőnek a terheit cipeljük, ám ha korai verseit olvasom, akkor a hajdani fiatal költő és olvasója sejlik fel bennem, a versek varázsa mellett az ifjúságé is.

Minden versolvasónak vannak kedvenc versei, s ezek időről időre akár változhatnak is. S minden költőnek vannak kiemelkedően fontos versei. Lehet akár egyetlen verssel is bemutatni, jellemezni egy költőt, ám még a legegyneműbb költészetnek is vannak áramlatai, hangnemi, műfaji változatai. Csak versek sorával lehet igazán bemutatni egy pálya teljességét. Egyetlen cseppjében is benne van a tenger, tartja a mondás, s bizony egyetlen jelentős versében is benne van egy költői személyiség lényege. Talán sikerül ezt példáznom Kiss Benedek következő alkotásával.

Nyáresti delírium

*Ülök a bazalthegy alatt,
behúзва vitorláimat,
elnézvén sárkányrepülők röptét,
a világ most távoli ködkép,*

* József Attila

*messze esik, messze marad,
nem érdekel a forgatag,
a körém harmatozó estét
szívja tüdőm – pernyéll a Nap,
valami elefánt-nagy békesség
toronylik fölém hallgatag,
hallgatom nagy diófák csendjét,
s mint merengő, halk muralovak,
ha súlyosakat dobbantanak,
úgy ver a szívem, a végtelenség
tömbjei tompán visszhangzanak.*

*Nincs nem-lehet, nincs nem-szabad,
behúzván vitorláimat
s elnézve sárkányrepülőket röptét
felbolydulnak mind a szavak,
s körülkikáznak, mint a fecskék,
mi sosem volt, az is lehet még,
most úgy remegem ezt az estét,
hogy kocódnak tőle a poharak,
most olyan távoli az öregség
pedig nyuvaszt már, rámszakad –,
hogy borzongom a levegő testét,
ahogy súrolja vállamat,
ölem megfeszül és szeretnék
elvágodni a fűvön hanyatt:
a bozontba mi csapást vernék,
míg rám terpeszt az alkonyat!*

*Ülök a bazalthegey alatt,
a szőlőkacsok meginganak,
elnézem sárkányrepülőket röptét,
felhajtok egy-egy poharat,
csapkodván a szűnyogokat,
s körülbozsog a végtelen lét,
lepkék, muslincák rajzanak,
leszáll a csillaggal kivert ég,
s mint merengő muralovakat,
ha súlyosan dobbantanak,
hallgatom nagy diófák csendjét –
hallgatom szívdobogásomat.*

Ez a vers a 2003-ban megjelent kötetnek és abban a záróciklusnak is címadó műve. Nekem módom volt hallani a költő előadásában, még hozzá különleges körülmények között. 2001 októberének legelső napjaiban a Duna tévé Sipos István rendezésében

filmet készített a Kilenckéről Szigligeten és a szomszédos Szentgyörgyhegyen, Kiss Benedek szőlőjében. Este, a csillaggal kivert ég alatt, a préház előtt, a diófa tövében körülültük a hatalmas asztalt, s a gyertyafénynél iddogáltunk, diót eszegettünk. Aztán versmondásra is sor került, s Bence ezt az akkor még újnak számító művét olvasta fel. Oly módon, ahogy azt alighanem csak egyetlen egyszer mondhatta el ő is: ott, ahol a verset írhatta, újraalkotta számunkra. Örök kár, hogy a kamera már ki volt kapcsolva, hiszen másnap, az alkotóház napfényes kertjében kissé másként hangzott ez a szöveg. Én azóta is úgy olvasom ezt a verset, hogy ott érzem magam a helyszínen. Mindössze tízegynéhányan lehettünk részesei ennek a csodának, de biztos vagyok benne, hogy minden olvasó megérezheti, átélheti majdnem ugyanezt, hiszen a varázslatosság magából a szövegből árad, s az adott, a megjelenített térhez és időhöz hasonlatosakat bárki ismerhet élményszerűen is.

Az olvasó a címmel kezdi a szöveg megismerését, s már itt megakadhat. Elsőre ugyanis feltehetően a delírium szó legismertebb jelentése ugrik be. Értelmező szótáraink mást nem is tartanak számon, csak az orvosi kifejezést, amely: *„A tudat elhomályosulásával, érzéki csaldódásokkal járó kóros állapot.”* A mindennapi életben az erősen részeg emberek állapotát írják le ezzel a szóval, bővebben a delírium tremens kifejezéssel. S bár a versben szerepel, hogy *„felhajtok egy-egy poharat”*, egészen másról van szó, nem az ital idéz elő különös lélekállapotot. Aki kézbe veszi az idegen szavak szótárát, az második jelentésként a örület, az önkívület, harmadikként pedig az elragadtatás, a lelkesültség fogalmait találja meg. S ezt ellenőrzendő, a latin szótárban a lázálom, az őrijöngés szerepel. A verset megismerve nyilvánvaló lesz, hogy a költő a latin jelentésben a lázálom, még inkább a lelkesültség, elragadtatás jelentéskörében használja ezt a latinból magyarra lett szót.

A 43 soros szöveg három, 15, 16 és 12 soros szakaszra tagolódik. A sorok két-, olykor háromüteműek, tehát ütemhangsúlyosak, s általában 8–9, olykor 10 szótagosak. Ugyanakkor bizonyos mérvű ritmikai kettősség is kimutatható: a 43 sorból 28 értelmezhető szabadabb (Ady Endre utáni), olykor pedig szabályos módon jambikusnak. A kétféle, az ereszkedő és az emelkedő ritmus szinte észrevehetetlenül olvad egymásba. Érdekes a rímelés, hiszen voltaképpen mindössze két rímváltozat vonul végig a versen. Az egyik (25 sor) emelkedő, jambikus jellegű. Az a-a magánhangzópár a leggyakoribb. A másik változatban (18 sor) két hosszú szótag zárja a sorokat. Az e-é magánhangzópár szerepel döntően, azonban a mássalhangzó-torlódások az első szótagot is hosszúvá teszik. Egyébként is gyakran szókezdő, s így hangsúlyos ez a szótag. A sorzáró é hang azonban nyomatékosabbá teszi az utolsó szótagot is. Ezt az is erősíti, hogy a sorvégek többnyire gondolati-mondatszerkezeti szünetet is jelentenek. Mindössze négy sorban van enjambement. Ugyanakkor több sorban (9) rövid szótag szerepel az utolsó két szótag előtt, s így a sor zárata: egy jambus és egy csonka láb, azaz hosszú szótag. Így a második rímtípus sorainak hangzása is inkább emelkedő jellegű. Ezt nyomatékosítja az é hang: lehet még, az estét, szeretnék, végtelen lét, kivert ég. A formális verstani leírás alapján voltaképpen meglehetősen egyszerű, kissé monoton ritmusú, hangzású verset lehetne várni, ám ez korántsem így van. E mű egyik poétikai csodája, hogy az egyszerűségből összetettség lesz, a két szerény szólam vonószene-kari hatást képes kelteni.

Kiss Benedek verseiben a természet nem díszlet vagy pusztá jelkép, hanem az ember létezési közege, s ugyanakkor maga az ember is része a természetnek, s nem ő a hatalmasabb. Ha tehát a költő tájlíróját, természetverseit kívánnánk összegyűjteni, szinte mindent említhetnénk. Némi túlzással, óhatatlan torzítással akár az is kijelenthető, hogy e költészetben meghatározóbb a természetben, mint a tár-

sadalomban élő ember. Az utóbbi egy-két évtizedben felerősödött ez a sajátosság. Nem remeteségről, nem a lakatlan sziget ábrándjáról, s nem is embergyűlöletről vagy idegenségről, lelki betegségről van szó. Tudja az alkotó, hogy az ember elkerülhetetlenül egy adott társadalomban létezik, s ez megkötöttségek garmadjával korlátozza és szabályozza létét. Az a különleges, ritka helyzet, amelyik a *Nyáresti delíriumban* megjelenik: „*a világ most távoli ködkép, / messze esik, messze marad, / nem érdekel a forgatag*”. A mindennapi élettől való elvonatkoztatás lehetősége nélkül igen sanyarú lenne az emberi sors. A költők, a művészek számára szakmai létszükséglet a „lázálom”, az elragadtatás, a lelkesültség. Ez a fajta elvonatkoztatás már maga delíriumnak nevezhető. Itt a különös az, hogy a mindennapi világ válik „ködképpé”, figyelemre érdemtelenné, s tudjuk, hogy a köznapi tudat ezt tekintené betegségnek. A vers beszélője tehát távolodik egy valóságszinttől, s a természetbe beleolvadva, ugyanakkor a nemrég még elképzelhetlent, a sárkányrepülőket szemlélve, majd a végtelenséget megérezve alakul ki benne a valódi elragadtatás, a lázálom.

A verstörténés helyszíne és ideje különösen alkalmas az elragadtatás állapotának kialakulására. Egy hegy oldalában vagyunk, szőlőhegyen, kilátóponton. Arról a versben egyetlen szó sem esik, de az olvasó tudhatja, elképzelheti, hogy ez szinte édeni táj. A Badacsony s a vidék más hegyei látszanak körbetekintve, s közöttük, mögöttük a Balaton. A napszak, a nyári esteledés földön s égen különös fényviszonyokat tud teremteni, s ebben sokat segíthet a távolabbi vízfelület. A hegyek közé a vízpart nyári forgataga, zajongása nem hallatszik el, a sárkányrepülők hangtalanul suhannak, csend van, csak a szív dobogása hallható. Az is csak a belső hallás számára, de a „végtelenség tömbjei” visszhangozzák. Ha sárkányszárnyaival az ember repülni is képes, akkor a végtelenség részének is képzelheti magát, pontosabban megpróbálhatja felfogni ennek az értelmét. Ha a nehezkedés és a biológia törvényei legyőzhetőek, akkor elképzelhető, hogy „*mi sosem volt, az is lehet még*”. Az ember számára ez lehetne a szabadság igazi birodalma. Félelmetes és felemelő a lehetőség: egyszerre lehet megérezni a halhatatlanságot és a halált. Szinte hérosszá válhatna az ember, függetlenné a társadalmi megkötöttségektől, a természettel kezdve gigászi harcba. A mítosz lehetősége rajzolódik ki.

A kilátóponton való üldögélés és szemlélődés mint versindító helyzet nem ritka a modern magyar lírában. Két olyan költő is említendő, aki hatással volt Kiss Benedekre: József Attila és Nagy László. Ha lelkesültségre gondolunk, akkor József Attilától elsősorban az *Óda* kezdő képe említendő: „*Itt ülök csillámló sziklafalon. / Az ifju nyár / könnyű szellője, mint egy kedves / vacsora melege, száll. / Szoktatom szívemet a csendhez.*” A *Nyáresti delírium* e vers zárlatával is párhuzamos: „*Hallom, amint fölöttem csattog, / ver a szívem.*” Nagy Lászlónál ehhez a vershelyezethez csatlakozik olykor a szoborra válás képzete, s ennek lehet életrajzi magyarázata is: a mozgásában korlátozott ember helyhez kötöttsége. Ennek legismertebb példája a *Menyegző*.

Kiss Benedek versében a mítoszi jelleg erőteljesen a reális valósághoz kötött. Szemléletesen jeleníti ezt meg a kezdő sorhármas: „*Ülök a bazalthegy alatt, / behúzva vitorláimat, / elnézvéen sárkányrepülők röptét*”. Az első és a harmadik sor egyszerű kijelentés. Látszatra az lenne a második sor is, ám nyitva marad a kérdés: miféle vitorlákról van szó? Inkább csak elvi lehetőség a háttérben egy megelőző balatoni vitorlázás emléke. A harmadik sorról visszaugorva akár az is felvethető, hogy a beszélő is egy sárkányrepülőn ült nemrég, de ennek sincs ténybeli alapja. Nyilvánvaló, hogy ezek a vitorlák jelképek, amelyek elszakíthatatlanul a repülés, a szárnyalás képzetéhez kapcsolódnak, s ily módon az ember biológiai kötöttségeitől való megszabadulásra. A költői alkotó munka is nevezhető szárnyalásnak. Felidéződhet Baudelaire verse, *Az albatrosz*, amelyben „*a kéklő ég ura*” foglyul ejtve „*leejti kétfelé fehér szárnyát az ároa*”. S bizony „*A költő is ilyen, e légi*

herceg párja”, de a földön mind a ketten „*bús rabok*”. Kiss Benedek verse nem párhuzamos Baudelaire-ével, inkább ellentette annak. A „*behúzza vitorláimat*” akár azt is jelenthetné csupán, hogy befejeztem a napi munkát, feltehetően a szőlőben, hiszen esteledik, itt a pihenés ideje. S ezzel együtt utalhat arra is, hogy el tudok vonatkoztatni a hétköznapi élettől, a „*forgatagtól*”. A közlés sejtelmessége azonban többre utal, s ezt erősíti, hogy a tekintet ismételtelen az égi vándorok, a sárkányrepülők felé fordul. Az első versszakban ez a mindennapi világtól távolít el, a másodikban a mai kor „légi hercegeinek” párjává varázsolja a szemlélődő embert, számára most minden lehetségessé válik. Megjegyzésre érdemes, hogy ebben a léthelyzetben „*felbolydulnak mind a szavak, / s körülcikáznak, mint a fecskék*”. Vagyis a távoli égi keringés felidézi a fecskékét, a látvány egy látvány emlékét, s mindez megfogalmazódni vágyik, vagyis az élménnyel egy időben megindul a költői alkotás folyamata. Maga a megalkotás, a késszé formálás azonban nem teljesen eshet egybe az élményszerzés és az ihletettség perceivel, óráival. A második versszak ugyan egy elementáris létélményt fejez ki, s jelenidejűen, a vers egésze azonban mintegy keretet ad ennek, előkészíti és lezárja a szinte mítoszivá növő létélményt. Magyarán, ha a vitorlák jelentésköre inkább mégis a szárnyaláshoz köthető, akkor ez paradox módon azt is jelenti, hogy az alkotás maga elsősorban nem szárnyalás, hanem szellemi munka. Kell az élmény, kell az eufória, a „*delírium*”, aztán kell az ihlet, de végül „*józanul*”, tudatosan kell megírni a művet.

A költemény három szakasz, három, szorosan összetartozó szerkezeti egység. A szövegben sok azt ismétlődés, s egyértelmű, hogy az első és a harmadik rész szinte egymás alakváltozata. Valóban idő- és térbeli keretbe foglalják a látomást. Ám maga ez a keret is az emelkedettség szintjén létezik kezdettől fogva, s nemcsak földrajzi értelemben, hanem a forgatagtól való eltávolodottságban, a végtelenség érzékelésében. A zárószakasz ennél is több: az el nem feledhető után vagyunk. Igaz, annak a tudásával, hogy az egész látomás csak képzetes volt: a lehetetlenségek, a megkötöttségek, a szabadsághiány világából kilépni valóságosan nem lehet, az ember nem halhatatlan. Jön az öregség, s nem az élet, hanem a lét nevezhető csak végtelennek. Igaz azonban az is, hogy a látomásos ihletettségben nemcsak egy hatalmas költői mű létrehozásának lehetősége villan fel, hanem valamilyen emberfeletti cselekedet végrehajtásáé is, s ez akár halállal is végződhetne. Persze a mítoszi nagy cselekedetek végrehajtói halhatatlan jelképekké válnak. S a bazalthegy alatt, már a magasban, de sziklák tövében ülő ember a látomásban akár Prométheusz utódjának is képzelheti magát, aki nem a tűz, hanem a szép szavak varázsát hozta el az embereknek.

A vers szerkezeti ívét, a látomás drámaiságát a beszélő személlyel kapcsolatos cselekvések fejezik ki a legközvetlenebbül. Az első szakaszban ez a beszélő ül, szívja a jó levegőt és hallgatja a csendet. Csupán szívének erőteljesen hallható dobogása jelez valami feszültséget. (Normális állapotban az ember nem hallja a szívverését.) A második szakasz személyre vonatkozó igéi: remegem, nyuvaszt, rámszakad, borzongom, súrolja, megfeszül, szeretnék elvágódni, vernék, rámterpeszt. Közben felbolydulnak a szavak, körülcikáznak a fecskék, kocódnak a poharak. Az első versszak szinte állókép, csak a távoli sárkányrepülők mozognak. A második szakasz csupa mozgalmasság, vibráló nyugtalanság, cselekvés és cselekvésvágy. A megismételt most nyomatékosítja, hogy elmozdultunk a vers idejében is. Az előző szakasz egy időben érzel két helyszínt: a diófák alatt és a forgatagban. Itt a diófák alatt ülve átugrunk egy másik idősíkra: a valóságosból a képzeletbelibe, s ott a valóságos létezés is képzetessé válik. E kettő azonban nincs ellentmondásban egymással. A végtelenség fogalma köti össze őket. A véges ember tudja, hogy van végtelenség, ő maga azonban véges létre termett. Átképzheti magát a végtelenségbe, de ott nem maradhat. A szív hangos,

súlyos verése ennek a létdrámának a jelzése, biológiai, a vers pedig költői kifejezése. A harmadik versszak tehát szükségszerűen visszatérés az állóképhez, amelyben azonban már nem a békesség a kulcs-motívum, hanem az, hogy „*körülbozsog a végtelen lét*”.

(A bozsog jelentése: hemzseg, nyüzsög, s emberre, állatra egyaránt vonatkoztatható.) E nem közismert tájszó szerepeltetése nem csupán a helyzet különlegességét érzékelteti, hanem talán azt is, hogy az esti csendben megszólalt a természet: a mozgás hanghatásokkal jár együtt. A bozsog szóval itt leginkább a zsong egyeztethető össze. Az pedig a tudat megbékélését jelenti, hogy a végtelenség fogalma helyett most már a végtelen lét jelenik meg. A végtelenség ugyanis nem jelent életet is, földi értelemben vett létezést. Kiss Benedek „az elmúlástól tettenérten” az ember számára felfoghatóan végtelen létnek a tudásával oldja fel a nyár esti elragadtatást.

E számunkat nyomta és kötötte az AS-Nyomda Kft. Szilády Üzem

6000 Kecskemét, Mindszenti krt. 63.
Tel.: +36 76 481 401; Fax: +36 76 481 204
E-mail: szilady@axelspringer.hu
www.as-nyomda.hu; www.szilady.hu

Folyóiratunk megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap

és a

József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány
támogatja.